

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ԽԻԹ

ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ա. Գրիգորյանի, Վ. Գրիգորյանի, Կ. Գրիգորյանի

1992

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

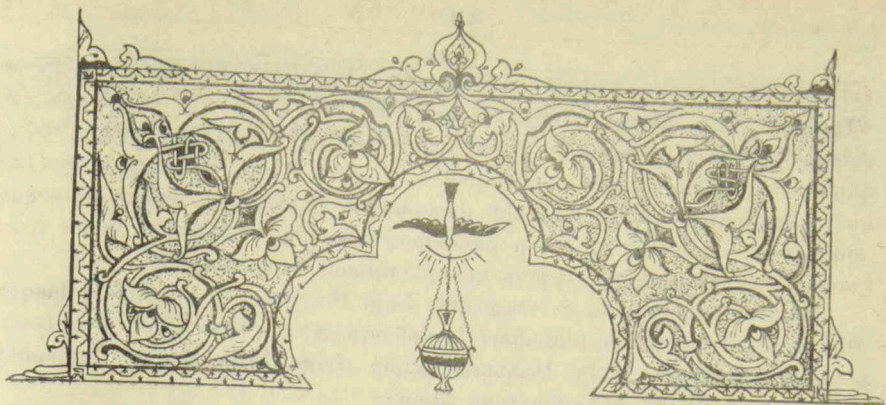
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄՆՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

1931 թ. հ

35-92

ԱՄՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ
ԹԵՄ ՀՌԶԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՀՈԳԵՇՆՈՐԸ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԷՔԾԵԱՆԻՆ
ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ
ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅ ՀԱԻԱՏԱՅԵԱԼ ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ
ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ՔԵՐԸ

Կամօքն Աստուծոյ Ամենակալին Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ
Եկեղեցին բազում տարիներից ի վեր օգնականն է, մխիթարիչը և դաս-
տիարակը հայ հաստացեալ ժողովրդի որ ի Հայաստան և որ ի սփիռս
աշխարհի:

Վերջին տասնամեակներին, ինչպէս Մայր Հայրենիքում, այնպէս էլ
արտասահմանում, մեր եկեղեցու զաւակները, տեղաշարժների հետևանքով,
նոր բնակւոյթին հաստատեցին աշխարհագրական տարբեր շրջաններում,
ուր մեր եկեղեցին սկսեց կազմակերպել նոր եկեղեցական համայնքներ և
թեմեր:

Ահա նման պայմաններում- ասպնջական Գերմանիոյ մէջ ևս հետզհետէ
անեց թիւը հայ ազգաբնակչութեան, և կազմուեցին բազմաթիւ եկեղեցական
համայնքներ, հոգևոր հովանու և խնամքի ներքև կենտրոնական Երուսիոյ
Հայրապետական բարեջան Պատուիրակին:

Այս օրերին սակայն արդէն անհրաժեշտութիւն է դարձել Գերմանիոյ
հայ համայնքները կազմակերպել իբրև ինքնուրոյն առանձին եկեղեցական
թեմ: Մայր Աթոռիս Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը, Մեր Ամսապահութեան
ներքոյ, հաստատելով այս իրողութիւնը և ընդառաջելով Գերմանիոյ հայ

համայնքների վարչութեանց ներկայացուցիչների 25 Դեկտեմբերի 1991-ին Քեօլնում տեղի ունեցած ժողովի դիմումին, Մենք այսու Մեր հայրապետական կոնդակով հռչակում ենք կազմադրումը Գերմանիոյ Հայոց Եկեղեցական ինքնուրույն թեմի, կենտրոն ունենալով Քեօլն քաղաքը և նշանակում ենք Հոգեշնորհ Տ. Գարեգին վարդապետ Պէքենանին որպէս թեմակալ առաջնորդ, կանոնական բոլոր իրաւասութիւններով, մաղթելով նրան լիակատար յաջողութիւն իր հոգևոր առաքելութեան ճանապարհին:

Յանձնարարում ենք Տ. Գարեգին Հայր Սուրբին, որ անշաղկապ կազմի թեմական Խորհուրդ և թեմական կանոնագրութիւն, Գերմանիոյ Հայ Առաքելական Եկեղեցու թեմի, Ամենայն Հայոց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի կանոնական վերին իշխանութեան ներքոյ:

Այս ուրախ առիթով լղում ենք Մեր հայրապետական բարի մաղթանքները և օրհնութիւնը նորահաստատ թեմի առաջնորդ Տ. Գարեգին վարդապետին, Գերմանիոյ եկեղեցական հայ համայնքների վարչութեանց յարգարժան նախնաներին, հայկական եկեղեցական համայնքներին, և մշակութային ու բարեսիրական միութիւններին և համայն մեր հաւատացեալ զաւակներին:

Թող բարին Աստուած քրիստոսաւեր Գերմանիոյ տարածքի վրայ անասան և ծաղկեալ պահպանէ Գերմանիոյ հայոց թեմը իր եկեղեցիներով ու բարեպաշտ ժողովրդով:

«Այնպէս լուսաւորեցէ լոյս ձեր առաջի մարդկան որպէսզի տեսցեն զգործս ձեր բարիս, և փառաւորեցեն զՀայր ձեր որ յերկինս է» ամէն: (Մատթ. Ե. 24):

Վաչ Դե Ռ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա կոնդակս ի 31 Յունուարի
1992 Փրկչական ամի,
և ի տումարիս Հայոց ՌԵԽՍԱ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:
Հմբ. 1852

35-92

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԸ

Խաղաղ երկնքում անսպասելի կայծակի պես շառաչեց Հայ Կաթողիկէ Նովհաննես-Պետրոս Պատրիարքի «Վերադարձ Հայաստան» շրջաբերականը՝ գրված միջնադարյան եկեղեցական սևամեջ վեճերի ոճով:

21-րդ դարի շեմին, մեր երկրի քաղաքական, տնտեսական և հասարակական ալեկոծության ենթարկված այս պահին, «Հայրենիք վերադարձի» ինչպիսի՝ արտառոց հարձակում՝ ավելի անկայուն դարձնելու Հայրենիքի ներքին կյանքը, ազգը բաժան-բաժան անելու այս անգամ եկեղեցական-կրոնական մակարդակի վրա:

Եվ որպեսզի ավելի հստակ հասկացվի մեր ամսագրի նախորդ (օգոստոս) համարում տպված «Մի դժբախտ թողոթ՝ շրջաբերական» խմբագրականի և մանավանդ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսի «Հայրական խոսքի» խմաստը, ստորև սպագրում ենք Նովհաննես-Պետրոս ԺԸ Պատրիարքի մոլորյալ շրջաբերականի այն հատվածները, որոնք հանդիսանում են հայ ժողովրդի և Եկեղեցու պատմության անգափոխումը և ժխտումը Հայ Առաքելական Եկեղեցու և Ա. Էջմիածնի օրինականության և գոյության վավերականության:

Ահավասիկ մի քանի իրապես արտառոց հատվածներ վերոհիշյալ շրջաբերականից:

«Ինչպես Պատմությունը կը վկայէ, Հայոց Եկեղեցին ծնաւ որպէս անբաժան մէկ մասնիկը Քրիստոսի Տիեզերական Եկեղեցիին: Ան մինչեւ Ե-րդ դար, ծլաւ ու ծաղկեցաւ Տիեզերական Եկեղեցիին հովանիին տակ, ուր մըշակեց իր ուրոյն Ծէւը, Գրականութիւնը եւ կանգնեց իր եկեղեցական կառոյցները:

Սակայն քաղկեդոնական պաշարը պառակտեց Հայոց Եկեղեցին, բաժանեց Քրիստոսի անձեռագործ պարեգօտը: Դաւանական հալածանքներու սաստկացումով՝ Հայ Կաթողիկէութիւնը տարտղնեցաւ, դարեքու ընթացքին փոքրամասնութիւն դարձաւ, իր ներկայութիւնը միշտ պահպանելով հայրենի հողին վրայ»:

Եվ ահա այսպիսի թշնամանքով Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքը ծրագրում է Հայաստան խուժել և «ժողովրդապետություններ հիմնել»:

Ահա թե ինչու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը խորապես վշտացած, ստիպված եղավ հետևյալ հեռագիրը հղել Հռոմ՝ կարդինալ Ախիլե Սիլվեստրինին, ի պաշտպանություն մեր Առաքելական ազգային Մայր Եկեղեցու:

ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱՊՍՏԻՈՒԹԻՆ ԿԱՐԴԻՆԱԼ Ա. ՍԻԼՎԵՍՏՐԻՆԻ

Հռոմ-Վատիկան

Եղբայրական սիրով ստացանք Ձեր շնորհատրական հեռագիրը և Ձեր բարի մաղթանքները ողորմած մեր Առաքելական Մայր Եկեղեցիին և մեր համեստ անձին:

Յառք սրտի Ձեր հեռագիրը գուգադիպեց մի փաստաթուղթի, որ վերջերս մեր ձեռքը հասաւ, որ կոչում է «Վերադարձ Հայաստան» *encyclique* 7 Յունիս 1992 թուակիր Յովհաննէս Պետրոս կաթողիկ հայոց Պատրիարքի ստորագրութիւնը կրող՝ հրապարակուած Պէյրոյթ, որով յայտարարում է ի լուր աշխարհի թէ Հայ Առաքելական Եկեղեցին վաերական քրիստոնէական Եկեղեցի չէ, այլ մի տեսակ հերետիկոս Եկեղեցի Քաղկեդոնի ժողովի հետևանքով:

Մենք այս արարքը գտնում ենք բոլորովին հակաէկումենիկ դիրքաւորում և ամբողջապէս թշնամական մեր Սուրբ Եկեղեցու նկատմամբ:

Այս անպատեղի հրատարակութեան հետևանքով, հայ կաթողիկ Եկեղեցու ներկայութիւնը Հայաստանում մենք գտնում ենք անցանկալի և մերժելի:

Այսօր Մայր Աթոռում տեղի ունեցած եպիսկոպոսական ժողովին մեր նախազանոթեամբ, որին մասնակցեցին Հայաստանի և արտասահմանից 18 եպիսկոպոսներ ի գլուխ ունենալով Երուսաղէմի հայոց Պատրիարք Թորգոմ արքեպիսկոպոս և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան ներկայացուցիչ Մեսրոպ եպիսկոպոս, իրենց վրդովմունքը յայտնեցին Յովհաննէս Պետրոս հայ կաթողիկ Պատրիարքի վերոյիշեալ գրութեան նկատմամբ և որոշեցին անհրաժեշտ միջոցառումներով պաշտպանել Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հեղինակութիւնը և արժանապատուութիւնը հայ հաւատացեալ ժողովուրդի ի Հայաստան և ի ափիոս աշխարհի:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՐ ԶԱԻՆ ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Դոկտոր Աստուածաբանության
Միացեալ Նահանգներ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Սիրելի Հայրդդի,

Կը մօտենայ Հայաստանի քրիստոնէութեան դարձի 1700ամեակը, զոր ազգովին պիտի տօնենք 2001 թուականին: Հայ ժողովուրդը իր հոգեւոր եւ մտաւոր թագաւորութեանց տիրացաւ իր հարազատ մօրմէն՝ Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցիէն, որ մեր ցեղային ժառանգութեան մէջ, հայ արիւնէն եւ հայ լեզուէն ետքը, ամենէն կենսական դերը կատարած է մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, ահա 17 դարերէ ի վեր, մեր հայրենիքէն ներս եւ ի սփիւռս աշխարհի ցրուած հայութեան մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին հիմնուեցաւ 301 թուականին, երբ Հայաստան աշխարհ, առաջինը ազգերու մէջ, քրիստոնէայ դարձաւ ազգովին ու հիմնադրեց առաջին եկեղեցին յանուն Ս. Էջմիածնի 303 թուականին: Անկէ 250 տարիներ առաջ արդէն քրիստոնէութիւնը գաղտնի կը քարոզուէր առաջին Առաքեալներու ձեռքով, Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի, որոնք ուղղակի առաքեալներն էին Յիսուսի Քրիստոսի, որուն պատճառաւ ալ մեր Մայր Եկեղեցին ճանչցուեցաւ որպէս Առաքելական Եկեղեցի, այսինքն սկսած երկու առաքեալներէն, որոնց քարոզութեան արգասիքին վրայ, յետոյ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Տրդատ Գ. թագաւոր պետականացուցին քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ, Մայր Եկեղեցին եղաւ Հայաստանեայց Եկեղեցին, այսինքն Հայաստանցիներու եկեղեցին, հիմնադրուած մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի իսկական ցուցմունքով, որ իջաւ Արարատեան դաշտ մեր հաւատքի հօր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աղօթքներուն ընդմէջէն, ու ցոյց տուաւ այն վայրը ուր հայ ժողովուրդին մնացուն ուխտավայրը պիտի կառուցուէր:

Այս եղաւ, ուրեմն, մնացուն կայքը հայ քրիստոնէութեան, դառնալով անաղարտ, հարազատ եւ բնիկ տունը հայութեան, հոգեւոր վերին իշխանութիւնն ու Մայրը հայաստանցի քրիստոնէայ ազգին, որմէ ծնան ու ծաղկեցան սերունդներ շարունակ: Ահա, այդ նոյն Մայրը՝ Հայ Եկեղեցին, իր անցեալի փառքովն ու պատուով կը պայծառանայ այսօր մեր ժողովուրդին մէջ, Հայաստանի իր հարազատ հողին վրայ, ուր ազատութեան եւ անկախութեան շունչը նոր կեանք կը ներարկէ հայրդդիներուն, հակառակ հոն մութ գործած օտար եւ վնասակար աղանդատրներուն, որոնք սրած իրենց ախորժակները կ'ուզեն խլել հարազատ հայրդդիներդ իրենց հարազատ Մօրմէն՝

Հայ Եկեղեցիէն: Այդ փորձը սակայն ձախողած է անցեալին ու պիտի ձախողի նաեւ ներկայիս, քանի որ աշխարհն ամբողջ գիտէ թէ Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցին, հաստատուած իր մայր հողին վրայ 17 դարերէ ի վեր որպէս ազգային սուրբ հաստատութիւն, տուած է հայ ժողովուրդին ո՛չ միայն կրօնական խարխիս քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ ընտանիքին մէջ, այլ նաեւ անոր հովանիին տակ ազնուացուցած է ու ամրացուցած հայ ժողովուրդին ընտանեկան եւ մշակութային կենցաղը:

Այս պատճառաւ, սիրելի Հայորդի, գիցցիր որ հայ ժողովուրդը եւ Հայ Եկեղեցին նոյնացած են իրարու հետ մեր պատմութեան բովանդակ ընթացքին, մինչեւ այսօր: Անոնք որոնք հեռացած են Հայ Եկեղեցիէն, դառնալով հոռմէադաւան կամ բողոքական, կտրած են իրենց կապը մեր հարազատ Մայր Եկեղեցիէն, ու իրենց հաշեացքը շեղած Ս. Էջմիածնէն դէպի այլ ուղղութիւն: Ինչպէս կարելի է գատուիլ եւ մանաւանդ գտնել զաւակները Մայրենի Եկեղեցիէն, որ սկիզբէն արդէն նահատակութեամբ մկրտուեցաւ ու վերածննդեամբ մկրտեց իր որդիները Սուրբ Հոգւոյ տաազանէն: Յիշէ՛, Հայորդի, թէ ինչպէ՛ս Վարդանանք, Ս. Գրիգոր Լուսաորչի, Ս. Սահակ Հայրապետի հարազատ ու անմիջական սերունդները, գոչեցին Պարսից արքունիքին դէմ, ըսելով որ մեր Եկեղեցին մեր մայրն է, իսկ մեր հայրը՝ Սուրբ Աւետարանը: Այս է եղած հայ ժողովուրդին դաւանանքը դարերէ ի վեր ու կը մնայ նոյնը նաեւ այսօր, հեռու օտարադաւան հոսանքներէ, վասնզի վաերական պատմութեամբ, քրիստոսամիսն մեր եկեղեցին չընդունիր ուրիշ այլ ոք քան միակ հիմնադիրը Հայ Եկեղեցւոյ՝ նոյնիմբն մեր Փրկիչը, չընդունիր ուրիշ այլ տեղ քան իր հարազատ Սուրբ Էջմիածինը:

Յիշէ՛, Հայորդի, որ Հայ Եկեղեցւոյ կապը հայ ժողովուրդին հետ անորանալի եւ անխորտակելի իրականութիւն մըն է: Այս իրականութիւնը պատմական է եւ անխցելի:

Հայեր իրենց գոյութիւնը պարտական կը համարին իրենց մօր, Հայ Եկեղեցիին, քաջ գիտնալով որ ան օժտուած է խորունկ կրօնականութեամբ, հոգեւոր կենսական արժէքներով, Աւետարանի դասերով եւ մեր Հայրապետներու, Ս. Գրիգոր Լուսաորիչէն մինչեւ մեր ներկայ Գահակալը՝ Վազգէն Առաջինի խնկարոյր քարոզութեամբը:

Վերջերս, Հայորդի, հրապարակ ելաւ Հայ Կաթօլիկներու Հոգեւոր Տիրոջ մէկ «Թուղթ Շրջաբերական»ը Պէշրուօէն, ուր կը կարդանք որ անոնց «կարօտագին աչքերը կը սեւեռին ափիտքի անձայրածիր տարածութիւններէն անդին, դէպի Հայաստանի նորաբաց» իրենց առաքելութիւնը: Անոնք, զօրակոչի ենթարկած իրենց ափ մը հոռմէադաւան հոգեւորականները, յանուն Հոռմի Կաթօլիկ Եկեղեցւոյ, ախորժակնին սրած, կ'ուզեն խուժել Հայաստան խանգարելու համար Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցւոյ սատուածահաճոյ գործը եւ մոլորեցնելու անոր հարազատ զաւակները, այն պատրուակին ներքեւ որ իրենց անտէր մնացած հօտը կ'ուզեն հովուել:

Պիտի հարցնես, անշուշտ, որ երբ Հայ Կաթօլիկներ իրենց Մայր Եկեղեցին լքեցին Արրահամ Արծիւեանի օրով 1740ին, ինչպէս կը հաստատէ «Թուղթ»ը, ինչ երեսով եւ ինչ համարձակութեամբ այսօր կը լանդգնին իրենց լքած հայրենիքն ու անոր հարազատ Եկեղեցին «վերադառնալ», յայտնապէս իրենց հոռմէադաւանութիւնը քարոզելու համար այնտեղ ուր հիմնուեր է արդեն Հայ Եկեղեցին Արծիւեանէն 1500 տարիներ առաջ:

Հիմնական հարցը, Հայորդի, այս է ուրեմն, թէ ե՛րբ է Հայ Կաթօլիկներուն ծննդեան տարին: Թուականն է 1740, երբ յիշեալ Արրահամ Արծիւեան

հայ եպիսկոպոսը «քանի մը քահանաներով եւ Կիլիկիոյ անունով» հոռմէա-
դաւան կաթողիկոս հռչակուեցաւ, երբ իսկոյն «անձամբ Հոռմ գնաց եւ Բե-
նեդիկոսոս ԺԴ Պապին ներկայացաւ իբր թէ ամենայն հայոց կաթողիկոս ը-
լար» (Օրմանեան, Հայոց Եկեղեցին, 78): Պապը գիտնալով հանդերձ ան-
հիմն գործին իսկութիւնը, իրեն հպատակողները քաջալերելու համար «իր
կողմէ հայ կաթողիկ նոր պատրիարքութիւն կամ կաթողիկոսութիւն մը ստեղ-
ծեց 1742 թուականին, պաշտօնապէս եւ ըստ ամենայնի Հոռմի աթոռին են-
թարկեալ ըլլալու պայմանով» (անդ): Երբ այս կերպ է հայ կաթողիկներու
ծնունդը, ճիշդ եւ միայն 250 տարեկան հոգեւոր իշխանութիւն մը, հետո Հա-
յաստանէն եւ խզուած Ս. Էջմիածնէն, ենթակայ օտար, թէ իսկ պատկառելի
Հոռմէական Կաթողիկ Եկեղեցոյ, ի՞նչպէս հաւատալ «անոր մշտագոյ ներ-
կայութեանը Մեծ Հայքի շրջանի Գուգարք ու Տաշիրք» նահանգներուն մէջ,
գորս «Թուրք»ը Հայ Կաթողիկներուն սեփական կը դարձնէ այնքան անյագօ-
րէն: Ի՞նչպէս հաւատալ պատմական այսպիսի կոպիտ անճշդութիւններու,
երբ այնքան հեշտօրէն կը թոյն ու կ'անցնին Հայաստանեայց Եկեղեցոյ իս-
կական պատմութեան երկարաձիգ հանգրուաններուն վրայէն, որոնց վրայ
Հայ Եկեղեցին իր դրոշմը դրեր է առաքելական յաջորդականութեամբ, եւ
ո՛չ թէ Արծիւեանի սնանկութեամբ, հայ հողին, հայ ժողովուրդին եւ հայ
սփիւռքին վրայ, կանոնական հիմունքով, իրական նոյրապետական կարգով
եւ պատմականօրէն ճշդուած հայրապետներու շարքով ու բիրտօր տաճար-
ներու անկոնի զանգակատուններով:

«Վերադառնանք», կ'ըսէ Հայ Կաթողիկներու Հոգեւոր Տէրը, «վերադառ-
նանք Հայրենիք ստանձնելու մեր Ազգին հոգեւոր առաքելութիւնը»:

Լաւ գիտցիր, Հայրդդի, որ ճշմարիտ եւ անկեղծ վերադարձը Հայրենիք
այդ կերպ չի կրնար ըլլալ, այլ միայն կարելի կ'ըլլայ պատուաւոր կերպով,
այնպէս ինչպէս վերադարձաւ Մաղաթիա Վարդապետ Օրմանեան 1879ին,
որ լքեց հոռմէադաւանութիւնը եւ կամովին ու լրիւ համոզմամբ իր քահանա-
յական կարգով մտաւ Հայաստանեայց հարազատ եկեղեցոյ ծոցը, իր հետ
վերադարձնելով 75 հոռմէադաւան հայեր եւս Հայ Եկեղեցոյ գիրկը, ուր
փայլեցաւ ան ու փայլեցուց Մայր Եկեղեցին բացառիկ նոյրութեամբ, անկեղծ
սիրով եւ մեծագործ արդիւնքներով: Այս կերպ վերադարձ միայն վայել է
Հայ Կաթողիկներուն, եթէ կ'ուզեն մաս կազմել Հայրենիքի նորագոյն առա-
քելութեան՝ հովանիին ներքեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Հայրդդի, այսքանով սակայն չի վերջանար Հայ Կաթողիկներուն գորակոչը:
Անոնք «անյետաձգելի» կը գտնեն «ծամը որ շնորհաց ծամն է բոլորիս հա-
մար», կ'ըսեն, երբ պիտի արշաւեն Հայաստան ուր «Առաքելութեան անձա-
րածիր դաշտ մը բացուած է» եղեր իրենց առջեւ, եւ ուր «բազմահազար Հայ
Կաթորիկներ» (տառախալը իրենցմէ) իրենց կը սպասեն անհամբեր:

Հայ Կաթողիկներու այս նորագոյն իղձը հետեւանքն է անշուշտ Հոռմի
Սրբազան Պապին ու Վատիկանին քաջալերութեան, առանց որ անոնք նա-
խաձեռնարկ եղած ըլլան, սակայն առանց որոնց հայ հոռմէադաւաններ ո-
չինչ կրնան ընել: Հոռմի Յովհաննէս Պօղոս Բ Սրբազան Քահանայապետը
1991 Հոկտեմբերին նոր վիճակ մը հաստատել է Հայաստանի, Վրաստանի
ու Արեւելեան Եւրոպայի Հայ Կաթողիկներուն համար, զայն յանձնելով Վե-
նետիկի Միսիոնարեան հայրերէն՝ Ներսէս Վրդ. Տէր Ներսէսեանին: Նման
կարգադրութիւն մը առանց Հայաստանի եւ Հայ Եկեղեցոյ Պետի գիտութեան
եւ հաւանութեան անշուշտ թէ խանգարում եւ ոտնձգութիւն պիտի ստեղծէր,
շփոթ եւ քարդութիւն պիտի յառաջացնէր Հայաստանի ժողովուրդէն ներս:

Այս բոլորով մէկտեղ, գիտցի՛ր, Հայորդի, որ մեր Վեհափառ Հայրապետը՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա թղլատրած է ու հաւանած որ Մխիթարեան հայրերէն ոմանք գային Հայաստան հովուելու այն փոքրաթիւ կաթողիկէները որոնք կ'սպիրին Հիւսիսային ատաններուն մէջ։ Սակայն այս հայրական հոգածու թղլտութիւնը շատ քիչ էր անոնց «անծայրածիր» ախորժակներուն համար։ Ահա թէ ի՛նչպէս իրենց տրուած հայրական ձեռքը տարբեր ձեռնոցներով համբուրեցին անոնք աներախտագէտ ոգիով։

Հայորդի, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պարտքն էր անշուշտ բողոք բարձրացնել այս տեսակ ինքնակոչ արշաւանքի մը դէմ, պահանջելով որ իսկոյն յետս կոչեն առնուած որոշումները, որուն հետեւանքով, լաւուն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ու Հայաստանի մեր ժողովուրդին, Ամերիկայի եւ Գաւաւտայի Առաջնորդ երեք եպիսկոպոսներն ու Երուսաղէմի ու Կ. Պոլսոյ Հայ Պատրիարքութեանց ներկայացուցիչները անձամբ Վատիկան գացին 1992 Հոկտեմբեր 27ին ու գրատր ազդու բողոքագիր մը յանձնեցին Վատիկանի Կարտինալներուն, անոնց հետ իրենց պաշտօնական տեսակցութեան ընթացքին, որմէ ետք Հայ Եկեղեցւոյ պատուիրակութիւնը ընդունուեցաւ նաեւ Սրբազան Պապին կողմէ։

Հայ Եպիսկոպոսները նախ յայտնեցին որ Մայր Աթոռի Եպիսկոպոսական ժողովը, նախագահութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, քննած էր Հայ Կաթողիկ Պատրիարքին «Թուղթ Երջաբերական»ը եւ գտած շարք մը անհիշող հաստատումներ, պատմականօրէն սխալ եւ խեղաթիւրեալ։ Անոնք ուշադրութեանը յանձնած են Վատիկանին որ Հայ Կաթողիկէներ իրաւունք չունին Հայաստան մտնելու սանձարձակօրէն, հոն «ստաբէլութեան անծայրածիր դաշտ մը բացուած տեսնելով»։ Այս, կը հասկնաս Հայորդի, արդէն ինքքին անարգանք մըն է շարտուած Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցւոյ երեսին։

Հայորդի, տրվեցուր ազգակիցիդ որ Հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքը Առաքելական է, որ միակ գլուխ եւ հիմն կ'ընդունի զՔրիստոս, ինչպէս Աւետարանը կը քարոզէ ու մեր Հայրերը կը բացատրեն։ Մեր Հայրապետներն ու թարգմանիչները, Վարդանանք ու Ոսկեդարեան պատմիչ տարբ մատենագիրները լիաբերան Աւետարանի հոգին եւ Քրիստոսի խօսքը աւանդեցին մեզի իրենց պարգոյութեամբն ու վստեմութեամբը։ Այս ճամբով, Սիրելի Հայորդի, եկած հասած է Հայոց Եկեղեցին քեզի եւ Հայաստանի որդիներուդ։ Զայն պէտք է պահպանէք բոլոր սրտով եւ հոգիով, կորովով եւ համոզումով։

Մի՛ մոռնար նաեւ, Հայորդի, որ հայ Եկեղեցին, անաղարտ եւ մաքուր, է նաեւ վառարանը հայ մշակոյթին։ Հայ Եկեղեցին է որ խօսուած հայերէնը գրատր լեզուի վերածեց, հայացուց Աստուածաշունչ Մատենանը, ստեղծեց Հայաստանի բնիկ եւ յատուկ ճարտարապետութիւնը, ձեւ ու կերպարանք տուաւ սրբազան երգեցողութեան եւ գեղարուեստի բազմադիմի ճիւղերուն։ Հայ Եկեղեցին, վերջապէս, եղաւ Հայ ժողովուրդին խաղաղութեան խորհրդրանիշը։

Այսպէ՛ս, ուրեմն, պիտի դիմենք դէպի մեծ դարադարձը Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցւոյ այն խոր համոզումով որ Հայ ժողովուրդն ու Հայաստանի Հանրապետութիւնը, հովանիին ներքեւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, միակամ ու միասիրտ, մասնակցութեամբ սփիւռքի բովանդակ հայութեան, պիտի պանծացնեն յիշատակը մեր Մեծ Սուրբին՝ մեր հաւատքի Հօր՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսատրչի։

ՈՉ-ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ

Ֆրանսացիները Հայր Լորիգէօն ունին:

Այս տարօրինակ մարդը, եռանդուն կրօնատուր մը, հեղինակն է յանդուգն կերպով խեղաթիւրած ֆրանսական պատմութեան դասագրքի մը: Բաւական ատեն այս լերիւրուած դասագրքին վրայէն կ'աւանդուէր պատմութեան դասը կղերական վարժարաններու մէջ: Մեր մէջ Հայր Լորիգէօնները շատուոր են, ամբողջ միաբանութիւն մը կը ձեւացնեն եւ Անդրիականի մէկ կղզեակին մէջ հաստատուած՝ մեր եկեղեցական պատմութիւնը անդրալեռնական տոգորումներով սրբագրելու կ'աշխատին:

Առաջուց ի վեր չէի անգիտեր որ Միխիթարեան միաբանութիւնը իր բաւասիրական հետազօտութեանց քով կամ անոնցմէ առաջ փրոփականտայի մունջ դիտումներ ունի եւ լուռ իղձեր կը տածէ:

Միայն գիտութեան սիրով վառուած վանականներ չեն ասոնք, այլ ճարպիկ ու հաշուազէտ մարդիկ, որոնք պապականութիւնը տարածելու համար ազգային գրականութեան մէջ իրենց ստացած հեղինակութիւնը կը շահագործեն, եւ քիչ շատ հաշ եկեղեցականի փակեղին ամառող իրենց գլխու ծածկոյթին տակ փաթերայի գլխարկներ կը կրեն:

Գիտէի, բայց մոոցեր էի այս ամէնը, երբ որ Բազմավէպի վերջին թիւին մէջ հետաքրքիր ամսակագիր մը, որ այդ միաբանութեան անդամներէն դուրս մէկը ըլլալու չէ, պատարագէն վերջը մեր եկեղեցիներուն մէջ մաս բաժնելու սովորութեանը վրայ խօսելով, մեր եկեղեցին՝ ոչ-կաթողիկէ եկեղեցի, եւ հաշ պապական եկեղեցին ոչ-ազգային եկեղեցի անուանելէ չի քաշուիր:

Որեւէն միեւնոյն մարդիկն են ասոնք, նոյն մարդիկը, որոնք ատեն մը հերձուածող ու հերետիկոս կը կոչէին զմեզ եւ մեր եկեղեցին ոտք կոխելու կը վախճային՝ դժոխք չերթալու համար, մարդիկ, որ Լուսաւորչին պապական հաշ մը ըլլալու առասպելին պատմական ճշմարտութեան գոյն մը տալու համար ջանք չէին խնայած, եւ որոնք բան գործ ըրած են տարածել ամէն տեղ՝ թէ հաշ եկեղեցին պապական եկեղեցի մըն էր ատենով եւ անկէ անջատուողները մենք ենք, լուսաւորչականներս, զատ ու տարբեր եկեղեցի մը կազմելով, մինչդեռ իրենք ազգային եկեղեցին անեղծ պահած են միշտ, եւ Թաթիւֆին պէս չեն քաշիր հրապարակաւ մեզի բնէլ:

C'est a vous d'en sortir, vous qui parler en maître. (1)

Հարկաւ ողբալի բան մըն է որ անդրալեռնականութիւնը մեր ամենէն հոփրական էութեան վրայ ալ հարձակի, մեր եկեղեցոյն տիրանալու ճիգեր

ընէ, եւ ամբողջ միաբանութիւն մը իր դարեւոր աշխատութիւնը այս ամուլ ու ծիծաղելի ճիգերուն յատկացնէ:

Հոռմէականութիւնը մեր մէջ առջի անգամ մուտ գտնելուն պատմութիւնը ժամանակակից բան մըն է, եւ շատ ետ դառնալու պէտք չունինք այս առթիւ եղած բոլոր շփոթութիւնները մտքի առջեւ բերելու համար: Ծառ կանուխ է դեռ այս նորեկներուն համար մեր ազգային Եկեղեցին իրենց սեփականացնելը եւ Հայր Լորիգէօի պատմութիւններով չէ որ մեր եկեղեցիին վաղեմի ինքնագլուխ գոյութիւնը պիտի ուրացուի:

Բայց որքան ալ անգօր են այս ջանքերը ու արգահատելի մայրած մը հրաիքելէ աւելի բանի մը անարժան՝ հարկաւ կը մնայ (2) մեր սրտերուն մէջ մեր Եկեղեցոյ համար ոչ-կաթողիկէ եկեղեցի ըսելու պէս խօսքերու վիրաւորանքը: Ի զոր պիտի առարկեն որ կրօնական դաւանանքին կ'արգիլէ Վենետիկի վարդապետները կաթողիկէ ճաննալ մեր եկեղեցին. ուղղափառը փրէնք են եւ իրենք պիտի մնան ու մենք՝ հերձուածող ու հերետիկոս: Թող այդպէս ըլլալ, քաներորդ դարուն լուսաւորութիւնը չենք կրնար անարգել այն աստիճան որ կրօնական վէճի մը բռնուինք ասոր կամ անոր հետ: Հաւատաքննութիւնը էապէս պապական Եկեղեցիին յատուկ առաքիւնութիւն մըն է եւ պէտք է որ իրը մնայ:

Եւ եթէ մեր Եկեղեցոյն համար **Բազմավէպի** գործածած լեզուն մատնանիշ ըրինք մեր ընթերցողներուն՝ միայն յիշեցնելու համար է անոնց թէ Վենետիկի միաբանութիւնը այն լեռամնաց ու կաշկանդեալ միտքերու օրբանն է, որոնց նմաններուն համար իրաւամբ ըսած են.

Ils n'ont rien appris, rien oublie. (3)

Արեւելք, 16 Օգոստոս 1898

Երկերի Ժողովածու

1. C'est a vous d'en sortir, vous qui parler en maitre.

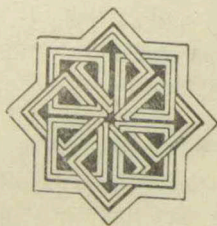
Դո՛ւք պէտք է ելլէք այս տունէն, դո՛ւք, որ տիրոջ պէս կը խօսիք:

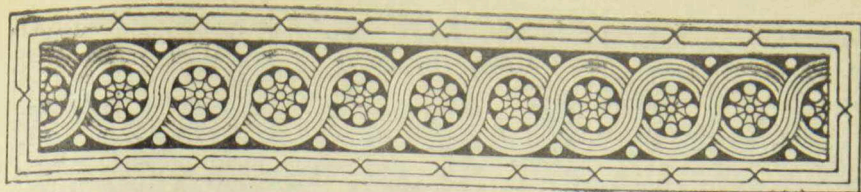
2. Կը մնայ—Բնագիրին մէջ՝ կը մնան:

3. Ils n'ont rien appris, rien oublie.

—Բա՛ն չեն սորված, բա՛ն չեն մոռցած:

Այնարկութիւն՝ Յեղափոխութենէն ետք Ֆրանսա վերադարձող ազնուականներուն, որոնք չէին ուզեր նկատի ունենալ երկրին մէջ առաջ եկած փոփոխութիւնները:

ՀԵՐՔՈՒՄ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻՑ

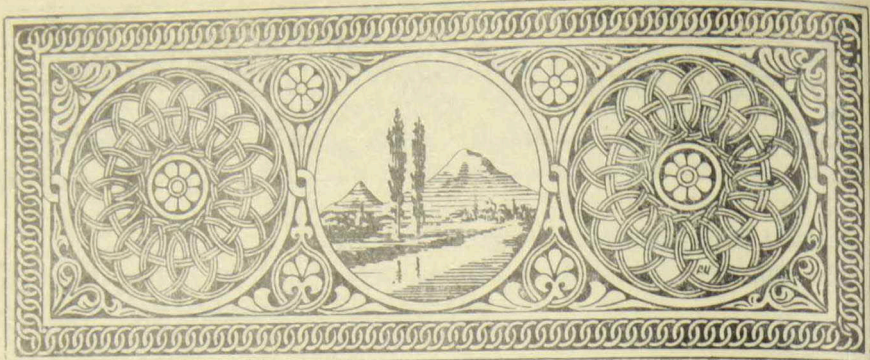
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը ընդ նախագահության Վեհափառ Հայրապետի 13 Նոյեմբերի նիստում ծանոթանալով և քննարկելով «ԱԶԳ» թերթում 4 Նոյեմբերի թիվում լոյս տեսած պրն. Երուանդ Ազատեանի «Նոր խօսք» յօդուածը, հաստատեց, որ յօդուածի անտեղեակ հեղինակը պարզապէս զոհ է գնացել անհիշտ ու անարգական տուեալների, որոնք վերագրում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, Մայր Աթոռիս Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդի անդամներին, Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Շեմարանին և Հայաստանի ու Միացեալ Նահանգաց մեր եկեղեցիների հոգևորականության:

Իսկ ինչ վերաբերում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, վերջին երեք տարիների բարօք յարաբերութիւններում, յօդուածում ցաւօք արտայայտում է ո՛չ թէ միասնութեան, համերաշխութեան և գործակցութեան ոգին, այլ ուղիղ ընդհակառակը: Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդս գտնում է, որ վերստին արծարծել հարցեր որոնք յառաջացած էին մեր եկեղեցւոյ ծոցում սովետական իշխանութեանց շրջանում, այժմ բոլորովին անտեղի են և վնասաբեր:

Մեր այս դժուար օրերին, երբ մեր ողջ ժողովուրդը մահու կենաց պայքար է մղում լաւում իր ազատ գոյատեւման, երբ մեր Համարապետութեան նախագահի հրամանով ստեղծուել է Համահայկական Հիմնադրամի կազմակերպչութիւնը, որին հրաւիրուել են մասնակցել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը և Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ ծոցում և նուիրապետական Աթոռների ու թեմերի միջև, անհրաժեշտ է ամրապնդել միասնական գործընթաց և համերաշխ ու շինարար աշխատակցութիւն: Այս է պահանջում մեզանից թէ մեր Մայր Եկեղեցւոյ կոչումը, թէ մեր մարտնչող Մայր Հայրենիքի շահը, որ վեր է ամէն բանից:

Մօտ օրերս դիւանս պիտի հրապարակի ճշգրիտ տուեալներ վերջին երեք տարիների ընթացքում՝ Մայր Աթոռոյի և մեր ներքին թեմերի ծաւալած գործունէութեան մասին՝ եկեղեցաշինական, կրօնական քարոզչութեան, սուրբ գրական գրականութեան հրատարակման ու տարածման և աղէտեալներին և Արցախի բնակչութեան դրամական մեծագումար օգնութիւններ բաշխելու և այլ հոգևոր ու հայրենաճուէր իրագործումների մասին:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգեն Ա Կաթողիկոսի հրավերով հոկտեմբերի 29-ից նոյեմբերի 4 օրերին ուխտավորաբար Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում էր գտնվում Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը։ Կորին Սրբությունը Ս. Էջմիածին էր ժամանել՝ խորհրդակցելու Ամենայն Հայոց Հայրապետի հետ Մայր Հայրենիքում ազգային-հոգևոր կյանքին առնչվող հարցերի մասին և մասնակցելու «Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդակցական ժողովին։ Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետը և Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը հավաստիացրին, որ ձեռք-ձեռքի տված միասնաբար պիտի օժանդակեն Հիմնադրամի արդյունավետ կազմակերպմանն ու իրականացմանը ինչպես Հայաստանում, այնպես և Սփյուռքի գաղթօջախներում։

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՔԱՐՈՉԸ ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ
(1 նոյեմբերի 1992 թ.)

ՍՐԲՈՒԹՅԱՆ ՃԱՌԱԳԱՅԹՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՒՐԲ ՀՈՂԻ ՎՐԱ

Առաջին խոսքս, սրբազնագույն այս պահին, ես վեր եմ առաքում դեպի մեր Տերը և Փրկիչը Հիսուս Քրիստոս, ի խորոց արտի փառք և գոհություն ընծայելու Նրան, Նրա Տան սուրբ սեղանի առաջ իմ կյանքումը մի անգամ ևս ծնրադրելու, աղոթելու Մայր Աթոռի այս Մայր տաճարի մեջ և փառք տալու Աստծուն, որ կենդանի և առողջ է պահում մեր հայրենիքը, հակառակ այն ծանր պայմաններին, որոնց միջից է անցնում մեր ժողովուրդը Մայր Հայաստանի մեջ: Եվ այս առիթով մեկ անգամ ևս հայցում եմ Աստծուց, որ առողջությամբ, վառ կենդանությամբ և բեղուն գործունեությամբ զորացնի մեր բոլորի սիրեցյալ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը և իմ ամենասիրելի հոգևոր եղբայրը՝ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Կաթողիկոսը: Թող նրա տարիների իմաստությունը լույս դառնա մեր ժողովրդի համար և թող Աստված զորացնի նրան Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի միաբանությամբ, Հոգևոր Գերագույն Խորհրդով և հոգևոր ճեմարանով և բոլոր հոգևորական և աշխարհական աշխատակիցներով, որ առավել ևս ճառագայթի Սրբություն Սրբոց Էջմիածինը համայն հայ ժողովրդի կյանքում ի Մայր Հայաստան և ի Սիլիոնու աշխարհի:

«Յանուն Հօր և Որդույ և Հոգույն Սրբոյ. Ամեն»:

«Երանի այնոցիկ որ սուրբ են արտիք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն».

«Երանի նրանց, ովքեր արտով սուրբ են, որովհետև նրանք պիտի զԱստված տեսնեն»:

Սիրելի հավատացյալներ, երեկ, շաբաթ օր, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին տոնախմբեց հիշատակը «ամենայն սրբոց, հնոց և նորոց, յայտից և անյայտից»:

Մեր Եկեղեցին մեր ժողովրդի իմացման և կյանքին մեջ մի անգամ ևս արծարծեց և զորացրեց այն գիտակցությունը, որ քրիստոնեական հավատքը

սուրբ հավատք է և սրբացնող հավատք է: Եվ նրանք, ովքեր իրենց սրտերովը սուրբ չեն կարող լինել, չեն կարող զԱստված տեսնել:

Սրբությունը քրիստոնեության ամենեն հանկուցիչ, գրավիչ, ներշնչող բաներից մեկն է: Ասում ենք, մեր Տիրոջ ուսմունքին հետևելով՝ «**Հայր մեր, որ յերկինս ես, ՍՈՒՐԲ եղիցի անուն քո**», քո անունը մեր մեջ սուրբ պահվի, որ մեզ սրբացնի: Ապա տեսնում ենք, որ Հիսուս երբ լեռ բարձրացավ և իր այնքան զորեղ և հոգիները գրավող քարոզը խոսեց, որ կոչվում է «**Լերան Քարոզ**»: «Երանիների» շարքը, որը անվանվում է «**Փոքրիկ Ավետարան**», ինչպես Խրիստյան Հայրիկն է ասել այդ քարոզի համար. «**Մարգարիտը երկնից արքայության**», այնտեղ, այդ «Լերան քարոզ»-ի մեջ երբ նա ասեց. «Երանի՜ հոգույ՜ աղքատաց, երանի՜ սգաւորաց, երանի՜ խաղաղարարաց», այդ «Երանիներ»-ի շարքում ասաց. «**Երանի նրանց, ովքեր սուրբ են սըրտով, որովհետև նրանք զԱստված պիտի տեսնեն**»: Երբ Վերջին Ընթրիքից հետո զգում էր, որ պիտի մեկնեք այս աշխարհից՝ խաչի և Գողգոթայի ճանապարհով, երբ իր աշակերտներն իրար մոտ էին հավաքվել նրանց մտերմական, բայց խորագույն բառերով խոսք ուղղեց և դարձավ Իր Հորն Երկնային ու ասաց. «**Հայր, ՍՈՒՐԲ արա զսոսա ճշմարտությանք քով**»: Իր առաքյալների համար խնդրեց Աստծուն, որ սուրբ անի նրանց: Ապա մենք կարդում ենք Աստվածաշնչում այն սքանչելի խոսքը, որ Սաղմոսաց հեղինակ արքա մարգարեն Դավիթն է ասել. «**Յամենայն ժամու աղաչանք իմ այս են, ի մեղաց իմոց ՍՈՒՐԲ արա զիս Տէր**»: «Իմ ամեն ժամանակի, ամեն վայրկյանի աղոթքն այս է, ով, Տէր, որ իմ մեղքերից ինձ սրբիր, սուրբ արա»: Որովհետև մեղքը, անսրբությունը մարդուն հոգեկան չարչարանքին, ներքին տագնապին աղբյուրն է: Սրբությունն այն վիճակն է, որի մեջ մարդ ինքն իրեն մեջ զգում է Աստծու ներկայությունը: Ինչպես մարդը լույսն է տեսնում արեգակի շողերով, այնպես սուրբ է զգում Աստծուն իր մեջ զգալով: Նա ով իր մեջ ունի Աստուծո ներկայության գաղափարը, զգացումը, ձրգտումը՝ նա անպայման սրբության ճանապարհին վրա գտնված կլինի իր կյանքում:

Միտելիներ, առհասարակ մեր ժողովրդի մեջ սխալ գաղափար է տարածված: Մենք կարծում ենք, որ սրբությունը մի անմատչելի բարձունք է: Ո՛վ կարող է սուրբ լինել: Միայն բացառիկ անձինք, միայն նրանք, ովքեր եկեղեցին ճանաչում են բարձրագույն աստիճանի սովորական մարդկանցից վեր մի անձ: Գրիգոր Լուսավորիչ, Մեսրոպ Մաշտոց, Վարդան Մամիկոնյան, Գրիգոր Նարեկացի, Ներսես Շնորհալի, Ս. Հակոբ, Ս. Գևորգ, Ս. Սարգիս և ուրիշներ: Բայց պետք է մի անգամ միշտ փոխել ըմբռնումը: Ամեն քրիստոնյա սրբության է կոչված, և ինչպես ո՛չ որ կարող է կատարյալ լինել, բայց չի կարող սրբության չձգուել, այնպես էլ ո՛չ որ պետք է իրեն թույլ տա սրբության ձգտումովը չապրիլ իր կյանքում, մեր մարդկային տկարությանց և մեր մարդկային կարելիությանց սահմանների մեջ: Ժամանակին, Ա. դարում, երբ ճոր էր քրիստոնեությունը քարոզվում, քրիստոնյաներին **սուրբ** էին կոչում: Սուրբ ազգ. ասում էին սրբերը եկին, սրբերը գնացին: Նրանք ճանաչվեցին որպես սրբության ճանապարհի մեջ գտնվող և հառաջացող մարդիկ:

Եվ դարձյալ այն ըմբռնումը, որ սրբությունը մի հեռավոր, վերնախավային իրականություն է, երկնքի և երկրի միջև տեղ է գրավում: Սրբության այն գաղափարը ճիշտ չէ: Սրբությունը ոչ թե բան մը չլինելուն մեջն է, այլ բան մը լինելու մեջ է: Այլ խոսքով պարզ կ'ասեմ. Կրավորական մոտեցումով սուրբ ըլլալը չէ քրիստոնեական հասկացողությամբ սրբությունը. ոչինչ անե-

լը չէ սրբությունը, բաշվել վանքում մի քարայրում և այնտեղ ինք իրեն միայն ապրել. սոսկ, ներանձնական կյանքով աղոթքով չէ միակ ճանապարհը սրբության: Սրբությունը ավելի ուժական, ներգործական հասկացողությամբ կյանքի երևույթ է: Ինչպես ասել է Ֆրանսիացի Ակադեմիայի անդամներից մեկը, պատմաբան, փիլիսոփա և գրագետ. «Ես չեմ համբուրի այն ձեռքերը, որոնք մաքուր են, որովհետև ձեռնոցների մեջ են պահվել. ես համբուրում եմ այն ձեռքերը, որոնք ցեխի մեջ են խրվել, ժողովրդին ծառայելու մեջ են աղտոտվել, բայց աղոթ չի թափանցել ձեռքերի մեջ, մնացել է ձեռքերի երեսին: Եվ երբ չորանում է ցեխը, կեղտը՝ ձեռքի ավելի մաքուր է երևում, ավելի սպիտակ»: Ուրիշ խոսքով՝ սրբությունը, սուրբ լինելը ստանձնանալ, հեռանալ, զատվել, անջատվել չի նշանակեր: Սրբությունը ճառագայթում է Աստծո մարդոց կյանքի մեջ: Ես սրբությունը անձի մը համար համեմատում եմ այն պատկերին, այն նկարին, որ մինչև միայն, սոսկ պատաստ չէ, ոչինչ ըլլալ չէ սրբությունը, մաքուր ըլլալ չէ այն իմաստով, որ ոչինչով պիտի ինք իրեն իրագործի այդ անձը: Սրբությունը այդ ներմակ պատաստի վրա անձին, հավատքին, սիրույն ճառագայթումն է գիծերով, գույներով, այն համադրություններով, այն մթնոլորտով, որ պատկերին կյանք կտա և գեղեցկություն:

Ժամանակը և տարածությունը մեզ տրված պատաստն է: Մարդկային կարողություններն Աստված մեզ է տվել, բայց այդ կարողությունները մենք մեր մեջ պահելով ոչինչ չենք կարող լինել և ոչինչով հավատարիմ լինել Աստծուն և մեր մարդ լինելու կոչումին: Ամեն մարդ Աստուծո աչքի ստաջ իր նկարը պիտի գծի, և երբ նկարը սրբության գծերով լինի, այն աստեմ է, որ Աստուծո շնորհին և Աստուծո արքայության կարծանանք: Մենք այնպես պիտի անենք մեր քրիստոնեական կյանքում, որ սրբությունը դառնա մեզ համար ձգտում: Եվ այդ սրբության ձգտումն է, որ առողջ, բարոյականորեն տոկուն, մաքուր, ազնիվ և պատվաբեր կդարձնի մի անձի և մի ազգի:

Եկեք հիմա հարց տանք մենք մեզի: Ինչո՞ւ համար մեր հայրերն այսքան սրբեր են ճանաչել և սրբության գաղափարը այսպիսի ներշնչողական ուժի են վերածել մեր ազգի պատմության մեջ:

Ասում ենք Ս. Եկեղեցի, սուրբ Խաչ, սուրբ Ավետարան, սուրբ Էջմիածին, սուրբ Գիրք, սուրբ Աթոռ, մեկ խոսքով նվիրականագույն բառը մենք հատկացնում ենք այն բոլորին, որ մեր ժողովրդի գերագույն արժեքներն են: Եվ ինչու ենք ասում երբեմն «մեր հայրենիքի սուրբ հողին մատաղ լինենք»: Սուրբ բառը գերագույնն է մարդկային լեզվի մեջ, ամենեն ազնիվ, ամենեն ընտիր բառերից մեկը: Մենք այդ բառն ենք գործածում այդ բոլորի համար, որոնք նվիրականագույն են մեր գիտակցությանը և հաստատումին:

Մեր ժողովուրդը շատ սուրբեր ունի, սրբերի տոներ ունենք, բայց թույլ տվեք ձեր բոլորին ասել, որ մենք **անուններն** ենք պահում, **անձերն** ենք մոռանում: Ս. Հակոբի տունը կգա, մեզնից ո՞վ կկարդա Ս. Հակոբի վարքը, ո՞վ կանդրադառնա այդ սրբի մեծությանը, ներշնչողական ուժին: Բայց գնում ենք մեր տների մեջ խրախանք ենք սարքում, եթե մեր անունը Հակոբ լինի, կամ Սարգիս լինի, կամ Գևորգ լինի կամ մի ուրիշ սրբի անուն: Մենք սրբերի անունները գարդի ենք վերածել, հպարտության ստի՞ք ենք դարձրել. Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ ենք ասում, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց ենք ասում և սակայն նրանց գաղափարը, հավատքը, զոհողության ոգին, այն բոլորը, որ նրանց սուրբ են արել, այդ բոլորը մեր կյանքի մեջ չենք փոխադրում: Այս է մեր հանցանքը, որ պետք է խստավանենք, պետք է սրբազնենք:

Մանավանդ այսօր երբ «ամենայն սրբոց, հնոց և մորոց, յայտից և անյայտից» տոնն ենք նշում մեր եկեղեցու մեջ: Եվ իմ մտքովս հիմա անցնում եմ այնքան-այնքան անուններ մեր պատմության մեջ, որոնք սակայն չեն ճանաչվել, չեն սրբադասվել, բայց սրբությունն ապրել են իրենց կյանքում: Անձանոթ անհայտ սուրբեր, որոնք ժողովրդի կյանքի մեջ հավատքն են պահել, և որոնց անունները չեն արձանագրվել մեր տոմարներում: Եթե նրանք չլինեին՝ մենք ի՞նչ կարող էինք լինել: Ես այնպես եմ գգում, որ մեր գյուղում, որտեղ մեծացել եմ, այնպիսի մարդիկ և կանայք եմ տեսել, որոնք սուրբ կյանք էին ապրում և նրանք ներշնչեցին մյուսներին: Բայց նրանց մասին չի գրվել և չի գրվելու: Բայց մենք այսօր պետք է ծունկի գանք մեր հոգիներում, աղոթենք, որ Աստված մեզ դրանց հետ հաղորդության մեջ պահի և նրանց սրբությունը մեր կյանքի մեջ ներարկի:

Մենք կարող ենք, սիրելիք, մեր հայրերը սուրբ հայրերը դրամազլիս վերածել, բայց սուկ դրամազլիսի գաղափարով դրանց հետ չպետք է վերաբերվել. նրանց պետք է մեր կյանքի մեջ փոխարինել, մենք նրանց հոգու մեջ փոխադրվենք. թող կենդանի կապ լինի սրբերի և մեր մեջ, որպեսզի սրբությունը ճառագայթի մեր կյանքում:

Սիրելիներ, իմ վերջին խոսքն այս է, որ սրբության ճառագայթումը բարեգործությունն է, սրբության ճառագայթումը անձից դուրս գալն է, ինչպես ճառագայթն արևից է գալիս, և ժողովրդին լույս տալիս: Ժողովրդին բարիք բերել և մեզ այդ բարիքովը ապրեցնել և հալեթծացնել: Եթե ես իմ ունեցածը, կարողությունը ես ինձ համար պահեմ՝ ի՞նչ կլինեմ. ոչինչ: Բայց եթե Աստուծո տվածը և Աստուծո տվածի միջից մեր դուրս բերածը ուրիշի հետ բաժանենք, ուրիշով կհարստանանք. սրբությունն ա՛յդ է, որ չես կարող լույսը պահել. լույսը եթե լույս է՝ պետք է ճառագայթես:

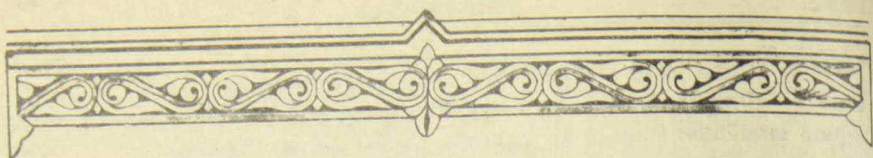
* * *

Ահալասիկ մենք այստեղ ենք եկել մի անգամ ես, «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» համահայկական հիմնադրամի երկրորդ ժողովին ենք մասնակցում վեհափառ Հայրապետի հետ միասին, և ուրիշ պատվական ազգայինների հետ Ա՝ Հայաստանից Ա՝ Սփյուռքից: Ամենայն սրբոց տոնի այս օրը ես ասում եմ, որ սուրբ գործ է դա, որովհետև սուրբ հայրենիքին ծառայելու, նրան տնտեսական, ընկերային, սննդական և վերականգնողական բոլոր կարիքներին մեզ մատաղ անելու, մեր բաժինը բերելու: Եվ սա ոչ թե ստացողը կհարստացնի, տվողը կսրբացնի. հա ով կտա, ոչ թե տվածից ընդունողն է, որ միայն կշահե, այլ տվողը հոգևորապես կհարստանա, կհրճվի, կերջանկանա: Երբ ուրիշն ուրախացնես, քո ուրախությունը կբազմապատկվե: Երբ քեզ համար հաց կուտես, մարմնիդ համար կլինի հացը, բայց երբ ուրիշին հաց կբաժնաս, քո մեջ ուրախությունը կլինի և հարստացած նրա ուրախությամբը, կբազմապատկվի քո ուրախությունը:

Անշուշտ մենք բոլորս ալ գիտակից ենք մեր ժողովրդի այս օրերի դժվարություններին, այն տագնապալի կացության, որին մատնվել է մեր ժողովուրդը: Մարդ ենք, ամենակարող չենք, բայց ինչ որ մեր ձեռքից կգա, ամբողջ կարողությամբ անում ենք և դեռ ավելին պետք է անենք: Բայց այս բոլորի մեջ, սիրելի հավատացյալներ, չմոռանաք, որ նյութական հացով միայն մարդ չի ապրի: Նյութական հացը կենսական է, բայց հոգիին հացը, սրբության հացը, մեր ժողովուրդը առողջ պահող ամենից հզոր ուժերից

Մեկն է: Այսօր եկեք խոնարհ արտով հեռուենք Ավետարանի խոսքին, որ ասում է. «**Երանի նրանց, որ սուրբ են արտով, որովհետև նրանք զԱստված պիտի տեսնեն**»: Ուզո՞ւմ եք Աստուծո ներկայության մեջ երջանկանալ, հրեմբել, այսօր մի ուխտ արեցեք այս տոնի առիթով, որ ես պիտի ջանամ իմ կյանքումս քայլել սրբերի ճանապարհով, սրբության ճառագայթը իմ հոգիիս մեջ առնելու, Սուրբ Աստված փառավորելու և իմ հայրենիքը պահպանելու և զորացնելու, մեր ազգի պատվին և հավերժության համար, հավիտյանս, հավիտենից. ամեն:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվականի Մեպտեմբերի 27-ին, կիրակի օրը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը Էջմիածնի Մայր Տաճարում, խարտավիակությամբ Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապպյանի և ընթերակայությամբ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Թորգոմ արքեպիսկոպոսի ու Միացյալ Նահանգների Հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Խաժակ եպիսկոպոս Պարսամյանի, սրբալույս մշուռոնի օծմամբ եպիսկոպոս ձեռնադրեց չորս վարդապետների՝ համաձայն կարգաց և կանոնաց Հայաստանյայց Առաքելական սուրբ Եկեղեցու:

Ձեռնադրված հոգևորականներն են՝

1. Ս. Հուսիկ եպիսկոպոս Պաղտասյան՝ ձեռնադրված Երուսաղեմի հայոց Սուրբ Աթոռի վրա՝ համաձայն Սրբոց Հակոբյանց միաբանության ընդհանուր ժողովի որոշման, ծնյալ 1936թ. ԱՄՆ-ում:

2. Ս. Տարոն եպիսկոպոս Ծերեմյան՝ ձեռնադրված Հարավային Ֆրանսիայի հայոց իբրև առաջնորդ և փոխանորդ Արևմտյան Եվրոպայի Հայրապետական պատվիրակի, ծնյալ 1937 թ. Բելյուք քաղաքում:

3. Ս. Գարեգին եպիսկոպոս Պեքնյան՝ ձեռնադրված Գերմանիայի հայոց թեմի վրա իբրև թեմակալ առաջնորդ, ծնյալ 1942 թ. Իսթամբուլ քաղաքում:

4. Ս. Վիգեն եպիսկոպոս Ալբազյան՝ ձեռնադրված Շվեյցարիայի հայոց թեմի վրա իբրև թեմակալ առաջնորդ, ծնյալ 1952 թ. Սդերթում (Թուրքիա):

Պատշաճ հանդիսավորությամբ տեղի ունեցած սրբազան արարողություններին ներկա էին ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանած Հայ Առաքելական Եկեղեցու թեմակալ առաջնորդներ, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամներ, հայրենի արվեստագետներ, սիյուրքահայ ուխտավորներ և հավատացյալ ժողովրդյան հոծ բազմություն:

Նորապսակ եպիսկոպոսները իրենց ուխտի պատարագը մատուցեցին Մեպտեմբերի 28-ին, 29-ին և Հոկտեմբերի 4-ին Մայր Տաճարում, Երևանի Ա. Սարգիս և Ստեփանավանի Ա. Աստվածածին եկեղեցիներում:

«Ընդ՝ Տէր զսոսա հոգովդ Քով սրբով, զօրացո՛ւ և յաշողեա՛ւ օգնականութեամբ Քով յամենայն գործս բարիս». Ամեն:

26-5-32

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՂԵՎՈՒՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ԵԲՐԱՆԻՄԻ ԱՄԵՆԱԿԱՆՍԻՉ Տ. ԹԻՌԳՈՒՄ
ՍԽԵՐՄԱՆ ԵՄԵՐՈՆԻ ԵՎ ԵՄԵՐՈՆԻ ԵՎ ԵՄԵՐՈՆԻ ԵՎ ԵՄԵՐՈՆԻ ԵՎ ԵՄԵՐՈՆԻ ԵՎ ԵՄԵՐՈՆԻ
(29 սեպտեմբերի 1992 թ.)

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

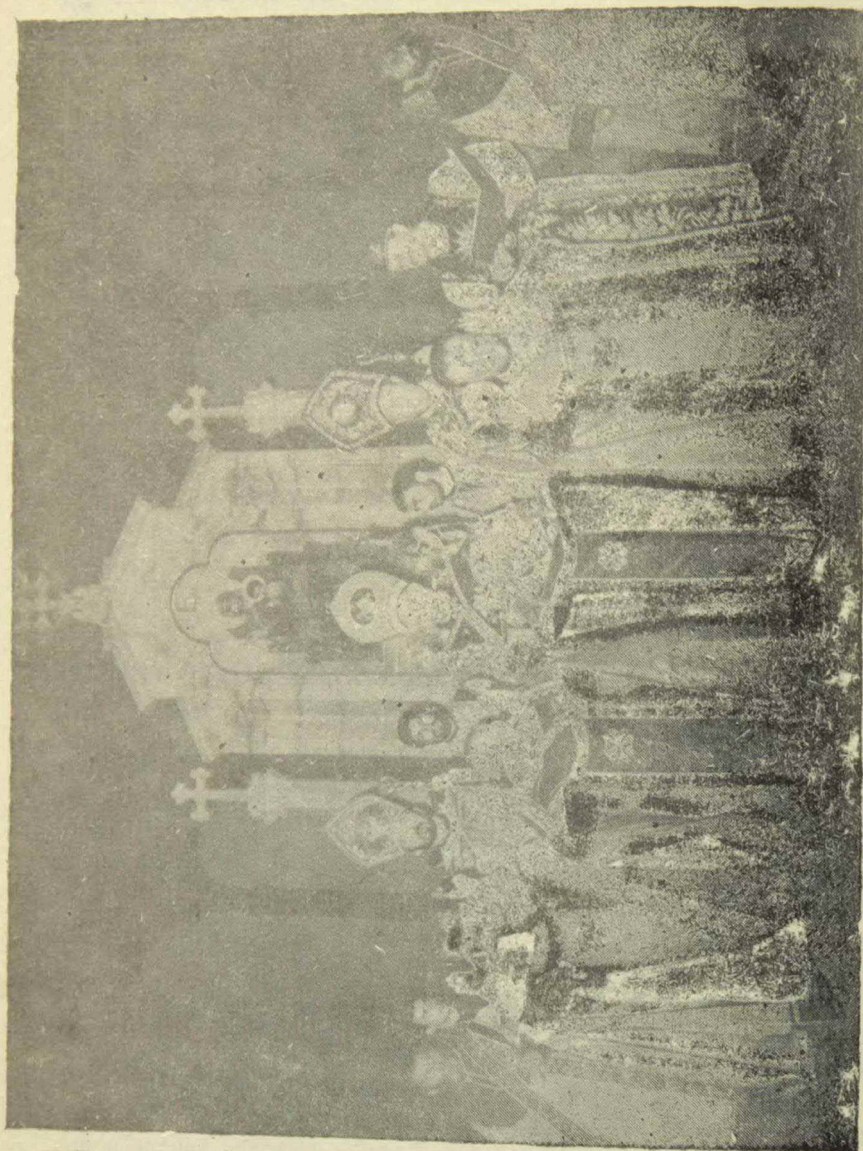
Մալոնքերի 27-ին, Վարագա Ս. Խաչի կիրակի օրը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Յ. Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, սրբալույս մեռոնի օծմամբ, եպիսկոպոս ձեռնադրեց Ս. Երուսաղեմի միաբան Յ. Հուսիկ ծ. վրդ. Բաղդասյանին, Մարսելի հայոց սուաշնորդ Յ. Տարոն ծ. վրդ. Մերենյանին, Գերմանիայի հայոց թեմի առաջնորդ Յ. Գարեգին ծ. վրդ. Ռեքնյանին և Ծվեյցարիայի հայոց թեմի առաջնորդ Յ. Վիգեն ծ. վրդ. Ալքազյանին:

Մալոնքերի 28-ին, շաբաթ օրը, երեկոյան հանդիսավոր ժամերգությունից հետո, համաձայն Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կանոնների, կատարվեց նորընծաների «ընտրություն և ոխատադրություն»:

Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի առաջ, հոգեշնորհ Յ. Հուսիկ, Յ. Տարոն, Յ. Գարեգին և Յ. Վիգեն վարդապետներն ոխատում են «Հաստատիր՝ լինել Ս. Էջմիածնին մինչև ցվախճան կենաց իրեանց, կալ մնալ հյու հպատակությունը ի ներքո իշխանությանն և հրամանաց Սրբոյ Կաթողիկէ Ս. Աթոռոյս»:

Ընթերցումից հետո նորընծաները ստորագրում են ոխատագիրը: Ավանդության համաձայն ստորագրում են նաև Մայր տաճարի լուսարարապետ գերշ. Յ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանը և Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Յ. Ներսես արքեպս. Գոգապալյանը:

Հաջորդ օրը, առափոտյան ժամը 11-ին, Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցական թափորով, հրնթացս օրհնելով հավատավոր ժողովրդին, Ս. Էջմիածնի զանգերի դողանքների ներքո, առաջնորդվում է Մայր տաճար՝ մատուցելու ա. սպասարագ և կատարելու եպիսկոպոսական ձեռնադրություն: Վեհափառ Հայրապետին որպես աղբյուրակա ուղեկցում են Երուսաղեմի

Եկեղեցու ներսի ճակատի վրա 1992

հայոց Ամենապատիվ Պատրիարք Տ. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը և Ամերիկայի հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Խաժակ եպս. Պարսամյանը: Այս սրբազան ձեռնադրության խարտավիլակի պաշտոնը ստանձնել էր Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պոգապալյանը:

Եպիսկոպոսական ձեռնադրության հանդիսավոր արարողությանը ներկա էին Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, սրբազան հայրեր, թեմակալ առաջնորդներ, Մայր Աթոռի միաբանությունը և պաշտոնեությունը, ազգային-հասարակական գործիչներ, մեծ թվով ուխտավորներ և հավատացյալների խումբերամ բազմություն Հայաստանի տարբեր շրջաններից և Սփյուռքից:

Մայր տաճարի Ա. Ստեփանոսի խորանի առաջ սկսվում է ձեռնադրության արարողությունը: Զեռնադրության խարտավիլակ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պոգապալյանը Զեռնադրության Մաշտոցից բարձրաձայն ընթերցում է հետևյալ տողերը. «Ճնորհագարդ Ա. Հայրապետ ... զի միաբանք՝ Սրբոյ և Առաքելական Աթոռոյս Էջմիածնի, հանդերձ համօրէն ուխտիս, այսինքն եպիսկոպոսուեմք, քահանայք, սարկատագուեմք... այլ և իշխանք և աղքատք, խնդիր ունիմք ի բարձրագահ Տէրութենէդ»:

Ապա Հայոց Հայրապետի պատասխան «Հրամայեալ է ձեզ ի Տեառնէ յառաջ մատչել և ողջամիտ դիտաւորութեամբ բացայայտել մեզ զոր ինչ խնդրէք» ընթերցումից հետո սրբազան հայրեր, քահանաներ, սարկավագներ, իշխաններ և աղքատներ մոտենալով համբուրում են Նորին Սրբության աջը: Այնուհետև նորընծաները, ծնրադիր աղոթելով Իջման ա. սեղանի առաջ, համընթաց մոտենում են Վեհափառ Հայրապետին՝ տալու իրենց հավատի ուղղափառ խոստովանությունը և ստանալու եպիսկոպոսության աստիճաններ: Ամենայն Հայոց Հայրապետն իր աղոթքներով և օրհնությամբ հոգեշնորհ վարդապետներին շնորհում է եպիսկոպոսական կոչման յոթ աստիճաններ և համապատասխան զգեստ:

Հուսկ հետո եկեղեցական թափորով և խնկարկությամբ ձեռնադրության ու ա. պատարագի արարողությունը շարունակվում է Ավագ ա. սեղանի վրա: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետը Զեռնադրության Մաշտոցից ընթերցում է ձեռնադրության մեծ աղոթքը. «Դու Տէր, այսօր վերածէր տնօրէնութեամբ քո ի քահանայապետական շնորհ, տուր սոցա նմանիլ քեզ՝ ճշմարիտ Հովուիդ, դնել զանձինս իրեանց ի վերա ոչխարաց, առաջնորդ լինել կուրաց, լոյս խաւարելոց, խրատիչ անգգամաց, լուսատու տիեզերաց...»:

Ահապահի հոգևոր վերացման հուզումնալից պահն է: Նորընծաները ծնրադիր, դեմքները դարձրած դեպի հավատացյալների հոծ բազմությունը, «Աստուածային և երկնաւոր շնորհ» հոգեցունց շարականի երգակցությամբ, հրաժարվում են աշխարհի ունայնությունից: Ապա Հայոց Հայրապետը շարունակում է եպիսկոպոսական ձեռնադրությունը և կատարում սրբազան օծման կարգը: Նորած եպիսկոպոսներին տրվում է եպիսկոպոսական գավազան և մատանի:

Սուրբ Գրական, սրբազնագույն հայրերի աղոթքների ընթերցումից, շարականների երգեցողություններից հետո ընթերցվում է վերջին Ավետարանը և Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով ավարտվում ձեռնադրության հանդիսավոր արարողությունը:

Վեհափառ Հայրապետը սուրբ մեռածով օծում է աջը Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Բաղրապանի .

Հավարտ սրբազան խորհրդի Նորին Սրբությունը նորապսակ եպիսկոպոսներին տալիս է իր հայրապետական պատգամն ու խորհուրդները:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԶԱՐՈՉԸ
ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ
ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹԻՎ

«Յանուն Հօր և Որդույ և Հոգույն Սրբոյ. Ամեն»:

«Եւ լցան ամենեքեան Հոգովն Սրբով»:

Սիրելի հավատացյալներ, այս պահին եկեք միասին նշենք այն դեպքը, հրաշալի դեպքը անկրկնելի, որ պատահեց Հիսուսի Հարությունից հիսուն օր հետո, ինչպես պատմում է մեզ Նոր Կտակարանը:

Հիսուսի Համբարձումից հետո, բնական է, յուր աշակերտները մնացել էին տխուր-տրտում և նաև հուսահատած, քանզի իրենց մեջ չունեին այլևս Մեծ Ուսուցչին և հստակ չէին պատկերացնում իրենց ապագա անելիքը: Հավաքվում էին հաճախ մի համեստ կտուրի տակ, Վերանաւում կոչված, ներս էր գտնվում և Աստվածամայրը հաճախ, հիշում էին Աստուծո Որդուն, Նրա քարոզները, Նրա պատվիրանները, Նրա քաղցր հոգին և մխիթարվում այդ հիշատակություններով միայն: Եվ ահա հիսուններորդ օրը պատահեց այդ հրաշալի դեպքը, երբ նրանք՝ Հիսուսի աշակերտները և Աստվածամայրը, հոգեկան վերացման բացառիկ մի կացության մեջ հանկարծ զգացին ինչ-որ մի ուժ, որ իջնում է երկնքից հրեղեն լեզուների ձևով և իջնում ամեն մեկի գլխի վրա: Բոլորը շփոթվեցին, հարբածի նման եղան, սակայն ուժգին ցնցվեցին հոգով և մարմնով, որովհետև զգացին և հիշեցին մանավանդ Հիսուսի խոսքը, որ պիտի ուղարկե Մխիթարիչ Ս. Հոգին Աստուծո: Եվ ահա հասկացան այդ պահուն, որ հենց Հիսուսի այդ նախատեսությունն է, որ իրականանում է և Ս. Հոգին ամեն մեկի հոգու մեջ: Եվ ամեն մեկը սկսավ խոսել, պատմում է Կտակարանը, մինչ այդ իրենց համար անձանոթ լեզուներով: Մի խոսքով նրանք լրիվ կերպարանափոխվեցին, պայծառակերպվեցին, ոգեշնչվեցին, ուժ, եռանդ ստացան հոգով և մարմնով և մանավանդ պայծառացավ նրանց մեջ այն գիտակցությունը, թե ինչ պիտի լինի հետագա իրենց գործունեությունը, իրենց առաքելությունը: Հիսուսի աշակերտներն այդ պահից իսկ դարձան ճշմարիտ առաքյալները Հիսուսի: Եվ ցրվեցին աշխարհով մեկ, ինչպես գիտեք, տարածելու համար Հիսուսի Ավետարանը: Եվ որոնցից երկուքը, վկայում են հնագույն ավանդությունները ոչ միայն հայկական, այլև ասորական, մուլանիսկ եբրայական, որ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալները այցելեցին, եկան նաև Հայաստան աշխարհ կամ ինչպես որոշ վկայությունների մեջ կա, եբրայական մանավանդ, Արարատյան երկիր, այսինքն մեր Հայաստան հայրենիքը: Ահա այսպիսով առաքելական շունչը, Ս. Հոգու լույսը սկսավ տարածվել նաև Հայաստան աշխարհում: Եվ այն փոխանցվեց հաջորդաբար ձեռնադրությունների շնորհիվ, այնպես, ինչպես սովանդաբար կատարվեց այդ շրջանին ամենուր:

Ամեն ձեռնադրություն հետևանքն է այդ Ս. Հոգու գալստյան, որով Ս. Հոգու գործությունը շարունակվում է ձեռնադրությունների շնորհիվ՝ առաքյալներից սկսյալ մինչև մեր օրերը՝ եպիսկոպոսներ, կաթողիկոսներ և այլ եկեղեցական պատրիարքներ:

Վեհափառ Հայրապետը սուրբ մեռածով օծում է աջը Տ. Տարոն եպիսկոպոս
Մերենյանի

Ահա այդ պահը երևի մենք պետք է հիշենք այսօր, երբ ես իմ տկար ուժերով ներկայացնում եմ այդ առաքելական ավանդությունը, առաքելական հաջորդականության ավանդությունը: Եվ իմ տկար ուժերով, ինձանից անկախ, նույնիսկ կարող եմ ասել, իմ հանգամանքով, այդ Ս. Հոգու շնորհներն իմ ձեռնադրությամբ բաշխվեցին այս չորս երիտասարդ նորապսակ եպիսկոպոսներին:

Բոլորիս անունով, նաև ձեր անունով, ես շնորհավորում եմ նրանց և մաղթում եմ, որ այդ բոլոր շնորհները, որոնք բաշխվեցին այսօր նրանց, և այդ բոլոր պատվերները, որոնք փոխանցվեցին այսօրվա աղոթքների միջոցով նրանց, դրանք պիտի մնան իրենց մեջ իբրև առաջնորդ, իբրև ուղեցույց իրենց ապագա սուրբ գործի ճանապարհին, մխիթարելու համար մեր հավատացյալ ժողովուրդը, զորացնելու նրանց հավատքը և քաջալերելու համար նրանց բարի գործերը, աստվածահաճո առաքինի գործերը նաև մեր Եկեղեցու պաշտոնության և մեր ազգի բարօրության նվիրված իրենց գործունեությունը: Այս բոլորը, որ ես մի քանի խոսքով ասացի, բոլորը մեկ սրբազան պարտականություն են հանդիսանում բազմաթիվ իրենց կողմերով և երանգներով:

Մեր չորս թեկնածուները, այսօր արդեն ձեռնադրված և օծված եպիսկոպոս, չորսն էլ արտասահմանում գործող հոգևոր հայրեր են, ծանոթ են մեզ վաղուց իրենց հավատքով, իրենց ուխտապահությամբ, իրենց եռանդուն աշխատանքով՝ ի պաշտոնություն մեր Եկեղեցվու և իրենց ծառայության նվիրյալ աշխատանքով իրենց համայնքներից ներս՝ ի մխիթարություն աշխարհում ցրված մեր հավատավոր ժողովրդի զավակներին:

Առաջինը կուգեի հիշել Տ. Հուսիկ եպս. Բաղդասյան, որ բազում տարիներ է վեր կծառայե մեր Եկեղեցուն, մանավանդ Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց իբրև միաբան: Բազում տարիներ աշխատած է վանքային տարրեր պաշտոնների մեջ, հետո Ամերիկա, իսկ հիմա կվերադառնա Երուսաղեմ՝ պատասխանատու պաշտոն ստանձնելու համար այնտեղ Նորին Ամենապատվություն Պատրիարք Թորգոմ արքեպիսկոպոսի կարգադրությամբ:

Երկրորդը Տարոն եպս. մերենյան. նա Մայր Աթոռի հոգևոր ճեմարանն ավարտած է ժամանակին, և վերջի ավելի քան տասը-տասնհինգ տարիների ընթացքում, մոտ քսան տարիների ընթացքում հարավային Ֆրանսիայի տարբեր շրջաններում, հատկապես Նիս քաղաքում, ուր ինքն իր բացառիկ շինարար գործունեությամբ աչքի ընկավ և զնահատանքը վայելեց ոչ միայն մեր, այլև այդ տեղի՝ Նիսի և հարավային Ֆրանսիայի հայության: Այսօր ինքը կոչված է որպես եպիսկոպոս՝ հովվելու համայն հարավային Ֆրանսիայի շրջանը, կենտրոն ունենալով Մարսիլիա քաղաքը: Նա սիրված բարձրաստիճան հոգևորական է: Եվ մենք ընդառաջելով եկեղեցական վարչությունների դիմումներին, մենք էլ նրան արժանի գտնելով ձեռնադրել եպիսկոպոս և տալ նրան մեր Եկեղեցվու բարձրագույն հոգևոր աստիճանը, որ եպիսկոպոսական աստիճանն է:

Հաջորդ եպիսկոպոսն է Գարեգին եպս. Բերնյան, նա էլ բազում տարիներ գործած է մեր Եկեղեցու ծոցի մեջ: Առաջին շրջանին Գերմանիա ուսած է, որպեսզի կարողանա շարունակել իր աստվածաբանական ուսումը և յուրացումը գերմաներեն լեզվի: Բազում տարիներ նա էլ գործել է հարավային Ֆրանսիայի տարբեր շրջաններում: Այսօր վերադարձավ ինքը Գերմանիա, ուր նոր մեծ համայնք է ստեղծվել, ինչպես գիտեք, ավելի քան

Վեհափառ Հայրապետը սուրբ մեղոնով օծում է աջը Տ. Գարեգին եպիսկոպոս
Բերճյանի

քան-քանհինգ հազար հայություն կա հավաքված Գերմանիո տարբեր շրջաններում՝ ութ-ինը քաղաքների մեջ: Համայնքները կազմված են կամ կազմվելու ընթացքի մեջ են: Ընդհանրապես այդ շրջանը հիմա կթևակոխե վերակազմության, կազմակերպման և հառաջդիմության նոր շրջան ձև, որովհետև մենք հռչակեցինք Գերմանիան առանձին թեմ և իբրև թեմակալ առաջնորդ, եպիսկոպոսական աստիճանով, անշուշտ միջնորդությամբը այնտեղի ժողովրդի, եկեղեցական վարչական մարմիններին: Նա տիրապետում է գերմաներեն լեզվին և արդեն վկայություններ բերեց այս անգամ իր այս այցելությամբ, որ եռուն գործունեության լծված է, որպեսզի ամբողջ Գերմանիո մեջ Հայ Եկեղեցին կազմակերպված, ամուր հիմքերի վրա հաստատված մի սրբազան հաստատություն դառնա:

Եվ վերջապես չորրորդ թեկնածուն նույնպես երիտասարդ, ամենաերիտասարդը նրանց մեջ, մեր համակրելի Վիգեն եպիսկոպոսն է: Նա էլ Երուսաղեմի պատրիարքական Աթոռից: Երկար տարիներ է ի վեր ծառայում է Եվեյցարիո մեջ, Ժնև քաղաքում, իբրև հոգևոր հովիվ: Բայց վերջին տարիներին Եվեյցարիայի հայերի թիվը քառապատկվեց, նույնիսկ ավելին և այսօր կան ավելի քան քսան հազարի շուրջ հայեր, ոչ միայն Ժնևում, այլ նաև տարբեր քաղաքներում: Այսպիսով անհրաժեշտությունը ստեղծվեց մեզ համար՝ Մայր Աթոռիս համար, որպեսզի Եվեյցարիան առանձին թեմ հռչակվի և օծովի թեմակալ առաջնորդով՝ եպիսկոպոսական աստիճանով:

Մեր չորս եպիսկոպոսներն էլ երիտասարդ են, հավատքով լեցուն և եռանդով նվիրված մեր Եկեղեցվո ծառայության, պաշտոնության, հառաջդիմության, մեր ժողովրդի կարիքներին, նաև Հայաստանի կարիքներին: Նրանցից ոմանք մանավանդ իրենց պաշտոնի բերումով կարևոր մասնակցություն բերած են մեր այս դժվար օրերին Հայաստանի օգնության իմաստով՝ և՛ աղետոյալ գոտում, և՛ Արցախում, և՛ այլ կարիքների համար:

Ես մաղթում եմ, որ հիմա այս ձեռնադրությամբ ավելի զորացած և պայծառացած Ս. Հոգու շնորհներով շարունակեն իրենց առաքելությունը մեր Եկեղեցու ծոցի մեջ երկար, շատ երկար տարիներ մինչև խոր ծերություն՝ ի փառս Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և ի մխիթարություն հայ հավատացյալ ժողովրդի:

«Ողջ լերուք գորացեալ Ս. Հոգով և լաւտ օրհնեալ ի Տեառնէ և ի մէջ. ամէն»:

Վեհափառ Հայրապետի ոգեշունչ խոսքից հետո շարունակվում է ս. պատարագի հոգեպարար արարողությունը:

Ս. պատարագի ավարտից հետո, նորընծա եպիսկոպոսների պատվին, Վեհափառի սեղանատանը տրվում է ճաշկերույթ, ուր Վեհափառ Հայրապետը և ուրիշներ շնորհավորանքի ջերմ խոսքեր են ասում նորած սրբազան հայրերին:

Հավարտ ճաշկերույթի նորապասկ եպիսկոպոսները երախտագիտության խոսք ասացին՝ հավաստիացնելով, որ հավատարիմ կմնան իրենց ուխտին և Ս. Էջմիածնին:

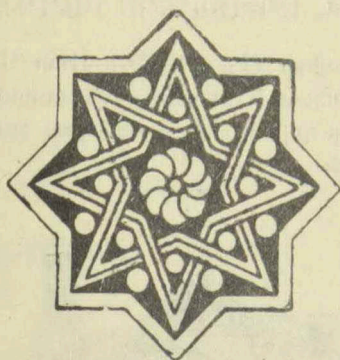
Ձեռնադրությանը հաջորդած շաբաթվա ընթացքում նորընծա սրբազան հայրերն իրենց ուխտի պատարագները մատուցեցին Ս. Էջմիածնում, Ս. Աստվածածին եկեղեցում և Ստեփանավանի Ս. Աստվածածին եկեղեցում:

Վեհափառ Հայրապետը սուրբ մտոնով օծում է աջը Տ. Վիգեն եպիսկոպոս
Այրազյանի

*
*
*

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ևս ջերմորեն շնորհավորում է նորաստեղծ արքայազն հայրերին՝ այն հույսով ու հավատքով, որ նրանք իրենց ողջ գիտակցական և հոգևոր կարողություններն ի սպաս կդնեն ի բարօրություն և ի պայծառություն Հայաստանյայց Մայր Եկեղեցուն:

Տ. ՀՈՒՍԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԱՂԴԱՍՅԱՆ

Ծնվել է 1934 թ. մայիսի 31-ին ԱՄՆ-ի Ռոտ Այլն նահանգի Փրովիդենս քաղաքում: Նախնական և բարձրագույն ուսումն ստացել է ծննդավայրում: Երկար տարիներ դպրության աստիճանով ծառայել է տեղի Ս. Սահակ և Մեսրոպ եկեղեցում:

1955 թ. ընդունվել է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց ժառանգավորացի ընծայարանի բաժինը:

1959 թ. նոյեմբերին ավարտելով հոգևոր դասընթացը, Ս. Հրեշտակապետաց վանքում, ձեռամբ գերշ. Տ. Սուրեն արքեպս. Քեմհանյանի, ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա: Սրբազան հայրը Սրբոց Հակոբյանց վանքում վարել է զանազան պաշտոններ՝ ավագ թարգմանիչ, կալվածոց պատասխանատու, տեսուչ Ս. Աստվածածին վանքի:

1960 թ. Իսրայելի պետության մոտ նշանակվել է պատրիարքական ներկայացուցիչ և վանքապատկան կալվածոց պատասխանատու: Մի քանի տարի անց Ամենապատիվ Տ. Եղիշե Պատրիարքի ձեռամբ ստացել է ծայրագույն վարդապետության տասը աստիճաններ:

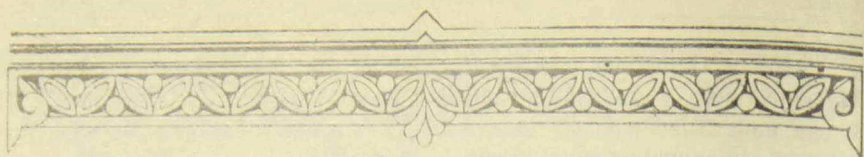
1971 թ. ընդունվել է ԱՄՆ-ի «Սետն հելլ» համալսարան և նույն տարին նշանակվել Լևինգթոնի Ս. Աստվածածին եկեղեցու հոգևոր հովիվ:

1976 թ. նշանակվել է Ամերիկայի հայոց Արևելյան թեմի փոխառաջնորդ:

1991 թ. ընտրվել է Երուսաղեմի Ս. Աթոռի տնօրեն ժողովի անդամ:

1992 թ. նշանակվել է Վանքապատկան կալվածոց տեսուչ:

1992 թ. սեպտեմբերի 27-ին, ձեռամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետի, ձեռնադրվել է եպիսկոպոս:

Տ. ՏԱՐՈՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԵՐԵԾՅԱՆ

Ծնվել է 1937 թ. հուլիսի 11-ին Բելյուրթում: Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի Սահակյան վարժարանում:

1952—1956 թթ. ուսանել և ավարտել է Անթիլիասի Դպրեվանքի ժառանգավորաց բաժինը: Ապա նույն տարվա աշնանը, ընդառաջելով Վազ-

գեհ Ա Հայրապետի կոչին, ընդունվել է Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան, որի լսարանական բաժինն ավարտել է 1959 թ. մայիսին:

1960—1963 թթ. որպես ազատ ունկնդիր հետևել է Լոնդոնի «Բինկ գոլեն»-ի աստվածաբանական դասընթացներին:

1963 թ. դեկտեմբերի 8-ին Փարիզում, ձեռամբ Տ. Սերոյբե արքեպս. Մանուկյանի, ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա: Այնուհետև որպես հոգևոր հովիվ ծառայել է Փարիզ, Վալանս, Մարսել քաղաքներում:

1965 թ. Օջականի Ա. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում, Վեհափառ Հայրապետի կողմից, ստացել է վարդապետական աստիճան:

1969—1971 թթ. առաջնորդական փոխանորդի պաշտոնով ծառայել է Դամասկոսի հայոց թեմում: Ապա որոշ շրջան հոգևոր հովվությամբ ծառայել է Հունաստանի հայոց թեմում:

1971 թ. վերադարձել է Մարսել:

1972—1991 թթ. եղել է տեղի Նիս Քոթ դ'Ազյուրի ծովափ հոգևոր հովիվ:

1977 թ. Ժնևում ստացել է ծայրագույն վարդապետության տասը աստիճաններ:

1991 թ. փետրվարին ընտրվել է հարավային Ֆրանսիայի հայության փոխառաջնորդ:

Սրբազան հայրը Ֆրանսիայում իր հոգևոր հովվության շրջանում կատարել է ազգային-եկեղեցական մեծ աշխատանք: Հիմնել է եկեղեցիներ և դպրոցներ Մարսել, Վալանս, Մեն Ռաֆայել, Նիս քաղաքներում, որոնց մեջ տաանձնանում է Պարսամյան համալիրն իր ամենօրյա դպրոցով և մշակութային կենտրոնով: Տ. Տարոն եպս. Շերեշյանը բազմաթիվ հոդվածների հեղինակ է, որոնք հրատարակվել են «Գեղարդ» հանդեսում:

1992 թ. սեպտեմբերի 27-ին Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, ձեռամբ Վեհափառ Հայրապետի, ստացել է եպիսկոպոսական աստիճան:

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՔԾՅԱՆ

Ծնվել է 1942 թ. դեկտեմբերի 21-ին Ստամբուլում:

1949—1959 թթ. սովորել և ավարտել է տեղի Վիեննական Մխիթարյան վարժարանի նախակրթական և միջնակարգ բաժինները:

1959—1963 թթ. սովորել է Սկյուտարի Ս. Խաչ դպրեվանքի բարձրագույն բաժինը:

1962—1965 թթ. սովորել և ավարտել է Ստամբուլի համալսարանի գրականության բաժինը, որտեղ ուսանել է դասական լեզուներ, պատմություն և ընկերաբանություն: Միաժամանակ հետևել է Ս. Խաչ դպրեվանքի ընծայարանի դասընթացներին և 1963 թ. ձեռնադրվել սարկավագ:

1965 թ. հուլիսին, ձեռամբ Ամենապատիվ Տ. Ծնորհք Պատրիարքի, ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա:

1966—1973 թթ. Գերմանիայի Բոնն և Բոխում քաղաքների համալսարաններում ուսանել է գերմաներեն լեզու և մանկավարժություն: Միևնույն ժամանակ տեղի հայ համայնքում ծավալել է ազգային-եկեղեցական զգալի աշխատանք:

1970 թ. Ամենապատիվ Տ. Ծնորհք արքեպս. Գալուստյանի ձեռքով ստացել է վարդապետական աստիճան:

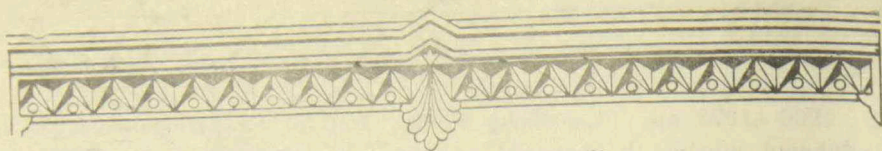
1973—1976 թթ. Մարսելի հայոց Ս. Կարապետ եկեղեցու հոգևոր հովվությունն է կատարել:

1977—1990 թթ. վարել է Մարսելի հայոց Ս. Թարգմանչաց Մայր եկեղեցու հոգևոր հովիի պաշտոնը: Սրբազան հայրը հոգևոր հովվության կողքին զբաղվել է նաև կրթական ու մշակութային գործունեությամբ: Մարսելում հիմնել է Խ. Աբովյանի անվան միօրյա հայկական լեզվի վարժարան: Հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով հրատարակել է բառարան:

1991 թ. ապրիլին նշանակվել է Գերմանիայի հայոց թեմի առաջնորդ:

1992 թ. մայիսին Կ. Պոլսո Ամենապատիվ Տ. Գարեգին Պատրիարքի ձեռքով ստացել է ծայրագույն վարդապետության տաալ աստիճաններ:

1992 թ. սեպտեմբերի 27-ին Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, ձեռամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետի, ստացել է եպիսկոպոսական աստիճան:

Տ. ՎԻԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅԶԱԶՅԱՆ

Ծնվել է 1952 թ. պատմական Հայաստանի Սղերք քաղաքում: Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի դպրոցում, ապա մեկնել Կ. Պոլիս՝ ուսանելու Ս. Խաչ դպրեվանքում:

1967—1970 թթ. սովորել և ավարտել է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց հոգևոր ճեմարանը:

1971 թ. ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա:

1975 թ. ընդունվել է Լոնդոնի համալսարանի Արքայական Քոլեջը և այն ավարտել 1980 թ.՝ ստանալով բարձրագույն կրթություն:

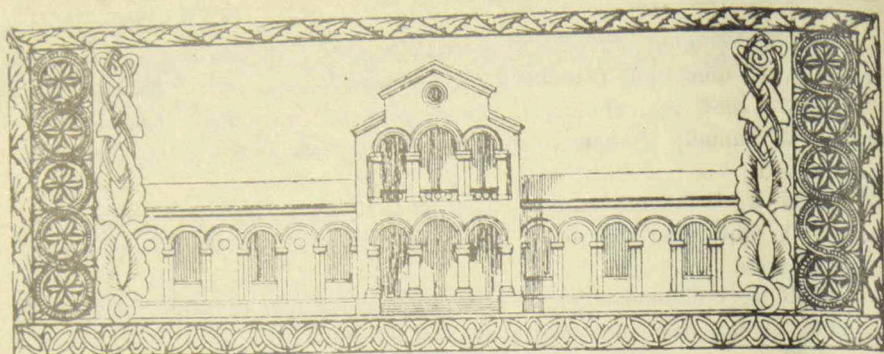
1981 թ. հշանակել է Եվելյցարիայի հայոց հոգևոր հովիվ, ուր իր ծառայությունը կատարել է ամենայն ջանասիրությամբ:

1983—1986 թթ. հետևել է «Ֆրիպարկ» համալսարանի Աստվածաբանական գեմարանի Մագիստրոսի դիպլոմի դատընթացներին և հաջողությամբ ավարտել:

1986 թ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից սրբազան հայրը հշանակել է իբրև Հայ Եկեղեցու ներկայացուցիչ ԵՀԽ-ի Կենտրոնական վարչության մոտ:

1990 թ. Ամենապատիվ Տ. Թորգոմ Պատրիարքի ձեռքով ստացել է ծայրագույն վարդապետության տաար աստիճաններ:

1992 թ. սեպտեմբերի 27-ին Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, ձեռամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի, ձեռնադրվել է եպիսկոպոս:

ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 10-ին, հինգշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 11-ին, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հոգևոր ճեմարանի 1992—1993 ուսումնական տարեշրջանի բացման հանդիսությունը:

Նախագահության սեղանի շուրջ, Վեհափառ Հայրապետի կողքին, տեղ էին գրավել Մայր տաճարի լուսարարապետ գերշ. Տ. Հուսիկ արքեպս. Ասնթուրյանը, Մայր Աթոռի դիվանապետ, հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պոգապալյանը և ճեմարանի տեսուչ գերշ. Տ. Անանիա եպս. Արաքաջյանը:

Հոգևոր ճեմարանի նոր ուսումնական տարեշրջանի բացման հանդիսությանը ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունը, Մայրավանքի պաշտոնեությունը, հյուրեր և ուսանողների ծնողներ:

Հանդիսությունն սկսվեց Տերունական աղոթքով: Այնուհետև հոգևոր ճեմարանի սաների կատարմամբ հնչեցին Հայաստանի Հանրապետության պետական հիմնը և հոգևոր ճեմարանի քայլերգը: Ապա Տ. Տիրայր քհն. Գրլընյանը Ս. Ավետարանից ընթերցեց «Սերմնացանի առակը» (Մատթ. ԺԳ 4—9): Ավետարանական ընթերցումից հետո, ուսումնական նոր տարեշրջանի հանդիսության բացման խոսքով հանդես եկավ հոգևոր ճեմարանի տեսուչ գերշ. Տ. Անանիա եպս. Արաքաջյանը.

«Վեհափառ Տեր,

Գերաշնորհ սրբազան հայրեր, հոգեշնորհ և արժանապատիվ եղբայրներ, հարգելի դասախոսներ հոգևոր ճեմարանի և սիրելի սաներ:

Աննկատելիորեն ու դանդաղ սահեցին-անցան ամառային մեր արձակուրդի օրերը և այսօր մենք նորից, շուրջ երկու ամսա ընդմիջումից հետո, կրկին հավաքվել ենք մեզ համար աչքբան հարազատ դարձած հոգևոր ճե-

մարանի հարկից ներս՝ կատարելու համար այս անգամ հոգևոր ճեմարանի 1992—1993 ուսումնական տարվա բացումը:

Ամառվա այս երկու ամիսները ոչինչ չփոխեցին մեր հասարակական կյանքում, թերևս միայն ավելի զորացրին մեր մանուկ հոգիները՝ դիմաճալու շրջափակման ու պատերազմի դժվարություններին: Ինչ արած, մեր ազգի պատմության բոլոր ժամանակներում մեր սերունդները, ինչպես այսօր, կառողացել են գիտություն բաղել յաթաղանի ու գնդակների ներքո, սովի ու համաճարակների ուղեկցությամբ: Կարողացել են, որովհետև նրանց մեջ միշտ էլ հոգին առավել է եղել, քան մարմինը:

Այսօր ես, 1992 թ. սեպտեմբերյան այս օրերին, հավաքվել եմք մեր սիրելի ճեմարանի հարկից ներս՝ դեպի ապագան քայլելու հաստատ վճռականությամբ: Եվ մեր այս վճռականության մեջ պակաս դեր չի խաղում նաև Վեհափառ Հայրապետի անձը, որ մեր ուսման ճանապարհին մի անպատմելի ոգևորիչ օրինակ է հանդիսանում: Դեռևս մեր մտքերի մեջ թարմ են Ջերդ Սրբության խոսքերը, որ այսօրվա մեր հայրենիքում տեղի ունեցող իրադարձությունները և դրանց փոփոխությունները պահանջում են մեզանից պատրաստելու նորանոր հոգևորականներ՝ հասցնելու համար այն մեկ պահանջին, որ այսօր զգում են բազմաթիվ նորաբաց եկեղեցիների համայնքներ ու վանքեր:

Այս ուսումնական տարում ճեմարանի ուսանողության նոր ընդունելություն չկատարվեց: Ծեմարանի ուսանողության այժմյան թիվը մոտ ութսուն է՝ բաժանված վեց լսարանների: Դասախոսական կազմը նույնպես անփոփոխ է: Տեսչական կազմը ղեկավարվում է Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանի կողմից իբրև վերատեսուչ:

Ցանկանում ենք հավաստիացնել Ջերդ Սրբությանը, որ ճեմարանի տեսչական կազմը, ոգևորված Տ. Ներսես արքեպիսկոպոսի եռանդից ու պահանջկոտությունից, այս տարի առավելագույնը պիտի անի մեր սաների դաստիարակման ազնիվ գործում՝ կատարելով մեր աշխատանքը առավել ոգևորությամբ ու անձնվիրումով:

Սույն մտքերից հետո, Վեհափառ Հայր և սիրելի ներկաներ, թույլ տվեք հոգևոր ճեմարանի 1992—1993 ուսումնական տարին համարել բացված:

Տեսուչ արքազան հոր խոսքից հետո հոգևոր ճեմարանի սաները երգեցին Վարդան Արևելցու «Որք զարդարեցին», Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի «Լոյս փառաց» և Ս. Սահակ Զորափորեցու «Էջ Միածինն ի Հօրէ» հոգեթով շարականները: Այնուհետև հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանն իր ողջունի խոսքը հղեց ճեմարանի ուսանողությանը՝ ուսումնական տարեշրջանի բացման առիթով:

Տ. ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆԻ ԽՈՍՔԸ

Ամառային արձակուրդն օգտակարապես անցկացնելուց հետո, ահավասիկ բացում ենք այսօր հոգևոր ճեմարանի 1992—93 ուսումնական նոր տարեշրջանը: Հոգով ու մարմնով վերստին նորոգված, մեր Եկեղեցու եռամեծ վարդապետների և հայրապետների տեսիլքով, եկել ենք նորից սկսելու այն աշխատանքը, որ սերնդից սերունդ փոխանցվել ու հասել է մեզ:

Վերջին տարիներին մեր երկրի կյանքում կատարված արմատական փոփոխությունները, մեր ժողովրդի ձեռք բերած անկախությունը, հայրենասիրական շնչով շաղախված նրա սխրագործությունն ու անձնագոհությունը, մեզ նոր փցք են տալիս և մղում ավելի լարված աշխատանքի, հոգևոր և մարմնի հարկի տակ: Այստե՛ղ, այս հոգևոր վատարանում է, որ թրծվում են մեծ տեսիլքի և կոչման գիտակ հոգիներ, որոնք գալիք օրերին Հայաստանյայց Եկեղեցու և հայ ժողովրդի ծառաներն են դառնալու՝ սպասավորելու համար նրա Սեղանին:

Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը գրեթե այնքան է հին, որքան Հայաստանյայց Եկեղեցին: Հայաստանյայց Եկեղեցին ևս մի դպրոց է, հոգու մի կրթարան, և նրա հիմնադիրը՝ Հիսուս Քրիստոս, այդ կրթարանի վարդապետն է և ուսուցիչը իր հավիտենական վարդապետությամբ: Այն օրվահից, երբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում իջավ Աստուծո Միածին Որդին Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքով, այդ օրվանից նաև իջնան Ս. Սեղանի կողքին հաստատվեց այս հոգևոր կրթարանը: Ծուրջ 1700 տարիներ շարունակ ահա այս ուխտավայրի կողքին գտնվող հոգևոր ճեմարանն են եկել բազում սերունդներ հոգևոր պատրաստության համար, և հավատի, հույսի ու սիրո այս աղբյուրը երբեք չի չորացել: Կենսատու աղբյուր, աղբյուր անսպառ:

Մենք՝ հոգևոր ճեմարանի ամբողջ անձնակազմը, երջանիկ ենք, որ այսօր, հակառակ մեր երկրում տիրող ծանր ու տագնապալի կացության, կարողանում ենք, աշխատանքային նոր ավյունով լցված, սկսել այս ուսումնական տարեշրջանը:

Այս բարեպալտեմ ու երջանիկ առիթով խնդրում ենք Հայոց Հայրապետին՝ Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, իբրև մեր ուսուցչապետն ու հոգևոր հայրը, որ մեզ տա իր շնորհաբեր պատգամն ու հայրապետական օրհնությունը:

Սիրով հրավիրում ենք Վեհափառ Հայրապետին:

Իր խոսքի ավարտին վերադառնալով սրբազան հայրը հրավիրեց Վեհափառ Հայրապետին՝ տալու իր հայրական օրհնությունն ու պատգամները հոգևոր ճեմարանի սաներին, դասախոսներին և ներկաներին:

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ

Ես շատ գոհ եմ, որ իմ բավական հառաջացած տարիքում, 37 անգամ է, որ ներկա եմ գտնվում Մայր Աթոռի հոգևոր ճեմարանի նոր տարեշրջանի բացման հանդիսության: Փառք Աստուծո: Եվ այս առիթով ես պարտք եմ համարում իմ ողջունի և գնահատանքի խոսքն ուղղել տեսչության, դասախոսական կազմին, պաշտոնետության, որոնք նոր ուժերով, նոր ոգեշնչումներով պիտի շարունակեն իրենց կրթական և դաստիարակչական գործունեությունը:

Մենք, անշուշտ, բոլորս հետևում ենք քալ առ քալ, և հետևում ենք հուզումով, ծանր մտահոգություններով, երբեմն նույնիսկ հուսահատական զգացմունքներով, թե ինչպես զարգանում են պատերազմական գործողությունները և՛ Արցախում, և՛ մեր սահմանամերձ շրջաններում, և ինչպես մեր զավակներից շատերը բացառիկ հերոսական ոգով մարտնչում են՝ պաշտպանելու համար իրենց հայրենի հողը, բնությանից ու ազգային արժանապատվությունը:

Արժե մի պահ անդրադառնալ այս հերոսական երևույթին մեծ գնահատանքով, հիացմունքով և նույնիսկ ազգային մեծ հպարտանքով: Հաճախ չէ, որ ժողովուրդների կյանքում պատահում են այսպիսի պահեր, երբ կամավոր կերպով, առանց ստիպման ենթարկվելու, երիտասարդներ զենք են իրենց կյանքը զոհելու:

Սա մի ցնցող երևույթ է, որի համար մենք հպարտ պետք է լինենք որպես ազգություն: Եվ այս իրողությունը պետք է ներշնչի և՛ մեր դասախոսներին, և՛ մանավանդ մեր երիտասարդ ուսանողներին: Հատկապես դուք, սիրելի սաներ, պետք է ոչ միայն հպարտ լինեք այս հերոսական արարքների առջև, այլ նաև դուք էլ վարակվեք այդ նույն ոգով, այդ նույն հերոսական ոգով, զոհաբերումի ոգով: Դուք պատերազմի դաշտ չեք գնալու, բայց այստեղ էլ մի տեսակ պատերազմի դաշտ է, և դուք կոչված եք պատրաստվելու այդ պատերազմը տանելու հոգևոր մակարդակի վրա, երբ ավարտեք ճեմարանի դասընթացները և կոչվեք քահանայության պաշտոնի (ամսմանցյալ կամ կուսակրոն, միննույնն է) և մտնեք մեր հավատացյալ ժողովրդի և մեր եկեղեցվո ծառայության մեջ:

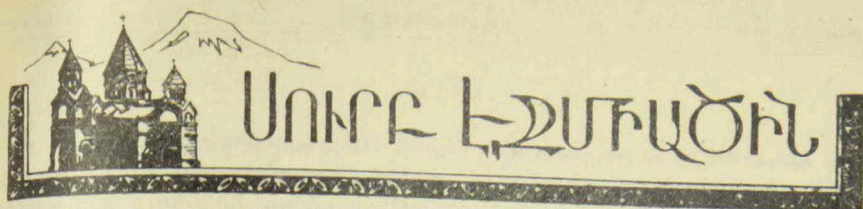
Համոզված եմ, որ դա հեշտ գործ չէ, դժվարին գործ է և մենք շատ պահանջկոտ ենք: Ովքեր որ թուլամորթ են, պատրաստ չեն այդ հոգևոր պատերազմին, թող չմնան այստեղ, մենք կարիք չունենք թուլամորթների, վախկոտների, ծուլների և անկարգների: Ձեզանից ամեն մեկը պետք է պատրաստ լինի հոգևոր ֆիդայի լինելու իր կյանքի ընթացքում, իր եկեղեցական ծառայության ընթացքում: Այս է մեր օրերի պատգամը, այս է նաև մեր պատգամը, մեր ցանկությունը, մեր հորդորը և մեր սպասումը: Նախ հիմնովին սովորեցեք այն գիտելիքները, որ ավանդվում են ձեզ տարբեր առարկաների անվան տակ և մեր դասախոսներն իրենց մասնագիտությամբ ձեզ փոխանցում են այդ գիտելիքները՝ Սուրբ Գիրք, հայոց պատմություն, Հայ եկեղեցու պատմություն, հայերեն լեզու, գրաբար և այլն: Երկրորդ. շատ բժախնդրությամբ և ջանասիրությամբ հետևեցեք եկեղեցական ժամերգություններին, մասնակցեցեք և սովորեցեք մեր շարականները, մեր երգերը և ժամերգության ընթացքին, և սրբազան պատարագներին: Դա շատ կարևոր է: Եվ երրորդ. աշխատեք ձեր հոգևորականի բարոյական նկարագիրը հետզհետե կազմավորել: Դուք պետք չէ նմանվեք ուրիշ ձեր տարիքն ունեցող երիտասարդների, որոնք ուրիշ կրթական հաստատություններում են սովորում: Հոգևորականի բարոյական նկարագիր պետք է կազմեք և մեր բոլորիս, ինձանից սկսյալ, և տեսուչների և դասախոսների աշխատանքի իմաստն այդ է, որ դուք պետք է պատրաստվեք ապագա հոգևոր հովիվներ դառնալու այսօրվա ոգով, ֆիդայական ոգով: Դուք այդ ճանապարհի վրա եք գտնվում: Ես վստահ եմ, որ ձեզանից ամեն մեկի մեջ ինչ որ թաքնված ուժեր կան, ձեր ենթագիտակցության մեջ, ձեր արյան մեջ, ձեր ցեղային ժառանգության մեջ: Ահա այդ ուժերն են, որ մենք ուզում ենք արթնացնել, որ դուք իրապես այդ ուժերը կարողանաք ձեր մեջ հայտնաբերել, բազմապատկել, պայծառակերպել և իմաստավորել ձեր ապագա հոգևոր կյանքի ասպարեզի մեջ, որպեսզի պատրաստ լինեք ձեր ուժերի լիությամբ, նոր հայտնաբերված ուժերով գորացած դառնաք իրապես հոգևոր զինվորներ և ստեղծագործողներ ձեր կյանքի ընթացքում: Ահա այս մի բանի պատվիրաններով ևս բերում եմ ձեզ բոլորիդ, սիրելի սաներ, իմ հայրական բաժնի մաղթանքները և իմ օրհնությունը, որ Աստված ձեզ պահե-պահականքի մաղթանքները և իմ օրհնությունը, որ Աստված ձեզ պահե-պահականքի մաղթանքները, աշխույժ, հոգով և մարմնով առողջ, որպեսզի բալլ առ բալլ

պատրաստվեք այդ հոգևոր պատերազմին, ինչպես հրահանգում է մեզ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս և մանավանդ Սուրբ Պողոս առաքյալ իր տարբեր նամակների մեջ: Մենք պիտի հետևենք ձեզ, պիտի քաջալերենք ձեզ, դիտողություններ պիտի անենք: Եվ եթե տկարանանք կամ հուսահատվենք մեկից կամ մյուսից, պիտի հեռացնենք նրանց, որպեսզի պատեղ մնան իսկապես իրենց ուխտին հավատարիմ և այդ հոգևոր պատերազմին պատրաստ զինվորներ՝ հերոսական ոգով:

Թող Աստված ձեզ պահի-պահպանի և ձեզ իր Ս. Հոգով ներշնչի ստեղծարար, շինարար ուժեր, այժմ և միշտ և հավիտյան հավիտենից. ամեն:

Հոգևոր ցեմարանի նոր ուսումնական տարվա հանդիսությունն ավարտվեց «Հայր մեր»-ի խմբովին երգեցողությամբ և Հայոց Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Սեպտեմբերի 6-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Վազգեն արղ. Միրզախանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ ընթերցեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը՝ ուղղված համայն Հայ Եկեղեցու հոգևորականությանը։
Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը։

* * *

Սեպտեմբերի 13-ին, կիրակի.—ԽՍՀՎԵՐԱՑ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, օրվա մեծ տոնի առիթով, ա. պատարագ մատուցեց Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ օրվա խորհրդի մասին քարոզ խոսեց։

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը։

* * *

Սեպտեմբերի 14-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մենեղոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Խաչատուր ավ. քհն. Ֆրանկյանը։

Հավարտ ա. պատարագի կատարվեց հոգեհանգիստ՝ «վասն համօրէն անջեղելոց»։

* * *

Սեպտեմբերի 20-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Կոմիտաս քհն. Հարությունյանը։ «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը։

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը։

* * *

Սեպտեմբերի 28-ին, երկուշաբթի.—Այսօր Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի վրա, ուխտի ա. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող գերշ. Տ. Գարեգին եպս. Բեքճյանը։

* * *

Հոկտեմբերի 4-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնվող գերշ. Տ. Տարոն եպս. Շերեմյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հոկտեմբերի 11-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գրուցվող գերշ. Տ. Մեսրոպ եպս. Մոյսաֆյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակաբար քարոզ խոսեց (տես էջ 49):

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հոկտեմբերի 18-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Տ. Վաչե ծ. վրդ. Իգնատիոսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց (տես էջ 52):

* * *

Հոկտեմբերի 25-ին, կիրակի.—Գիտ խաչի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնվող գերշ. Տ. Եփրեմ եպս. Թաթարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 28-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական Ռավարություն:

Նոյեմբերի 1-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Տ. Կարեն ալ. քնն. Կոստանը: «Հայր մեր»-ից առաջ հավոր պատշաճի քարոզ խոսեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը (տես էջ 15):

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Նոյեմբերի 4-ին, չորեքշաբթի.— Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական Ռավարություն:

*
*
*

Նոյեմբերի 7-ին, շաբաթ.— Սրբոց հրեշտակապետացն **Գաբրիելի և Միքայելի** և ամենայն երկնային զորացն:

Այսօր Մայր տաճարում, Սրբոց Հրեշտակապետաց խորանում, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Միքայել վրդ. Աջապահյանը:

*
*
*

Նոյեմբերի 8-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Միքայել վրդ. Աջապահյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

*
*
*

Նոյեմբերի 11-ին, չորեքշաբթի.— Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

*
*
*

Նոյեմբերի 15-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Թադեոս արք. Զիրեկյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
*
*

Նոյեմբերի 18-ին, չորեքշաբթի.— Այսօր Վեհաբանում, Հայոց Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

Նույն երեկոյան, ժամը 21.00-ին, Մայր տաճարում Տ. Մամիկոն արք. Քիլեճյանի կատարմամբ տեղի ունեցավ երգեհոնային համերգ, որին ներկա էին Վեհափառ Հայրապետը և Մայրնովանքի միաբանությունը:

*
*
*

Նոյեմբերի 22-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Մամիկոն արք. Քիլեճյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
*
*

Նոյեմբերի 25-ին, չորեքշաբթի.— Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

*
*
*

Նոյեմբերի 28-ին, շաբաթ.— Սրբոց **Առաքելոցն** և առաջին լուսաորչացն մերոց **Թադեոսի և Բարդուղիմէոսի:**

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Թադևոս արք. Զիրեկյանցը: Հավարտ պատարագի բովանդակալից քարոզ խոսեց ոխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող գերշ. Տ. Մեսրոպ եպս. Մուրաֆյանը:

* * *

Նոյեմբերի 29-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Վազգեն արք. Միրզախանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

S. ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍ. ՄՈՒԹԱՖՅԱՆԻ ՔԱՐՈՂԸ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
(11 հոկտեմբեր 1992 թ.)

«Յանուն Հօր և Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն»:

«Որպէս առաքեաց զիս Հայր և ես առաքեմ զձեզ, զնացէք այսոնհետև աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, ուսուցէք զնոսս պահել զամենայն, որ ինչ պատուիրեցի ձեզ և ահաասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչև ի կատարած աշխարհի» (Մատթեոս ԻԸ. 19):

Սիրելի և հավատացյալ ժողովուրդ, Աստված չի կամենար, որ մեղաւորը մահանա, այլ կփափագի, որ մարդը դառնա իր շար ճանապարհեն և ապրի: Աստված այնքան սիրեց մեղավորներս, անքան սիրեց աշխարհը, որ մինչև իսկ իր Էութենէն՝ իր Միածին Որդին դրկեց, որպէսզի բոլոր անոնք, որոնք հավատան Անոր, հավիտենական կյանք ընդունին: Աստված մեզ փրկելու, հավիտենական կյանքին առաջնորդելու համար ամեն բանէ առաջ ընտրեց լուսավորության ճամփան: Միածին Որդին՝ մեր Տերը Յիսուս Քրիստոս, մարմնացավ, մարդացավ, ծնավ կատարելապէս Սուրբ Կույս Մարիամէն, ինչպէս Սիմեոն Ծերունին ըսավ, «որպէս լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց» (Դուկաս Բ. 32):

Մեր Եկեղեցին առաքելական և ուղղափառ հայրերու հետ կդավանի, որ Միածին Որդին Աստված էր Աստուծմէ, լոյս էր լուսե, ճշմարիտ Աստված էր ճշմարիտ Աստուծմէ. ուրեմն ո՞վ կարող է Իրմէ շատ ավելի հստակ կերպով, շատ ավելի կատարյալ կերպով ծանոթացնել մեզ Երկնավոր Հայրը: Ահապահկ, Տեր Հիսուս երկրավոր իր կյանքի ընթացքին, և մահավանդ վերջին երեք տարիները, իր աշակերտներուն և բազմահազար ժողովրդին՝ հրաշքներու կողքին, բժշկություններու և, զարմանահրաշ ուրիշ ճշաններու կողքին շարունակ ավետարանեց, հարի Լուրը տվավ, թե ո՞րպէս ելք կա մեր այս ծանր վիճակէն, թե ո՞րպէս կարելի է Աստուծո երջանկությունը, Աստուծո տված հոգևոր ուրախությունը, Աստուծո փրկությունը վաշել: Տերը իր երկրավոր տարիներուն շարունակ լոյս սփռեց, Վերջին Հնոթիքին Վերնատան մեջ իր աշակերտներուն հետ նստած հաղորդեց իրենց Սուրբ Պատարագի խորհուրդը, ոչ միայն ուզեց, որ իր բարոյական և կամ խորհրդավոր ներկայությամբ հաղորդվին իր ֆիզիկական բացաւ կայության, այլ ուզեց, որ աշակերտները երբ հավաքվին, նաև հիշատակեն իր ըրածները: Ուրեմն աշակերտներուն ոչ միայն հաղորդվեցավ ավանդությունը, այլ միաժամանակ հրամայվեցավ կատարել Տիրոջ ըսածն ու ըրածը: «Ինչպէս որ Հայրը զիս դրկեց լուսավորելու՝ այսինքն փրկության ավետարան հաղորդելու ձեզ, հիմա ես ձեզ կորկեմ. գացեք ուրեմն և ավետարանեցեք

բոլոր ազգերուն, նույնը դուք ստիպեցուցեք ամենքին և ես ձեզ հետ պիտի ըլլամ մինչև աշխարհի վերջը»:

Սուրբ Հոգին իջալ և գորացուց աշակերտները, ամենքն ալ Սուրբ Հոգու ներգործության կրակովը վառված՝ ելան սուրբ քաղաքեն, գացին մինչև Պարսկաստան, Հայաստան, Հնդկաստան և ամենուրեք տարին Հիսուսի լույսը՝ վայելելու թե՛ երկնավոր և թե՛ երկրավոր ուրախությունը: Տերը ստիպեցուց բազում օրինակներով Ակնտարանին մեջ, որ չկա շնորհք Աստուծո՛ւմ տրված, որ միայն մեզի համար ըլլա: Ամեն շնորհք նաև ուրիշներուն բաշխվելու համար է:

Սիրելի հավատացյալներ, Տերը անպտուղ թզենիի օրինակով ստիպեցուց, որ ծառը եթե պտուղ չտա, պետք է կտրվի, պետք է կրակ նետվի: Այդ նույն օրինակը մեզի համար է նաև: Տիրոջ լույսը սիռելու հրամայականով մենք, որ այսօր Աստուծո՛ւ Սուրբ Խոսքը լսեցինք, պատգամ ստացանք Աստուծո՛ւմ մեր ստիպածները ուրիշներուն պատմելու անհրաժեշտության մասին, որպեսզի ուրիշներն ալ հաղորդ դառնան Աստուծո՛ւ խոսքին: Դուք ձեզի հարցուցեք, սիրելի ժողովուրդ, օրվա ընթացքին արդյոք քանի՞ վայրկյան կխոսիք Աստուծո՛ւ մասին, սուրբերու կյանքին մասին, Եկեղեցիին մասին: Մեզի տրված ամեն ինչ ուրիշներուն բաժնելու համար է, մանավանդ սերը, որ կբաժնե և չի հատնիր: Աստուծո՛ւ սերն է, որ կրակի պես կտարածվի: Որքան տաք, այդքան կշատանա: Այդպես է նաև Աստուծո՛ւ խոսքը. որքան Տիրոջ տված շնորհքները՝ Տիրոջ խոսքը ուրիշներուն բաժնեք, այնքան պիտի շատանա և տարածվի ա՛ն մեր հայրենիքում: Ուսուցանելը Եկեղեցիին հիմնական պարտականություններեն մեկն է: Եկեղեցին նաև դուք եք: Աստուծո՛ւ խոսքը տարածելը ինչքան էպիսկոպոսի, վարդապետի, քահանայի, այնքան նաև ձե՛ր պարտականությունն է:

Սիրելի հավատացյալներ, Քրիստոսի ուսուցանելու այդ հրահանգը էական է Եկեղեցիին համար, մեզ և ձեզ համար, որովհետև ուր որ ուսուցում չկա, կույր հավատք կա, ուր որ ուսուցում չկա, ձևական հավատք կա: Ծառ դյուրին է ծունկի բերել կույր հավատքը, շատ հեշտ է ծունկի բերել և պարտության մատնել ձևական հավատքն ու կեղծավորությունը: Ձևականությունն ու կեղծավորությունը քրիստոնեության համար ամենամեծ ախտերն են, և բուժելու միակ ճանփան կարծես թե Տիրոջ կողմն մեզի արդեն ցույց տրված է՝ հալածանքն ու տառապանքն է այդ: Եկեղեցվո՛ւ հայրապետները մեկ կողմեն կուսուցանեին, մյուս կողմեն կհալածվեին: Առաքյալներեն ոչ մեկը հանգիստ քարոզության շրջան բոլորեց, բացի մեկեն, ամենքն ալ հալածվեցան, ամենքն ալ նահատակվեցան: Նույնիսկ մեր թարգմանիչ վարդապետները հալածվեցան և դժվարություններու մատնվելով հանդերձ, Սուրբ Հոգվո՛ւ ներգործությամբ, հրաշքի համագործ իրագործություններու հեղինակները դարձան:

Սիրելի հավատացյալներ, այսօր Հայաստանի մեջ երբ տնտեսական, քաղաքական, ընկերային տագնապ կապրինք, ստիպված ենք զգուշանալ օտարտո՛ւի նոր շարժումներեն. կաթոլիկներ, բողոքականներ, աղանդավորական շարժումներ կուգան և կփորձեն քանի մը հարյուր դոլլարի ծախս տանել հայու հոգին:

Սիրելի հավատացյալներ, մենք երբ կընդվզինք և վրդովմունք կարտահայտենք այս եղելությանց առջև, երբեք պիտի չհուսահատինք և պիտի չըսենք, որ Հայաստանյայց Եկեղեցին այսօր ուժը չունի դիմագրավելու, դիմադրելու և քարոզչությամբ իր ժողովրդին վարդապետելու և գայն գիտակից

դարձնելու միտիայն իր հայու հավատքին և զինք մայրենի Եկեղեցիի շուրջը հավաքելու՝ մեր ներկա պայմանները որքան ալ դժվար և ծգնածամային ըլլան: Մենք ալ այսօր, մեր հոգևոր դատով և ձեզմով, սիրելի ժողովուրդ, կրնանք այս բոլոր օտար շարժումները չորցնել, բոլոր այս օտար շարժումներու առաջքն առնել մեր հողերու վրա, կրնանք մեր Եկեղեցիին ձայնը Հայաստանի ամենեւն մութ և հեռավոր անկյուններուն տանիլ: Ասոր համար եկեղեցական և աշխարհական ձեռք-ձեռքի պիտի տանք, պիտի լեցվինք Տիրոջ Հոգիով և պիտի անսանք Անոր հրամայականին. «ուսուցեք ամեն ինչ, որ ես ձեզ սորվեցուցի». մարդ իրեն պիտի չպահե սորվածը, այլ պիտի տա-բաժե, որպէսզի բոլորը վերադառնան առաքելական և ողորպիստ եկեղեց-վո գոգը:

Սիրելի հավատացյալներ, աղոթենք և մաղթենք, որ Տիրոջ շնորհները առատապէս թող տեղան մեր վրա և Սուրբ Հոգին ներգործե ընդմիշտ մեր Եկեղեցիին մէջ: Տարեք այս օրհնությունը ձեր բույներուն: Այն լույսը, որ հեթանոսներուն համար դրկվեցաւ, իջաւ նաև այստեղ և Հայաստանը լուսաւորվեցաւ:

Տիրոջ օրհնությունը և սրբաբար գորությունը անպակաս ըլլա ամենքիս վրայէն. այժմ և հալիսոյանս. ամեն:

Տ. ՎԱԶԵ Ծ. ՎՐԴ. ԻԳՆԱՏԻՈՍՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶԸ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
(18 հոկտեմբերի 1992 թ.)

«Հոգի Տեառն ի վերայ իմ,
վասն որոյ էօծ զիս,
Աւետարանել աղքատաց առաքեաց զիս
Բժշկել զբեկեալս սրտի» (Ղուկ. Դ. 18)

Արդարև, այս օրուան կարդացուած ճաշու Աւետարանը Ղուկասու Աւետարանի այն գեղեցիկ հատուածներէն մէկն է, որ ամբողջ Աւետարանին բովանդակութիւնն ու էութիւնը կը կազմէ: Եւ կը սկսի այսպէս.—

«Եւ Յիսուս հոգիի զօրութեամբ Գալիլիա վերադարձաւ և անոր համբարը՝ այն գաւառին ամէն կողմերը տարածուեցաւ: Եւ ինք հրեաներու աղօթաւայրերուն մէջ կը սորվեցնէր, եւ ամենէն կը փառաւորուէր»:

«Եւ եկաւ Նազարէթ, ուր ինք մեծցած էր, եւ իր սովորութեան պէս, շաբաթ օրը մտաւ աղօթաւայրը: Եւ ելաւ, որ կարդայ՝ Իրեն տունն Եսայի մարգարէին գիրքը: Եւ երբ գիրքը բացաւ, գտաւ այն տեղը (ՎԱ. 1) ուր գրուած էր. Տիրոջ հոգին իմ վրաս է. «վասն զի զիս օծեց աղքատներուն Աւետարանը քարոզելու, Զիս դրկեց կոտրած սիրտ ունեցողները բժշկելու, գերիներուն ազատութիւն եւ կոյրերուն տեսութիւն քարոզելու, Տիրոջ ընդունելու տարին քարոզելու» (Ղկ. Դ. 18—19):

Արդարև, եթէ առնենք իւրաքանչիւր համարը եւ վերլուծենք, պիտի տեսնենք թէ որքան կը յարմարի մեր հայրենի աշխարհի այսօրուան հոգեւիճակին եւ գոյավիճակին:

Ս.—«Տիրոջ Հոգին իմ վրաս»

Արդարև, Իսրայելի ժողովուրդը դարերով սպասած էր խոստացեալ Մեւսիան, որուն մասին երգած էին շարունակ մարգարէները և այս կարդացուած մարգարէութիւնը կ'իրականանար Քրիստոսի անձով, որուն ծնունդը տեղի ունեցած էր Սր. Հոգիի զօրութեամբ: Աւետման ատենը Գաբրիէլ հրեշտակապետը ատենեց սբ. կոյսին թէ՛ Հոգին Սուրբ պիտի գալ քեզի և Բարձրելոյն զօրութիւնը քու վրայ հովանի պիտի ըլլայ: Ուստի այն, որ քեզ-

մէ ծնանելու է՝ Սուրբ Աստուծոյ Որդի պիտի ըստի» (Ղուկ. Ա. 35): Ինչպէս նաև մկրտութեան պահուն Սբ. Հոգին իջած էր աղանակերպ (Մաթ. Գ. 17):

70 տարիներ ետք, մեր հայրենիքի մէջ, Սբ. Հոգիի գործութեամբ, Քրիստոս դարձեալ յայտնուեցաւ հաւատացեալներու մէջ:

Բ.—«Վասն զի զիս օծեց աղբատներուն Աւետարանը քարոզելու»:

Յիսուս միշտ նախապատուութիւնը տուած էր աղբատներուն քարոզելու: Ինչպէս նաև երանիներու առաջինն է. «Երանի հոգով աղբատներուն, վասն զի երկինքի թագաւորութիւնը անոնց է» (Մաթ. Ե. 3): Այս նախապատուութիւնը տրուած է աղբատներուն, որովհետև աղբատ դասակարգն է, որ անելի կը փնտռէ զԱստուած: Իսկ ընդհանրապէս տեսնուած է, որ հարուստ դասակարգը կշտացած ըլլալով կեանքի բարիքներէն, հեռացած է Աստուծմէ և ընկղմած է մեղքի, ապականութեան և անբարոյականութեան մէջ: Ապացոյց՝ մեր հայրենիքի ժողովուրդի մէջ մեծ արթնութիւն մը տեղի կ'ունենայ, մարդիկ ծարաւ են և Աստուծոյ ճշմարիտ խոսքով կ'ուզեն կշտանալ: Դժբախտաբար սակայն այս գոյակիճակէն օգտուելով շատ մը աղանդաւորներ մեր հայրենիքը արշաւելով՝ մոլորեցուցած են շատերը մեր Առաքելական լոյս հաւատքէն: Անոնք հարուստ երկիրներէն գալով՝ իրենց տղարներով մարդորսութիւն կ'ընեն և իրենց մոլար վարդապետութեան կ'առաջնորդեն: Հայ Առաքելական Եկեղեցոյ վարդապետութիւնը հիմնուած է Աստուածաշնչի հաւատքի և վարդապետութեան վրայ:

Արդ՝ մի խարուիք անոնցմէ, և մի հետևիք այդ աղանդաւորներու ճամբուն: Յովհաննէս Առաքելի պէս կ'ըսեմ ձեզի. «Զանոնք տուներնիդ մի ընդունիք, և անոնց բարև մի ըսէք: Որովհետև ով որ անոնց բարև կ'ընէ անոնց չար գործերուն հաղորդ կ'ըլլայ (Բ. Յովհ. 10):

Գ.—Զիս դրկեց կոտրած սիրտ ունեցողները բժշկելու:

Արդարև, այս համարը որքան կը նմանի մեր հայրենիքի ժողովուրդին այսօրուան հոգեվիճակին: Լեւինականի այդ ահաւոր երկրաշարժը հազարաւոր զոհեր խլեց և ոչ միայն մեր հայրենիքը ահ ու սարսափի մատնեց, այլև ամբողջ աշխարհը ցնցեց: Ամբողջ հայ ժողովուրդին սիրտն ու հոգին կոտրեց, իսկ այսօր ալ Ղարաբաղի զոհերն ու նահատակները մեր սիրտը կ'արիւնեն: Դժբախտաբար օտար մեծ պետութիւններէ կան միայն հոգեշահ խօսքեր: Արդ՝ մեր պայքարը Ղարաբաղի մէջ կը նմանի Դաւիթի եւ Գողիաթի պատմութեան: Ինչպէս պատանի Դաւիթը միմիայն Աստուծոյ ապաւինելով՝ յաղթեց ու տապալեց հսկայ զրահաւոր Գողիաթը, մենք սպ միմիայն Տիրոջ օգնութեան ապաւինելով՝ կրնանք յաղթահարել թշնամին: Որովհետև Տէրը մեզ չի խաբէր, քանի որ կը խոստանայ մեզի՝ կոտրած սիրտ ունեցողները բժշկելու: Ընորհիւ այս օրուան հոգևոր արթնութեան, խաղաղութիւն պիտի պարգևէ մեզի: Ինչպէս պարգևած էր Առաքելներուն վերջին ընթերիքին: Երբ իր Աշակերտներուն սիրտն ու հոգին խոռոված էր:

«Սաղաղութիւն կը թողում ձեզի, իմ խաղաղութիւնս կու տամ ձեզի» (Յովհ. ԺԴ. 27):

Ինչպէս Տէրը ըսած էր Իսրայէլի ժողովուրդին. «Երանի թէ իմ ժողովուրդը ինձի մօտիկ ըներ, և Իսրայէլ իմ ճամբաներուս մէջ քալէր: Ծոտով պիտի խոնարհեցնէի անոնց թշնամիները, և ձեռքս պիտի դարձնէի անոնց նեղիչներուն վրայ» (Սղմ. ՂԱ. 13—14):

Ահաւասիկ ժամն է, որ դառնանք մեր պապերու լոյս հաւատքին, որպէսզի անով մեր ազատութիւնն ու փրկութիւնը ստանանք:

Դ.—«Գերիներուն ազատութիւն և կոյրերուն տեսութիւն քարոզելու, Տիրոջ ընդունելու տարին քարոզելու»:

Այսօր մեր հայ ժողովուրդը ազատագրուած է 70 տարիներէ ետք, երբ գերի մնացած էր անաստուածութեան ճիրաններուն մէջ: Անոնք կործանեցին մարդոց հաւատքը, երկու հազարէ աւելի եկեղեցիներ, վանքեր կողոպտեցին, թալանեցին, քանդեցին ու այրեցին: Անոնք կործանեցին մարդոց հաւատքը: Բազմաթիւ հաւատացեալներ Սիսիերիա ւաքորեցին, մէկ խոսքով՝ քրիստոնէութեան տեղ անաստուած կայսրութիւն մը հիմնեցին, որ տևեց 70 տարիներ, հրեական բարեկեան 70 տարիներու նման: Այսօր փառք Ամենակալին, որ հայ ժողովուրդը ազատուելով այդ գերութենէ կը պաշտէն Քրիստոս ճշմարիտ Աստուածը: Քրիստոսի լոյսով կը սորվին ճշմարտութիւնները (Յովհ. Թ. 39): Բայց դժբախտաբար հազիւ գաղափարախօսական գերութենէն ձերբազատուած՝ մեր հաւատացեալներէն ոմանք ինկած են աղանդատրներու ցանցին մէջ: Ասոր համար մեր երկու իմաստուն կաթողիկոսները՝ Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոցը և Գարեգին Բ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, գրեցին «Հայրական խոսք՝ հայ ժողովրդին»: Մեր Վեհափառ Հայրապետ 37 տարիներէ ի վեր իմաստութեամբ առաջնորդեց մեր Հայ եկեղեցին իր ամենէն դժուարին և փոթորկալից օրերուն մէջէն, մեծ նաւաւարի նման: Փառք Ամենակալին Աստուծոյ, որ պահեց և պահպանեց մեր Սր. Էջմիածին Մայր Աթոռը և անոր վեհ գահակալը և մեզ հասցուց Տիրոջ ընդունելու տարին հռչակելու և հիմնելու ազատ ու անկախ քրիստոնէական մեր հանրապետութիւնը: Միշտ հաւատարիմ մնանք մեր Սր. Էջմիածնին և մեր անկախ հանրապետութեան. Ամէն:

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՆՅՈՒ ՅՈՐՔԻ
Ս. ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

Սույն թվականի հուլիսի 26-ին, Վարդավառի կիրակի օրը, հոգևոր ուրախության և ոգեշնչումի օր էր Նյու Յորքի Ս. Վարդան Մայր տաճարում: Օրվա մեծ տոնի հանդիսավոր պատարագի ընթացքում Ս. Էջմիածնի և Ս. Ներսեսի հոգևոր ձեռնարանների շրջանավարտ բարեշնորհ Վազգեն արկ. Պերպերյանը քահանայական ձեռնադրությամբ կոչվեց ի ծառայություն Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն:

Նախորդ օրը, հուլիսի 25-ին, երեկոյան ժամերգությունից հետո, ըստ Հայ Եկեղեցու կարգաց և կանոնաց, կատարվել էր նորընծայի «Յերեկոյէ կոչումն քահանայութեան» (Ձեռնադրության Մաշտոց) կարգը, երբ բարեշնորհ սարկավագը, տալով իր հավատի ուղղափառ դավանությունը, խոստանում է «յանձն առնուլ և կատարել զամենայն հրամանս սրբոց առաքելոցն և հայրապետացն և կալ ըստ կանոնաց անցա»:

Կիրակի օրը, առավոտյան ժամը 11-ին, Ս. Վարդան Մայր տաճարում սկսվում է հանդիսավոր ս. պատարագ: Օրվա պատարագիչն է Ամերիկայի Արևելյան թեմի հայոց բարեխնամ առաջնորդ գերշ. Տ. Խաժակ եպս. Պարսամյանը:

Ամերիկահայ հավատավոր ժողովուրդը, հավաքված եկեղեցու խնկարույր կամարների ներքո, բարեպաշտական զգացումներով հետևում է սրբազան խորհրդի ընթացքին:

Ս. պատարագը շարունակվում է մինչև «Զի ողորմած և մարդասէր ես Աստուած գոլով» աղոթքը, ապա ձեռնադրության խարտավիլակ Տ. Հայկազուն ծ. վրդ. Նաջարյանը բարեշնորհ Վազգեն սարկավագին ծնրադիր առաջնորդում է Ավագ խորան, ուր նորընծան «Աստուածային և երկնաւոր շնորհ» հոգեհույզ շարականի երգակցությամբ, ձեռամբարձ հրաժարվում է աշխարհիկ ունայնությունից՝ կոչվելով սարկավագությունից ի քահանայություն:

Այնուհետև նորընծան ծնրադիր մոտենում է սրբազան հորը, և ձեռնադրող Տ. Խաժակ եպիսկոպոսը, ետքը դնելով նրա գլխին, արտասանում է. «Ես դնեմ զձեռս ի վերայ տրա և դուք ամենեքեան աղօթս արարէք զի արժանի լիցի սա զաստիճան քահանայութեան անարատ պահել առաջի սեղանոյ Տեառն Աստուծոյ» աղոթքը: Նորընծային շնորհվում է քահանայական փիլոն, շուրջառ, սաղավարտ, փորուրար կրելու իրավունք:

Պատարագի սրբազան արարողությունը շարունակվում է մինչև «Ռոջոյն տուք միմեանց» քարոզը: Ապա ձեռնադրության սրբազան արարողությունը հասնում է իր հոգևոր վերացման բարձունքին. սկսվում է ա. օծման խորհրդով՝ դավոր պահը: Ձեռնադրող սրբազան հայրը սրբալույս մեռողով օծում է նորընծայի նակատն ու ձեռքերը՝ և նրան վերանվանում Տ. Նարեկ քահանա: Այնուհետև նորաօծ քահանան, դառնալով դեպի ժողովուրդը, տալիս է իր անդրանիկ օրհնությունը՝ «Խաղաղությո՜ւն ամենեցուն»:

Հավարտ հանդիսավոր ձեռնադրության գերշ. Տ. Խածակ եպս. Պարսամյանը բովանդակալից քարոզ խոսեց: Սրբազան հայրը, վկայակոչելով նորընծայի հոգևոր-իմացական կարողությունները, հույս հայտնեց, որ նա իր ուխտի գիտակցումով կձառայի հայ հավատավոր ժողովրդին:

Սրբազան հայրն այս բացառիկ առիթով շնորհավորեց ամերիկահայ համայնքին՝ Աստուծո մի նոր սպասավորի օծման առիթով:

Նույն օրը, երեկոյան ժամերգությունից առաջ, կատարվեց «Օրհնություն արեղայի» և «Օրհնություն վեղարի» կարգը՝ ըստ Ձեռնադրության Մաշտոցի, ու Տ. Նարեկ արեղա Պերպերյանն ստացավ կուսակրոն քահանայության խորհրդանիշ վեղարը:

Տ. ՆԱՐԵԿ ԱԲԵՂԱ ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

Ծնվել է 1967 թ. հոկտեմբերի 28-ին Բեյրութում: Նախնական կրթությունն ստացել է տեղի Վահան Թեքեյան դպրոցում:

1981 թ. ընդունվել է Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան և բարձր առաջադիմությամբ ավարտել 1988 թ.:

1986 թ., ձեռամբ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրույանի, ձեռնադրվել է սարկավագ:

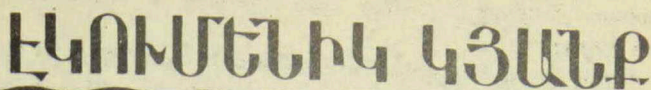
1988 թ. մեկնել է Նյու Յորք և իբրև ուսանող սովորել Ս. Վլադիմիր Ուղղափառ աստվածաբանական համալսարանում, միևնույն ժամանակ հետևել նաև Ս. Ներսես ընծայարանի դասերին:

1991 թ. ավարտել է իր ուսումը և Ս. Վլադիմիրից ստացել աստվածաբանության վկայական: Որոշ ժամանակ անց աստվածաբանական սեմինարիայից ստացել է Մագիստրոսի աստիճան՝ մասնագիտանալով Նոր Կտակարանի մեջ:

Հոգեշնորհ հայր սուրբը իր ուսումնառության տարիներին լծվել է հոգևոր-մշակութային գործունեությանը. Ս. Վարդան Մայր տաճարում կազմել է պատանիների երգչախումբը, եկեղեցու սպասավորության համար կրթել է մի քանի դպիրներ:

1992 թ. հուլիսի 26-ին, ձեռամբ գերշ. Տ. Խածակ եպս. Պարսամյանի, ձեռնադրվել է արեղա:

Այժմ Նարեկ արք. Պերպերյանը ծառայում է Հյուսթոնի հայ համայնքում որպես հոգևոր հովվի օգնական:

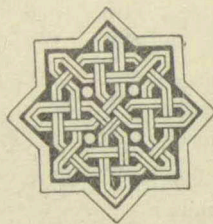

Ժողովը կոչ արեց նաև պաշտպանել երեխաների իրավունքը, մերժել Թուրքիայի նկատմամբ տաժաժ ատելությունը, միշտ պաշտպան կանգնել

փախստականներին: Դրվեց նաև կանանց և տղամարդկանց հավասարության հարցը:

Սույն Համաժողովին, հանուն Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու, մասնակցեց Հունաստանի Հայոց Հայրապետական Պատվիրակ Տ. Ոսկան եպիսկոպոս Գալփաքյանը: Այդ առթիվ սրբազան հայրը հանդես եկավ մի համաստեղծական գեկուցումով՝ նվիրված հայ-ադրբեջանական բախումներին—Ղարաբաղի հարցին: Զեկուցման մեջ հատկապես նշվեց, որ Ղարաբաղը Հայոց պատմական Արցախն է, ուր կան ավելի քան 1600 հայկական հուշարձաններ, որոնցից 200-ը՝ 4—6-րդ դարերի: Զեկուցման մեջ հատկապես այն միտքը արտահայտվեց, որ Միջազգային համայնքը սահմանների անփոփոխության հարցը դնելուց առաջ պարտավոր է վերացնել բոլոր տեսակի անարդարություններն ու քննել դրանց առաջացման պատճառները: «Հայաստանը և Ադրբեջանը Միջազգային համայնքի օգնության կարիքն ունեն խաղաղությամբ լուծելու համար իրենց միջև գոյություն ունեցող հակադրությունը», եզրակացրեց սրբազան հայրը:

Սույն համաժողովում Տ. Ոսկան եպիսկոպոս Գալփաքյանը ընտրվեց Համաժողովի կենտրոնական հանձնախմբի անդամ:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԲԸՆՅ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

ՆՈՐՈՐԵԱՅ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

«Ձեր ոտն ու մուտքը մեր հողի վրայ խերով լինի»: Այս խօսքերով քարի գալուստ մաղթեց ծերունի հայորդի մը Ապարանի մէջ խումբ մը երիտասարդներու, որոնք մեկնած էին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն ու Գանատայէն քարոզչական գործունէութեան առաջադրութեամբ, առաջնորդութեամբ Գանատայի Հայց. Եկեղեցւոյ թեմի կորովի առաջնորդին՝ Գերշ. Տ. Յովնան եպիսկոպոս Տէրտէրեանի: Ամիսներ առաջ ծրագրուած տղն անդրանիկ առաքելութիւնը, որպէս մտալցացումը երեք երիտասարդ և տեղաւոր հոգևորականներու, յանձինս Յովնան Սրբազանի, Արարատեան հայրապետական թեմի Առաջնորդական փոխանորդ Գերշ. Գարեգին եպիս. Ներսիսեանի և Ս. Ներսէս Գեմարանի Տեսուչ Բարեշ. Հրաչ Մարկ. Չիլինկիրեանի, ծնունդ առած էր հայրենի մեր ժողովուրդի հոգևոր վերագործօնքին զարկ տալու, ինչպէս նաև կարգ մը նորամուտ աղանդներու մարդորսութիւնը կասեցնելու նպատակաւ: Հարկը կը զգացուէր նորօրեայ առաքելական արշաւի մը սկիզբը դնելու արտասահմանեան ձեռքերու կարկառումով դէպի հայրենիք:

Ահա այս մտադրութեամբ ի մի հաւաքուեցան 20 հոգիներ, Ս. Ներսէս Ընծայարանի նախաձեռնութեամբ, ներստեալ Գերշ. Յովնան եպիսկոպոս, զոյգ մը քահանայ հայրեր, Տ. Գարեգին քհնյ. Գասպարեան հոգևոր հովիւ Ուեսթչեսթրի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ և Տ. Մեսրոպ քհնյ. Սարաֆեան, հոգևոր հովիւ Օքլընտի Ս. Վարդան Եկեղեցւոյ, հինգ քահանայացւոսաներ և երկուտասանեակ մը եկեղեցասէր հայ երիտասարդներ ու երիտասարդուհիներ Միացեալ Նահանգներու Արևելեան թեմէն և Գանատայի թեմէն, որոնք միաշաբաթեայ պատրաստութեան շրջան մը անցուցին Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Գեմարանի մէջ անոր ծրագրան տեսչին ղեկավարութեամբ: Այս միատեղ կեցութեան նպատակն էր, որ երիտասարդները ծանօթանային մօտիկէն իրարու՝ հոգեկին զօդուելու միտումով և միանգա-

մայն առաջադրեալ առաքելութեան նպատակը և բնոյթը իրացնելու մտք, որպէսզի անոնք լաւագոյնս պատրաստուած՝ մտքով, հոգիով և աշխատանքով, սկսէին հոգևոր տոյն ճանապարհորդութեան՝ լուրջ և հոգեւորական կեցումներով:

Աղօթակից և յուզումնախառն տրամադրութեամբ խումբը ճամբայ ելա՝ Նիւ-Եորքէն Յուլիս 26-ին կիրակի օրը, հաստատ համոզումով, որ իր հոգևորականներու առաջնորդութեամբ կ'երթար Մալր Հայրենիք ստրկելու և ստրկեցնելու, հաւատքի ու աղօթքի հաղորդակից դառնալու, բարոյական ծառայութիւն և նիւթական նպաստ բաշխելու, ինչպէս նաև ուխտ կատարելու յանդիման Ս. Էջմիածնին և Արարատին դիմաց:

Ըստ ծրագրին խումբը հասաւ Ապարան, իր առաջին առաքելադաշտը, գլխաւորութեամբ Գարեգին և Յովնան Սրբազաններու: Բաղաքապետին ու յարակից պաշտօնէականերու հետ հանդիպումէ մը ետք խումբի անդամները տեղադրուեցան ընտանիքներու մէջ ուր պիտի մնային ու մասնակից դառնային տեղական կեանքակերպին: Ապարան ճանչցուած է իր բարեպաշտութեամբ, ըստ որում չէին լքած իրենց եկեղեցին, նոյնիսկ կոմունիստական ամենախիստ հալածանքի օրերուն և իրենց անվախ հոգևոր հովիւներով մշտապէս մնացած են պատմէջի վրայ:

Երկուշաբթի օրը աւագ աշխատանք եղաւ աղօթք ու պաշտամունք ունենալ Ապարանի Ս. Աստուածածին կիսաբանդ հնադարեան եկեղեցիին մէջ, որը ըստ տեղացիներու Ս. Էջմիածնէն ետք Հայաստանի հնագոյն եկեղեցին է, կառուցուած 320 թ.: Նախօրոք պատրաստուած պաշտամունքի տեսութեան բաժնուեցան ներկաներուն, որոնք մեծով թէ փոքրով փութացած էին խտուներաւ լեցնելու այդ անկտոր եկեղեցին: Անոնք բարեպաշտութեամբ մասնակից դարձան առաւօտեան ժամերգութեան՝ ձեռամբարձ երգակցելով Տէրունական աղօթքի երգեցողութեան: Անցնելի տպաւորութիւն ձգեց մեր վրայ հաւատացեալ ժողովուրդի վիրատր սիրտերու կանչը այս վիրաւորուած եկեղեցոյ երկնաբաց երգիքին տակ, ուր աղիողորմ երգուած «Տէր ողորմեա՛ն» ուղղաձիգ բարձրացաւ առ Բարձրեալ» պարգեւելով միախորտութիւն բոլորին: Եկեղեցիներ կրնան ըլլալ կիսաբանդ կամ անհետացած, սակայն ժողովուրդի հաւատքը մշտապէս կը մնայ անշաղթ ու անքակտելի: Աղօթքի այդ պահին մենք բոլորս այդ իրական ճշմարտութիւնը վայելեցինք:

Այնուհետև Յովնան Սրբազան բացատրեց ներկաներուն խումբի առաքելութեան նպատակը և իր օրհնութիւնը բաշխելէ յետոյ ուղղուեցաւ շրջակայ տուները մէկ առ մէկ տնօրհնէքի աւանդական արարողութիւնը կատարելու զոյգ քահանաներու և տեղւոյն հոգևոր հովիւին ընկերակցութեամբ: Տարեցներ կարօտով, իսկ պատանիներ ու երիտասարդներ հետաքրքրութեամբ հետևեցան աղօթքներուն, մինչ ներկայ հոգևորականները կարգ առին օրհնելու աղբ, հացն ու ջուրը, հիմնական տարերք և խորհրդանիշը Աստուծոյ օրհնութեան: Այսպէս, ժամերով օրհնուեցան տունները բազմաթիւ ընտանիքներու, քարոզուեցաւ Աստուծոյ խօսքը, ուսուցուեցան աղօթքներ, երբեմն նոյնիսկ խաչակնքելու կերպը, ունկնդրուեցան արտաբանութիւններ ժողովուրդի հաւատքի հաւաստիքին, և նոյն ատեն տրտմեցներ իրենց տնտեսական անձկութեան ու քաղաքական անստուգութեան մասին:

Այցելեցինք ընտանիքներ, որոնք մեր սուգի մատնուած էին իրենց ֆէտայի զակին սպաննութեան պատճառաւ՝ Արցախեան ինքնապաշտպանութ-

եան ընթացքին: Անկարելի էր չուզուի տեսնելով զուսպ լացը հայ ծնողներու որոնք մէկ օրէն միւսը դարձած էին սեւագգեստ սգաւորներ, ողբալով իրենց «ջահէլ» հարազատներուն կորուստը: Մեզի վիճակում էր միաբնակներէն կը կատարուի միայն լացակից դառնալով վշտահարին հետ, երբ սուգի սև րոպէին բառեր կը պակսին:

Հետեւեալ օրը, ամբողջովին տրամադրուեցանք շրջելու գիւղ գիւղ— Ծէնաւան, Եղիպատրուշ, Արագած, Բժնի, Արգաքանդ և այլն— իրագործելու այն նպատակները, որ խումբը պատրաստուած էր կատարելու. Բարոգիտութիւն, վկայութիւն, խորհրդակցութիւն, ուսուցումներ հաւատքի հիմնական տարրերու մասին, հոգեհանգիստներ և տնօրհնէքներ, ինչպէս նաև մկրտութիւններ թէ՛ մանուկներու և թէ՛ չափահասներու, նոյնիսկ գիշերուայ ուշ ժամերուն:

Ամերիկայի և Գանատայի մեր քահանայագործութեան մէջ տնօրհնէք և հոգեհանգիստ ընդունուած և հիմնական արարողութիւններ ճանչցուած են. այստեղ աւելին՝ իւրաքանչիւր արարողութիւն ստացաւ արտասովոր նշանակութիւն և դարձաւ առիթ ուսուցանելու ո'չ միայն հաւատք ու հաւատալիքներ, այլ մանաւանդ անհրաժեշտութիւնը հոգևոր հաւատարմութեան՝ հանդէպ մեր դարաւոր եկեղեցւոյ ու անոր հիմնադրին մեր Տիրոջ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, յարկապէս ներկայ դժնդակ պայմաններուն մէջ: Չպակտեցան առիթներ հոգևոր խորհրդատուութիւններ և բուժման աղօթքներ կարդալու անձերու հետ, շատեր դեռատի, իրենց հոգեկան խռովքներու բուժման ի խնդիր: Չպակտեցան նաև առիթներ, երբ խումբի անդամները բաշխեցին այդ նպատակաւ իրենց հետ տարած ուտեստեղեններն ու իրերը:

Ժողովուրդին հետ հանդիպումներ ունեցանք ուր որ հնարաւոր էր՝ եկեղեցիներ, սրահներ, տուններ, աշխատավայրեր, բնագաղթածներու կալաններ, փողոցներ, լեռներ, անաւաններ և հիւանդանոցներ: Մեր այցելած զոյգ հիւանդանոցներէն միոյն մէջ բուժուելու բերուած էին հեռու մարտիկներ, որոնք վիրաւորուած էին Արցախի պաշտպանութեան ընթացքին: Անհաւատալի էր տեսնել հաւատքը այդ երիտասարդ կտրին ֆէլուայիներուն, որոնք այնքան երկիւղած քարեպաշտութեամբ կը խնդրէին աղօթք ու խաչահամբոյր ներկայ հոգևորականներէն, բուժուել յետոյ կրին զենքի վերադառնալու վճռականութեամբ, ոչ միայն ի խնդիր հայրենի հողի պաշտպանութեան, այլ նաև ի պատիւ և ի յիշատակ իրենց զոհուած զինակիցներու:

Չարեցաւանի մէջ շփման մէջ եկանք կարգ մը հայորդիներու հետ, որոնք դաւանափոխ դարձած են և յարած Պենտեկոստականներու աղանդաւորական ուսուցումներուն: Անոնք բոլորովին կը մերժէին Մայր եկեղեցւոյ աւանդական ու բարի սովորութիւնները ու հաւատալիքները՝ ինչպէս խաչակները, սուրբերուն աղօթելը, կրօնական տօնակատարութիւններ ընելը, մատուղն ու ծէսը և այլն: Հարկ եղաւ հաստատել ու շեշտել կարեւորութիւնը մեր հոգևոր մօր՝ Հայց. եկեղեցւոյ ուսուցման և աւանդութեան հետեւելու, և զգուշացնել մերազնեայք, որ հեռու մնան օտարտի և խորթ դաւանութիւններէ ու սաստել դաւանափոխներուն: Խնդրեցինք ու յորդորեցինք, որ մեր հոգևոր մօր կաթը անարատ պահուի ու մեր եկեղեցւոյ զաւակները անձեռնմխելի:

Քանիցս զգացինք թէ մեր այս բարի և բարեմիտ ժողովուրդը ծարաւ ու քաղցն ունի հոգևոր սնունդի, որմէ զրկուած էր եօթանասուն երկար տա-

րիներ և սակայն պահած է իր հաւատքը՝ պարզ ու անէթեթ և այժմ կարիքն ունի նոր թափով ու եռանդով սորվելու և սնանելու: Ահա այս հոգևոր մարտահրաւերին առջև կը գտնէ ինքզինք Հայց. Առաքելական Մայր Ս. Եկեղեցին: Ահա այս հրամայականէն մղուած է, որ քարոզչական այս անդրանիկ խումբը սկիզբ կը դնէ շարժումի մը, որ պէտք է շարունակուի նոյնինքն Ամենայն Հայոց Հայրապետի եռանդագին յորդորով, «Տարին նուագադոյն 3—4 անգամ նմանօրինակ խումբեր պէտք է գան և այս սքանչելի ծառայութիւնը մատուցեն մեր ժողովուրդին»: Հրածելոյի իր խօսքին մէջ Վեհափառ Հայրապետը յայտնեց իր գնահատանքը և նոյնիսկ շնորհակալութիւնը և տուաւ իր հայրապետական օրհնութիւնը այս սքանչելի առաքելութեան կազմակերպողներուն ու մասնակիցներուն ըսելով, «Նորէն եկէք»:

Մենք տեսանք ու կը վկայենք, որ հակառակ բազմատեսակ դժնդակ պայմաններու, հայրենի մեր ժողովուրդի հսկայ զանգուածը ներկայիս յարած ու փարած է եկեղեցիին, որմէ կը սպասէ ստանալ մխիթարութիւն ու քաջութիւն, յոյս և լոյս, խրատ և խրախոյս, գորգուրանք և նոյնիսկ օգնութիւն:

Մշակներ պէտք են ոչ միայն արտասահմանէն, այլ նաև ու մանաւանդ հայրենիքէն, որ ո՛չ միայն սերմանեն բարի սերմ հոգիներուն մէջ մեր հոգեքաղց ժողովուրդին, այլ նաև արգիլեն ու կասեցնեն որոմ ցանողները մեր հայրենի անդաստանին մէջ, որոնք աղանդաւորական տեսակ տեսակ խոստումներով ու պշրանքներով կը ջանան հրապուրել անկուշտ մնացած հոգիները պարզ ու միամիտ հայրենակիցներու:

Տայ Աստուած, որ մերօրեայ առաքելական այս համեստ շարժումը ծաւալի նոր և ուժեղ թափով:

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Երկնամերձ են ու ձուլ աշտարակում փակված զանգերը Նոտրդամի,
Աստվածներ են բազմել Իսակի կանաչ խոյակների վրա,
Ժամերգության պահին հավերժության մման պապանձվում է քամին
Պետրոս առաքյալի շքեղ եկեղեցու կամարների ներքո:

Պատմությունն ու ներկան, երկու ախույսներ, դեռ վեճի են մտած
Սակրեկյոր կոչվող ճերմակ եկեղեցու դատարկ սրահներում,
Դեռ Ավետյաց երկրում դամբարանն է հառնում տեգահարված Տիրոջ
Ու մա մեզ է գալիս ճանապարհը կորցրած ժամանակի միջով:

Աղոթել եմ հաճախ գոթական խաչաձև տաճարների բակում,
Թաքուն աստված կանչել հելլենների թողած հպարտ Ակրոպոլում,
Խաչակնքել մի օր լեռների մեջ միրհող Տրուանի վանքում*,
Տրոյայի մախկին փառքը շնչավորել Հորդանանի ափին:

Ամեն հոգում տաճար, ամեն հոգի վանք ու հատուկ սրբատեղի,
Խաչագմբեթ մատուռ՝ աստվածատուր սիրո կանաչ մախաշեմին,
Ամեն հոգի՝ բաց դուռ անմահություն տանող բանուկ ճանապարհին,
Պաղատանք ու երկյուղ, անպարագիծ աղոթք՝ սատծու եկեղեցում:

Սակայն չկա մի տուն, ուր ինձ համար Տերը ալնքան մոտիկ լինի,
Ալնքան շոշափելի, շողարձակ ու ստույգ, ինչպես այս հին վանքում,
Այստեղ ամեն մի քար մի տաճար է կանգուն, մի պատառ է հիմնից,
Լյառ է սրբազնագույն, ժամանակի շառաչ, հավերժության ակունք:

Այստեղ ամեն մի քար իր երանգը ունի ու խորհուրդը վերին,
Երգ է արևահամ, վերք է արյունածոր, կապուտաչյա ծալիտ,

* Վանք Բուդարիայում:

Խաչագոված երկինք, սուրբ գրական մորմոք՝ մոմերի շուրթերին,
Այստեղ ամեն մի քար՝ պատմությունից եկած ուսուցիչ ու դպիր:

Օ, ո՛չ, ես չեմ ժխտում վեհությունը այլոց շքեղ տաճարների,
Վեհաշուք եմ անշուշտ թռչող կամարները երկնոտ Նոտրդամի
Ու հանճարի ծնունդ զարդանկար ու վեմ՝ Վատիկանի սրտում,
Իսակկյան գյուտը՝ երկնքի հետ խոսող կապույտ հրաշալիք...

Ես իմ աստվածն ունեմ, որ համեստ է գուցե այլոց աստվածներից,
Անտեղծ է ինչպես այգաբացի լույսը Մասսի կատարներին,
Լույսի նման վճիտ, հույսի նման գեղձ է վախկոտ կասկածներից
Ու կատարյալ ինչպես մանուկ Արարիչը Աստվածամոր գրկում:

Յուրտ է եղել, թե մութ, ամպոտ իրիկամուտ, թե կապուտակ երկինք,
Ես խորանի առաջ մոմ եմ վառել երկնի անգութ արևներից,
Սուրբ եմ եղել անսուտ տոտապանքը՝ տխուր աստվածամոր դեմքին
Եվ Հիսուսը մանուկ՝ նրա սիրագորով ու խնկահոտ գրկում:

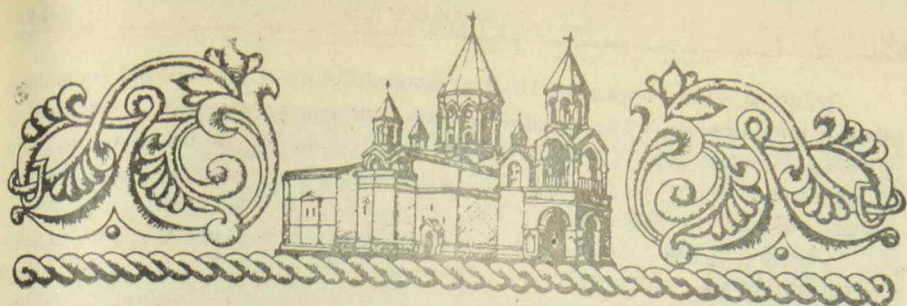
Իմ պապերի ձայնն է արձագանքում այստեղ ժայռեղեն պատից,
Ես բողոք եմ լսում նրանց երկնամխիրն անչար աղոթքներում,
Կորուստների թախիծ, փախստական կարոտ, ազգանպաստ վճիռ,
Հավերժելու պատիվ, հավերժելու պատիժ՝ նրանց աղոթքներում:

Օ, ո՛չ, ես չեմ ժխտում վեհությունը այլոց շքեղ տաճարների,
Գեղեցիկ եմ նրանք, անգուգական գուցե, գուցե անկրկնելի
Ես իմ տաճրվածն ունեմ, ես իմ խաչվածն ունեմ, ես իմ՝ անկրկնելին,
Որ տարբեր է մի քիչ, որ նման չի երբեք իր հետ խաչվածներին:

Հին է, ամենահին. Դարեր եմ ծանրացել նրա կամարներին,
Նրա կնճիռներում դարեր եմ համրացել ահա քանի դարեր,
Նրա գմբեթներից ճառագել է Տիրոջ լույսը անմարելի,
Խաչով լուսավորել բնությունն ու տարերք արշալույսից առաջ:

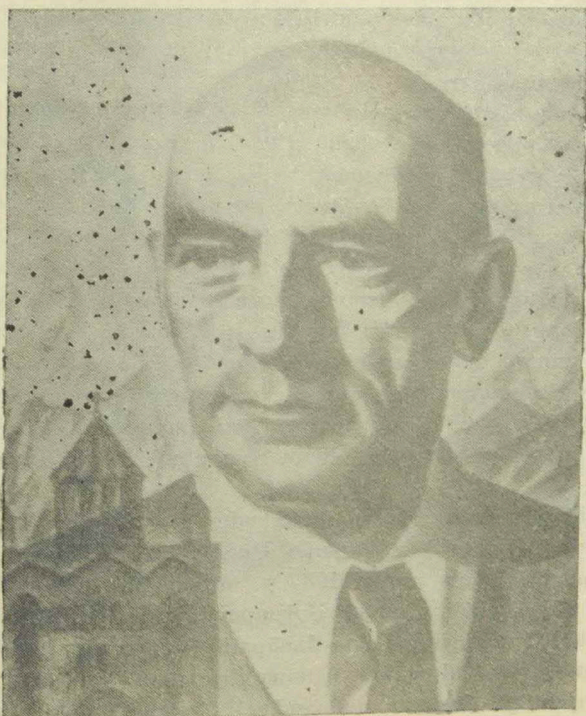
Նա՛ ճոր Նոյան տապան՝ հավերժ նշաբանակ Արարատի դիմաց,
Նա՛ հոյակապ կամար՝ աստվածային սիրտ խոշակների վրա,
Նա՛ բանաստեղծ արքա, իմաստության քանքար, բանաստեղծի հիացք,
Կենսանորոգ կրակ՝ հավերժ հալաբնակ Արարատի ներքո:

Օ, ո՛չ, ես չեմ ժխտում վեհությունը այլոց շքեղ տաճարների,
Գեղեցիկ եմ նրանք, անգուգական գուցե, գուցե անկրկնելի,
Ես իմ տաճրվածն ունեմ, ես իմ խաչվածն ունեմ, ես իմ՝ անկրկնելին,
Որ տարբեր է մի քիչ ու նման չի երբեք իր հետ խաչվածներին:

ՆՎԻՐՅԱԼ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ

Լրացավ Մայր Աթոռի գլխավոր նարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի ծննդյան 80 տարին, որից ուղիղ 35 տարի նա նվիրել է Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Առաջինի շինարարական մեծածավալ ծրագրերի իրականացմանը:

Ծնվել է Վան քաղաքում 1912 թ. սեպտեմբերի 8-ին: Հայրը՝ Գաբրիելը, հմուտ ատաղձագործ էր, իր արհեստում ճանաչում ստացած արհեստավոր: 1915 թ., բախտակից լինելով եղեռնի սերնդի դառն ճակատագրին, երեք տարեկան մանուկը ընտանիքի հետ միասին անցավ գաղթի մահաբեր անապարհներով ու հանգրվանեց Երևանում:

Այստեղ էլ նա ստացել է իր միջնակարգ և բարձրագույն կրթությունը: Միջնակարգ դպրոցն ուսանելիս (որն ավարտել է 1929 թ.), նա միևնույն ժամանակ նկարչական կրթություն է ստացել Երևանի Գեղարդոտեխնիկոմում: Մեկ տարի գյուղական ուսուցչի պաշտոն վարելուց հետո, նա 1931 թ. իր ուսումնառությունը շարունակել է Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի շինարարական ֆակուլտետի ճարտարապետական բաժնում, որը գերազանց դիպլոմով ավարտել է 1937 թ.: Տակավիճ ուսանող տարիներին, սկսված 1934 թ., նա նաև աշխատել է Երևանի և Մոսկվայի ճարտարապետական արվեստանոցներում, փորձառու ճարտարապետների ղեկավարությամբ՝ կառուրելով ճարտարապետի օգնականի պարտականություն:

Ինստիտուտն ավարտելուց հետո աշխատանքի է անցել «Հայարդնախագիծ» ինստիտուտում, որտեղ նախագծել է տպարանի շենքեր՝ Երևանում և Կիրովականում կառուցելու համար, մի քանի արտադրական շենքեր՝ համար 447 գործարանի (այժմ՝ Հայէլեկտրո գործարան) ընդհանուր համալիրում:

Սակայն կարճատև եղավ ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի գործունեությունը իր նախասիրած բնագավառում: 1941 թ. պայթեց երկրորդ աշխարհամարտը, իսկ 1942 թ. փետրվարին նա զորակոչվեց բանակ: Լեյտենանտի պաշտոնով, 409 հաշկական դիվիզիայի կազմում, նա մասնակցեց մարտական թեժ գործողությունների ու նույն տարին շրջափակման մեջ ընկնելով՝ գերեվարվեց:

Դրանով սկզբնավորվեց Արծրուն Գալիկյանի ողիսականը: Գերմանական մեկ ճամբարից մյուսը փոխադրվելով, նա «վայելեց» դրանց ողջ դառնությունները, հյուծվեց, ուժասպառ եղավ, բայց հրաշքով կենդանի մնաց:

Բայց ողիսականը վերջ չունեցավ: Երբ պատերազմի ավարտից հետո ինքնակամ հայրենիք վերադարձավ, ողիսականը շարունակվեց: «Հայրենիքի դավաճանի» ստանոդ պիտակով «պարգևատրվեց» 10 տարվա բանտարկության ու այս անգամ հեռավոր աքսորավայրերում «վայելեց» դրանց դառնությունները, թեև՝ ինչպես Լիովում, այնպես էլ հեռավոր հյուսիսային Նորիլսկ քաղաքում, օգտագործվեց իր մասնագիտությամբ: 1949—1957 թթ. Նորիլսկի կալանավայրում նա սկզբում աշխատել է որպես շինարարության պետ և գլխավոր աշխղեկ, իսկ դրանից հետո, սկսած 1951 թվականից մինչև ազատվելը, որպես հեղինակ-ճարտարապետ՝ տեղի նախագծային ինստիտուտում:

Բախտավոր դիպվածով նա հանդիպեց իր ուսուցիչներին՝ ճարտարապետներ Գևորգ Քոչարին և Միքայել Մազմանյանին, որոնք այս հեռավոր աքսորավայրն էին ընկել դեռևս 1937 թ. ու դրա հատակագծման ու կառուցապատման հեղինակները եղան: Աշխատակցությունը իր ուսուցիչների հետ բախտորոշ եղավ ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի համար, նախ այն կապակցությամբ, որ վերստին հնարավորություն ստացավ անցնելու իր մասնագիտությանը՝ ճարտարապետական նախագծմանը, ապա աքսորից ազատվելուց և 1957 թ. Երևան վերադառնալուց հետո, Միքայել Մազման-

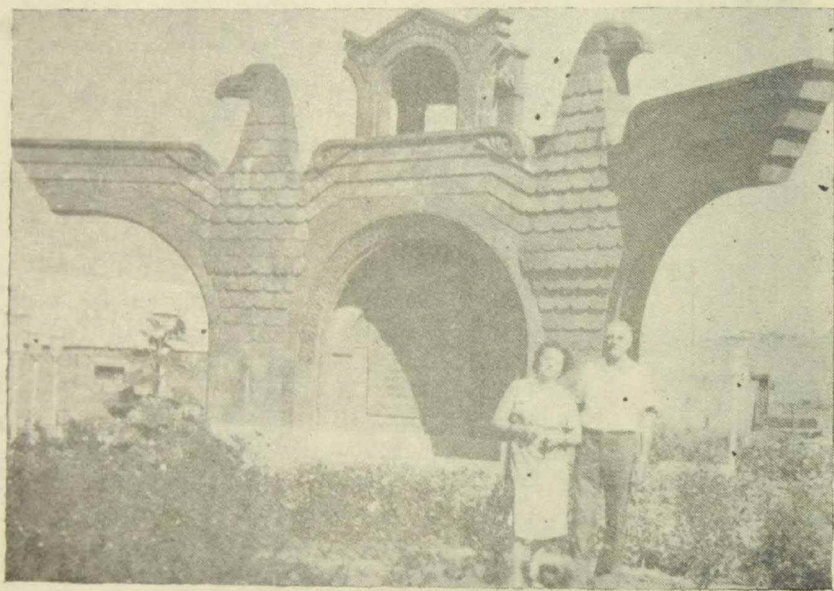

Նոր վեհարան—նախնարան վերակառուցումից հետո

յանի (որը մեկ տարի առաջ էր վերադարձել Երևան) միջնորդությամբ, ճարտարապետի պաշտոնով աշխատանքի անցավ Մայր Աթոռում:

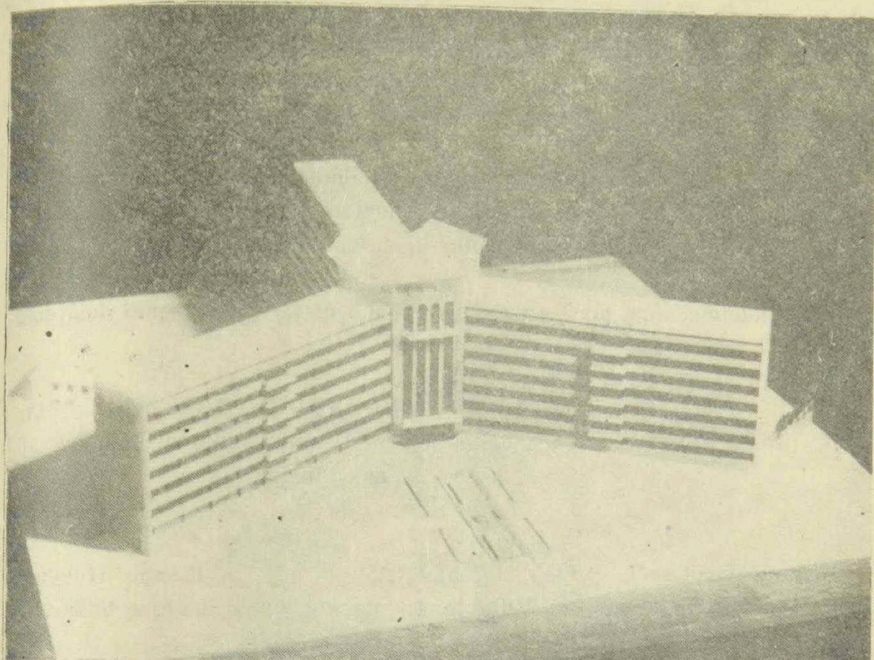
Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Առաջինը դեռևս նոր էր արժանացել Լուսավորչի գահին և նույնիսկ բարձր պատվին ու ծրագրում էր խորհրդատու՝ ճարտարապետական հանձնաժողովի (որի նախագահն էր Միքայել Մազմանյանը) օգնությամբ ծավալել իր եկեղեցաշեն բեղմնավոր գործունեությունը:

Իրեն վստահված բնագավառում փորձառու, պաշտոնում պարտաճանաչ, ազնիվ ու կարգապահ ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանը ահա երեք ու կես տասնամյակ աշխատում է Մայր Աթոռում՝ բժախնորոքեն կատարելով իր պարտականությունը և՛ որպես նախագծող ճարտարապետ, և՛ որպես շինարարության ընդհանուր ղեկավար: Նրա անունը կապված է շատ կարևոր իրագործումների հետ՝ Հին և Նոր Վեհաքանների հիմնական վերանորոգման ու բարեգարդման, Մայրավանքի արևելյան և հյուսիսային դարպասների նախագծման ու կառուցման, Ղազարապատ կոչված շենքի ար-

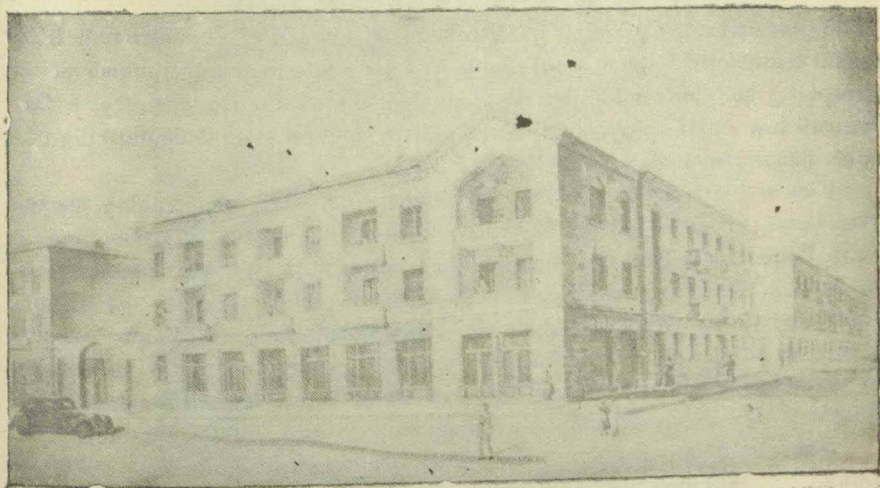

Հուշարձան—նվիրված Մեծ եղեռնի և հայրենական պատերազմի զոհերին, նախագծված և կառուցված 1981 թ.

մատական վերակառուցման, դրանցում միաբանական սեղանատան և հանրակացարանի (երկրորդ հարկում) ստեղծման, տպարանի շենքի նորոգման ու երկրորդ հարկի հավելման, ճեմարանի շենքի նոր մասի հավելման, Երևանի Սուրբ Սարգիս եկեղեցու հիմնական վերակառուցման ու բարեգարդման (ճարտարապետ Ռ. Խարաչեյանի հետ) և ուրիշ շատ ու շատ գործեր: Դրանցով նա իր անունը առհավետ կապեց Մայր Աթոռի արժանահիշատակ շինարարական գործունեության պատմության հետ, բարի հիշատակ թողեց:

Օճկողոզիական դիսպանսերի գլխ. շենքը նախագծված և կառուցված Երևանում
1967—1970 թվերին

Նախիջևանում կառուցված բնակելի շենք, 1939 թ.

Հիմնականում աշխատելով Մայր Աթոռում, նա ժամանակ հատկացրեց նաև իր մասնագիտությանը ծառայելու համար մայրաքաղաքին: «Հայարդ» նախագիծ ինստիտուտում համատեղության կարգով աշխատելով (1966—1968 թթ.), նրա կազմած նախագծով Քանաքեռի տարածքում կառուցվեց շատ կարևոր բուժական հիմնարկի՝ ուռուցքաբանական հիվանդանոցի ընդարձակ համալիրը:

Ու առաջացած տարիքում նույնպիսի նվիրումով ու անսպառ եռանդով ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանը, գործարար վանեցին, շարունակում է ծառայել իրեն վստահված չափազանց կարևոր ու պատվաբեր բնագավառին:

Մեր գնահատանքի խոսքը մատուցենք, ուժ ու արեւատություն մաղթենք նրան:

ՊՐՈՖԵՍՈՐ ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Նախագահ Մայր Աթոռի ճարտարապետական
հանձնաժողովի

Ճարտարապետ Ա. Գալիկյանի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը տվեց իր հայրապետական հետևյալ կոնդակը.

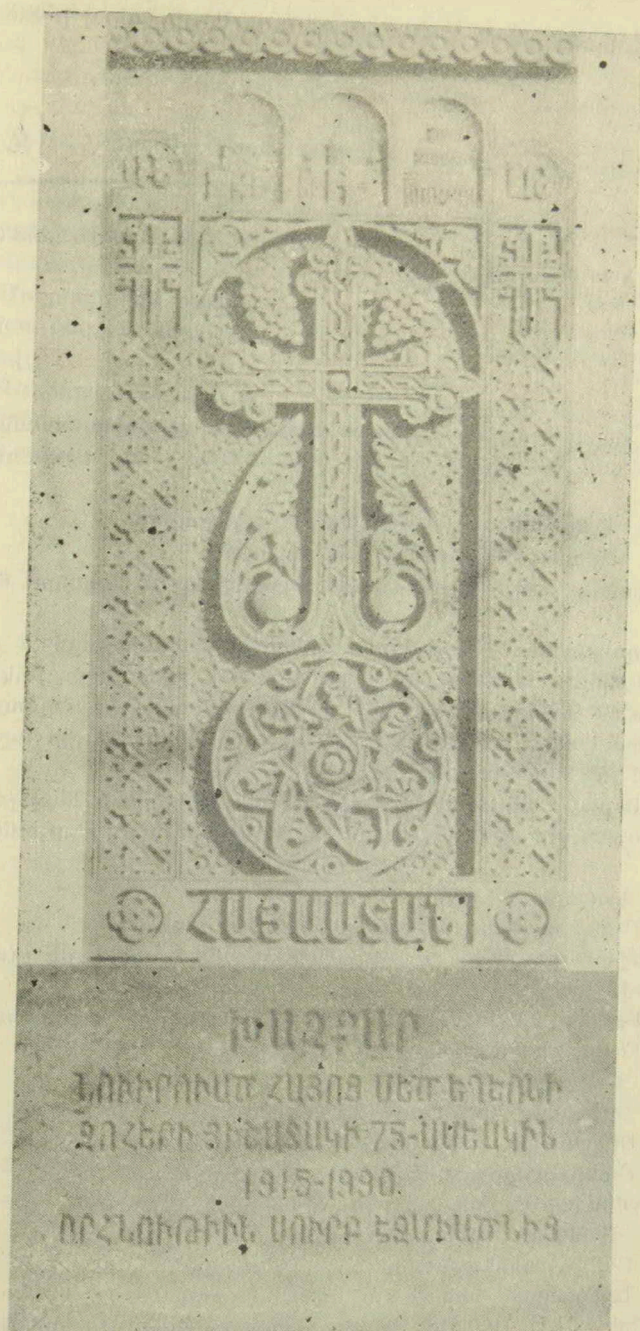
ՄԵԾԱՅԱՐԳ ՏԻԱՐ ԱՐԾՐՈՒՆ ԳԱԼԻԿԵԱՆԻՆ ՀԱՐԱԶԱՏ ՈՐԴԻՈՅ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՈՂԶՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ
ՅՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԵՐԵՒԱՆ

Ողորմութեամբն բարձրեալն Աստուծոյ Հայոց մայր դաստիարակ եկեղեցին տասնեօթը երկար դարերից ի վեր իր հոգևոր ու բարոյական առաքելութիւնը կը շարունակէ մեր հաւատացեալ ժողովուրդի ծոցին մէջ, ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի, վայելելով յարգանքը և գործակցութիւնը մեր ազգի հաւատաւոր գաւակներին:

Մեր այդ գաւակների հոյին պատկանում էր Դուք ևս, յարգելի պարոն Գալիկեան, որ ահա երեսունհինգ երկար տարիներից ի վեր աշխատում էր Մայր Աթոռում, անկոտրում կամքով և աշխատասիրութեամբ վերանորոգելու համար մեր ճարտարապետական գոհար պատմական վանքերն ու եկեղեցիները, ամենայն հմտութեամբ ու ջանասիրութեամբ: Մեզ քաջ յայտնի է նաև որ անցեալում ևս երևանում և այլուր ծրագրաւորուել և կառուցուել են յիշարժար բազմաթիւ կառուցներ մեր հայրենիքի, շնորհիւ ճարտարապետութեան մէջ Ձեր ունեցած բազմալատակ հմտութեան ու ճաշակին:

Ձերմապէս գնահատելով Ձեր եկեղեցանութիւնը ու գիտական ծառայութիւնը, Ձեր ծննդեան ութսունամեակի յիշարժան առթիւ, այսու Հայրապետական Մեր կոնդակով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Ձեզի բերում ենք Մեր օրհնութիւնը, մաղթելով Ձեզի քաջառողջութիւն, բազում տարիներ արևոտ ու խաղաղ կեանք, ընտանեկան երջանկութեամբ:

ԽԱՉԻՐԱՐ

ԷՄԻՆԻԱՆ ԶԱՅՈՑ ՄԵԹ ԵՂԵՆՈՒ

ԶՆՇԵՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻ 75-ԱՄԵՍԿՐՆ

1915-1990.

ՈՐՀՆՈՒՐՈՒՄ, ՍՈՐՈՐ ԷԶՄԻՆՈՒՆԻՅ

Խաչար—Ավիրված Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակին Բաղդադում (Վեհափառ Հայրապետի
 Ավերը Իրաքի հայոց թեմին)

«Ողջ լերուք զօրացեալ Սուրբ Հոգով և յաւետ օրհնեալ ի Տեառնէ և ի մէնջ»: Ամէն:

Կարգը Ու

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տօաւ կոնգակս ի 10 Սեպտեմբերի
1992 Փրկչական ամի,
և ի առմաբիս Հայոց Ռեթն
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:
ՀՄԲ. 1913

Ստորև բերված ցանկում հիշատակվում են բազմալատակ ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի գործերը՝ կատարած Մայր Աթոռում պաշտոնավարելիս:

1. Նոր Վեհարանի արմատական վերակառուցում.
2. Հին Վեհարանի արմատական նորոգում.
3. Տպարանի շենքի արմատական վերանորոգում՝ երկրորդ հարկի հավելումով.
4. Ղազարապատ շենքի արմատական վերակառուցում և ամրացում: Առաջին հարկում միաբանական սեղանատան և խոհանոցի, երկրորդ հարկի հավելումով՝ ճեմարանականների հանրակացարանի ստեղծում.
5. Մայրավանքի արևելյան և հյուսիսային (ժամացույցի աշտարակով) նախագծում և կառուցում.
6. Ճեմարանի շենքի ընդարձակում՝ արևմտյան թևի հավելումով.
7. Երեմյան խուցերի վերանորոգում՝ ներքին հարմարություններով լրացում.
8. Ս. Գայանե վանքում՝
 - ա. Մատաղատան նախագծում և կառուցում.
 - բ. Միահարկ շենքի արմատական վերակառուցում, նկուղային հարկի ստեղծումով.
 - գ. Բակում՝ տնտեսական շենքի նախագծում և կառուցում.
 - դ. Բակի ցանկապատում և բարեկարգում:
9. Ս. Ծողակաթ վանքում՝
 - ա. Եկեղեցու հիմնական վերանորոգում.
 - բ. Երիցատան նախագծում և կառուցում.
 - գ. Բակի ցանկապատում և բարեկարգում:
10. Էջմիածնի Ս. Աստվածածին եկեղեցում՝
 - ա. Հիմնական վերանորոգում.
 - բ. Բակի ցանկապատում և բարեկարգում.
 - գ. Երիցատան նախագծում և կառուցում:
11. Երևանի Ս. Սարգիս եկեղեցու արմատական վերակառուցում և բարեգարդում, վրան նոր հարկի հավելումով (ճարտ. Ռ. Իսրայելյանի հեղինակակցությամբ):
12. Նորագավիթի Ս. Գևորգ եկեղեցու արմատական վերանորոգում, կտուրին՝ զանգակատան հավելումով:

13. Բամբակաշատի (Արմավիրի շրջան) Ս. Աստվածածին եկեղեցու արմատական վերանորոգում:

14. Հրազդանի Ս. Խաչ եկեղեցու արմատական վերանորոգում, բակում երիցատան նախագծում և կառուցում:

15. Վարդենիսի Ս. Աստվածածին եկեղեցու արմատական վերանորոգում:

16. Երևանում՝ Ս. Սարգիս եկեղեցուն կից առաջնորդարանի շենքի նախագծի բանվորական գծագրերի կատարում:

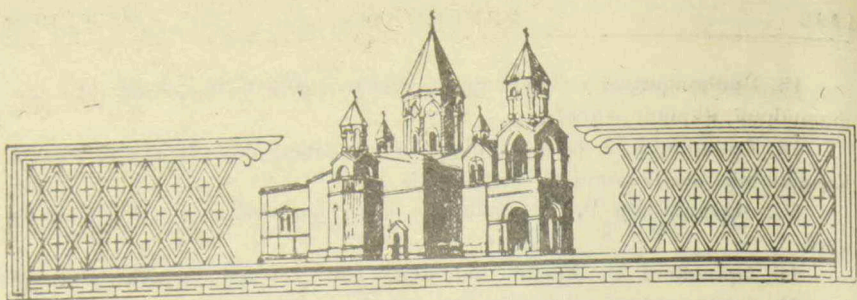
17. Տնտեսական շենքերի (գարածի, դիզելատան) նախագծում և կառուցում՝ Մայրավանքի բակում:

18. Խաչքարերի նախագծում Բաղդադի և Միսկի հայ համայնքների պատվերով:

19. Գևորգյան ճեմարանի շենքի վերանորոգման նախագիծ:

20. Սինդի շենքի վերանորոգում և հարմարեցում գրասենյակային կահիքների համար:

Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆ

ԳԱՎԱԶԱՆԱԳԻՐՔ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ՆԵՐԿԱՆ.—Հայաշատ երկրների թվում իր ուրույն տեղն ունի Վրաստանը, որ ներկայումս ապրում են շուրջ կես միլիոն հայեր քաղաքացիական համահավասար իրավունքներով: Նրանք պահպանել են իրենց ազգային սովորություններն ու ավանդությունները: Վրացահայ ժողովուրդը հավատացյալ ժողովուրդ է, ինչպես և վրացիները: Ակրնհայտ է, որ նրանք ունեն խորին հարգանքի զգացմունք Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու և նրա սպասավորների նկատմամբ:

Վիրահայոց մայրենի լեզուն արևելահայ գրական լեզուն է: Թիֆլիսահայերը, թեև կորցրել են իրենց (սունդուկյանական) հին բարբառը, սակայն ներկայիս նրանց խոսակցական լեզուն, որը «ուս» ճյուղին է պատկանում, առավել մոտ է արևելահայ գրական լեզվին՝ վրացերենի որոշ ազդեցությամբ:

1830 թ. մայիսին Էրզրումից մեծ թվով հայեր Կարապետ եպիսկոպոս Բագրատունու գլխավորությամբ գաղթում են Ախալցխա, որտեղ նրանց հետևորդները մինչև օրս պահպանում են իրենց արևմտահայ բարբառը: Նույնն է պարագան նաև Զավախքի հայերի համար: Սևծովյան շրջանների հայերը նույնպես պահպանել են իրենց բարբառները, որոնք Տրապիզոնի, Սամսոնի, Համշենի բարբառներն են, բոլորն էլ «կ» ճյուղի բարբառներ:

Վրաստանի տարածքում գործող բոլոր հայկական դպրոցներում դասավանդում են արևելահայ գրական լեզվով:

Վրաստանի հայ համայնքը ավանդություն ունեցող կազմակերպված համայնք է: Նա ունի եկեղեցական թեմական իշխանություն և գործող հայկական եկեղեցիներ: Ունի նաև մշակութային, բարեգործական, կրթական հաստատություններ, հասարակական կազմակերպություններ և այլն: Թբիլիսիում գործում է հայկական թատրոնը, հրատարակվում է «Վրաստան» թերթը, ամեն օր տրվում են մեկծամյա հայերեն ռադիոհաղորդումներ, գործում են հայկական դպրոցները, հայ գրողների միության մասնաճյուղը, համա-

լաւարանի մանկավարժական թեքումով հայկական մասնագիտողը, թատերական ինստիտուտի հայկական բաժինը և այլն:

ՎԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՅՅԱԼԻ ՄԱՍԻՆ.—Վրաստանը հնագույն հայ գաղթավայրերից մեկն է, որի մասին վրկայում են Ստրաբոնը (հույն աշխարհագրագետ, պատմագիր, ապրել է մ. թ. ա. 64/63 թթ., վախճանվել է՝ մ. թ. 23/24 թթ.), Պլինիոս Ավագը (հռոմեացի գիտնական, ռազմական և պետական գործիչ, 23—79 թթ.) և ուրիշներ¹:

ԿՐՈՆԸ.—Բնականաբար Ստրաբոնի ժամանակ քրիստոնեությունը չկար: Հայերը և վրացիները հեթանոսներ էին: Վերոհիշյալ երկու ազգերը քրիստոնյա դարձան չորրորդ դարի սկզբներին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱՂԹԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԻ ՄՈՒՏՔԻ ՄԵՄԻՆ.—Չորրորդ դարի սկզբին՝ 301 թ. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և Տրդատ Գ հայոց թագավորի ջանքերով Հայաստանը դարձավ քրիստոնյա երկիր և քրիստոնեությունը՝ պետական կրոն:

301—303 թթ. կառուցվեց հայոց առաջին քրիստոնեական Մայր տաճարը՝ Սուրբ Էջմիածինը, որն ունեցավ մահ իր հոգևոր դպրոցը: Այդ դպրոցում սովորեցին մեծ մասամբ նախաքրիստոնեական շրջանի կրոնավորների՝ քրմերի զավակները: Քրիստոնեական ուսում և կրթություն ստացած շրջանավարտները ընդգրկվեցին հոգևոր ծառայության մեջ, որպես քահանաներ և եպիսկոպոսներ:

ՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ.—Երբ Հայաստանում քրիստոնեությունը դարձավ պետական պաշտոնական կրոն, Վրաստանում ապրող հայերը հնարավորություն ունեցան լայն շփում ունենալու մոր կրոնի քարոզիչների հետ շնորհիվ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ուղարկած քահանաների և եպիսկոպոսների, որոնք հրավիրվում էին Ս. Նունե կոպիս և Վրաց Միհրան բղեշխի կողմից²:

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՏԱՌԵԹԻՎԸ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԻ ԴԵՐԸ.—Ըստ վրացական պատմական տվյալների, Վրաստանի քրիստոնեացման պաշտոնական տարեթիվը ընդունված է համարել 326 թվականը: Նորընտիր վրաց հայրապետները

¹ Տես՝ Հ. Ս. Հանրագիտարան, հատոր 11, Երևան, 1985 թ., էջ 529, «Հայերը Վրաստանում» ենթավերնագիրը:

² Մ. Օրմանեան, «Ազգապատմ», հոդ. 71. «Հոփիսիմեանց խումբեն» մեկն էր Նունե, որ Վրաստան գնաց, և Մծիխթա մայրաքաղաքին մեջ բժշկություններ կրներ, և մոյնիսկ Միհրան բղեշխի կինն ալ բժշկեց: Անկե Միհրան սկսալ հետաքրքրուիլ Նունեի զօրութեան վրայ, և երբ ինքն ալ վտանգատր փութորիկի մը հանդիպեցալ, Տրդատի փորձանքը յիշեց, և Նունեի Աստուծոյն ապափնելով ազատեցալ, և անկե ետքը քրիստոնեութեան հանքալ և Նունեի հետ կոսապաշտութիւնը ջնջելու աշխատեցալ (Խոր. 170):

Ասոնք ամենքը տեղի ունեցան Հայոց դարձին առաջին տարիները: Նունե և Միհրան Գրիգորի դիմեցին հրահանգուելու համար և անկե ստացան Վրաստանի համար գլխաւոր հովիւ մը և եկեղեցական պաշտօնեաներ և այս կերպով Վրաց կաթողիկոսութիւնը Հայոց հայրապետութենէն ենթարկեալ մնաց մինչև է դար:

հանդիսացան համայն Վրաստանի քրիստոնյաների, ընդ որում նաև Վրաստանում ապրող հայերի հոգևոր առաջնորդները, որովհետև քրիստոնեական սկզբնական դարերում հայերն ու վրացիները նույնադավան էին, նրանց միջև չկային դավանական տարբերություններ: Հայոց տառերի գյուտից և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունից հետո, Վրաստանի որոշ եկեղեցիներում հայ հավատացյալների համար Սուրբ Գրքից կատարվում էին հայերեն ընթերցումներ:

Յուրտավի եկեղեցում, Ս. Շուշանիկի կարգադրությամբ, ժամերգությունները կատարվում էին հայերեն լեզվով³: Կյուրիոն կաթողիկոսի ժամանակ Յուրտավի եկեղեցու պաշտամունքային լեզվում մտցվեց նաև վրացերենը, որի մասին Կյուրիոն կաթողիկոսն ասում է. «Ձի ամենեքին իմացին զբանս պաշտաման, երկրքումք լեզուաք կատարի այն՝ հայերեն և վրացերեն»⁴:

Վրաց կաթողիկոսների հոգևոր առաջնորդությունը Վրաստանում ապրող հայերի վրա տեղեց մինչև Կյուրիոն Ա կաթողիկոսը, որը, ըստ վրացական աղբյուրների, գահակալել է 595—610 թթ.: Կյուրիոն Ա կաթողիկոսը Վրաստանի հայրապետական գահը ժառանգելուց հետո, ընդունեց քաղկեդոնականությունը 608 թ. և դավանական հողի վրա բաժանվեց հայ Եկեղեցուց⁵:

Կյուրիոնը բնիկ վրացի էր, ծննդով Զավախք գավառի Սկուտրի գյուղից: Գիտեր չորս լեզուներ՝ վրացերեն, հայերեն, հունարեն և պարսկերեն: Աշակերտել էր վրաց և հայոց դպրանոցներում, ապա հունական դպրության մեջ ևս հմտանալու նպատակով 15 տարի ապրել էր հունաց երկրում՝ Փոքր Հայքի Նիկուպոլիս քաղաքում:

592 թվին նա վերադառնում է Դվին: Մովսես կաթողիկոսի կողմից նշանակվում է վանքերի երեց, ապա՝ Այրարատի նահանգի քորեպիսկոպոս. «Կացեալ ի նմին ամս հինգ» (Ուխտ. Բ. 4): Իր պաշտոնավարության ընթացքում Կյուրիոնը իր եռանդուն գործունեությամբ և փայլուն իմացականությամբ սիրելի է դառնում Մովսես կաթողիկոսին: Նա կաթողիկոս է օծվում ձեռամբ Մովսես կաթողիկոսի, (ըստ Ուխտ. Բ. 6) նրա կաթողիկոսության 25-րդ տարում, այսինքն՝ 598 թվին: Կաթողիկոսանալուց հետո Կյուրիոնը պատճառ է դառնում հայ Եկեղեցուց վրաց Եկեղեցու անջատման (ըստ Օրմանյանի՝ 608 թ., իսկ ըստ Ա. Զամինյանի՝ 607 թ.): Այս խնդրի մեջ մեծ դեր է խաղում հունաց քարոզչությունը, որի ուժեղ ազդեցությանն էր ենթարկվել Կյուրիոնը Նիկուպոլսում ապրելու 15 տարիների ընթացքում:

Ըստ վրաց աղբյուրների, մինչև Կյուրիոնը վրաց Եկեղեցում գահակալել են հետևյալ հայրապետները⁶.

Ա Ր Ք Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ն Ե Ր

1. Իոանն

335—363

³ Տես՝ Մ. Զամյան, «Հայոց պատմություն» հատոր Բ, Երևան, 1984, էջ 303:

⁴ Տես՝ նույնը, էջ 304:

⁵ Տես՝ նույնը, էջ 301: Տես նաև Մ. Օրմանյան, «Ազգապատում», հոդված 395:

⁶ Տես՝ Մ. Զամյան, «Հայոց եկեղեցու պատմություն», Ա, Նոր Նախիջևան, 1908 թ., էջ 117:

⁷ Տես՝ Վրաց Եկեղեցու 1962 թվականի պաշտոնական օրացույցը՝ տպված Թբիլիսիում վրացերեն լեզվով:

2. Իսկոբի	363—375
3. Իոբի	375—390 (եղել է հայոց Ներսես կաթողիկոսի սարկավազը)
4. Ելիա	390—400
5. Սվիմեոն Ա.	400—410
6. Մոսե	410—425
7. Իոնա	425—429
8. Իերեմիա	429—433
9. Գրիգոր Ա.	433—434
10. Բասիլ Ա.	434—436
11. Մոքիդանի	436—448 (քարեկամության կողմից պարսիկ էր):
12. Իովել Ա.	448—452
13. Միքել Ա.	452—467 (սա ջարդեց Վախթանգ Գորգասալու առամները):

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ

14. Պետրե Ա.	467—474
15. Սամուել Ա.	474—502
16. Գաբրիել Ա.	502—510
17. Թավփեշադ	510—516
18. Չորմազի-Չիդիրմանե	516—523
19. Սաքա Ա.	523—552 (վրացիների կողմից առաջին անգամ ընտրվածը Մցխեթայում):
20. Եվլալի	533—544
21. Սամուել Բ.	544—553
22. Մակարի	553—569
23. Սվիմեոն Բ.	569—575
24. Սամուել Գ.	575—582
25. Սամուել Դ.	582—591
26. Բարթոլոմե	591—595
27. Կիրիոն Ա.	595—610 (սրա ժամանակ տեղի ունեցավ հայոց և վրաց եկեղեցիների դավանական բաժանումը):

ԲԱԺԱՆՄԱՆԸ ՀԱԶՈՐԴՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅԵՐԶԱՆԸ.—Վրաց եկեղեցին հունադավանությանը հարելուց հետո հայերը ստիպված են լինում իրենց համար նոր եկեղեցիներ կառուցել: Նորակառույց հայկական եկեղեցիները, մատուռներն ու հայ համայնքը ղեկավարվում են հայոց եպիսկոպոսների, քահանաների կողմից:

Թբիլիսիում կառուցված հայկական առաջին եկեղեցին համարվում է հերդի մեծ եկեղեցին, այն է՝ Կրասիլնաչա փողոցի վրա գտնվող Մելդանի Ա. Գևորգ եկեղեցին: Ըստ եկեղեցու հյուսիս-արևմտյան արտաքին պատի արձանագրության, այս եկեղեցին կառուցվել է Հայոց 80 թվին, այսինքն՝ 631 թվականին:

Եկեղեցին հիմնահատակ քանդվել է արաբական արշավանքների ժամանակ:

1251 թ. հայազգի իշխան Ունեկը վերակառուցում է եկեղեցին, որն էլ գործում է մինչև օրս⁷:

Թբիլիսիի մեզ հայտնի հայկական երկրորդ եկեղեցին Բերդի փոքր եկեղեցին է, որը կոչվում է նաև Հրեշտակապետաց եկեղեցի: Սա գոյություն ուներ դեռևս 8-րդ դարից: Եկեղեցին քանդվել է 1937 թվին, մնացել են հիմքի որոշ մասեր և ավերակ պատեր: Սա նույնպես գտնվում է Կրասիկնայա փողոցի վրա, Ա. Գևորգ Մայր Եկեղեցուց ոչ շատ հեռու:

9-րդ դարում հայկազն Սահակ իշխանը կառուցում է Սահակաշեն եկեղեցին: Սա այն Սահակ իշխանն էր, որին 858 թվին սպանել տվեց Բուդա արաբ ոստիկանը⁸: Սահակաշեն եկեղեցին կառուցվել է Թբիլիսիի Խարազխանա փողոցում: Այն կիսափուլ լինելու պատճառով 1821 թվին Ներսես արքեպիսկոպոս Աշտարակացին քանդել է տալիս⁹:

Հետագա դարերում հայկական եկեղեցիների թիվն ավելանում է մինչև 20-րդ դարի սկիզբը: 1914 թվի հաշվետվության տվյալներով Թբիլիսիում գոյություն են ունեցել, բացի Սահակաշենից, 26 հայկական եկեղեցիներ: Թբիլիսիում գործել են 1 եպիսկոպոս, 55 քահանա և 13 կույսեր: Ամբողջ վիրահայոց թեմում գործող հայկական եկեղեցիների թիվը եղել է 439, իսկ հայ քահանաներինը՝ 340¹⁰:

ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ըստ Ա. Գ. Աբրահամյանի «Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության» աշխատության (հատոր Ա, Երևան, 1964 թ., էջ 97), Վրաստանի հայոց թեմը հիմնվել է 12-րդ դարի յոթամասունական թվականներին, թեմական կենտրոն ունենալով Թբիլիսի քաղաքը:

ՄԵԶ ՀԱՅՏՆԻ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԸ ՄԻՆՉԵՎ 1780 ԹՎԱԿԱՆԸ

Մինչև 1780 թվականը Վրաստանում պաշտոնավարած հայ հոգևոր առաջնորդների կյանքի ու գործունեության մասին դժբախտաբար բավարար տեղեկություններ չեն հասել մեզ: Այդ մասին պահպանված տեղեկությունները կցկտոր են և վերաբերվում են առանձին հոգևորականների, որոնք ապրել ու գործել են տարբեր ժամանակներում: Մեր ձեռքի տակ եղած տրվյալները հնարավորություն չեն տալիս մեզ ժամանակագրական կարգով կազմելու ամբողջական մի գավազանագիրք: Անշուշտ ունեցել ենք հայ Եկեղեցու ականավոր շատ հոգևորականներ, որոնք, իբրև թեմական առաջնորդներ, հոգևոր ու մշակութային կարևոր աշխատանք են կատարել Վրաստանում մինչև վերոհիշյալ թվականները և որոնք ցարդ հայտնի չեն մեզ: Այդպիսիներին հայտնաբերելու աշխատանքը թողնելով սպազա հետազոտող-

⁷ «Էջմիածին» ամսագիր, 1959 թ., փետրվար, էջ 50:

⁸ Թովմա Արծրունի, «Պատմություն Տանն Արծրունեաց», էջ 198:

⁹ Տես՝ Ա. Երիցեան, «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և Կովկասի հայք», հատոր 1, էջ 146—147:

¹⁰ Տես՝ «Արարատ» ամսագիր, 1914, էջ 434—439:

ներին, մենք կանգ կառնենք մեզ հայտնի մի քանի առաջնորդների կյանքի ու գործունեության վրա:

ԲԱՐՍԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Սա 1179 թ. մասնակցել է Հոռնկայում հրավիրված ազգային եկեղեցական ժողովին: Եղել է հեղինակավոր անձնավորություն և ժողովի պատգամավորների շարքում հիշվում է ութերորդ տեղում¹¹: Բարսեղ արքեպիսկոպոսը հիշվում է նաև Բասիլիոս անունով. «Բասիլիոս արքեպիսկոպոս թագաւորանիստ քաղաքին վրաց Տփլիսաց»:

1284 թվին, որպես Վրաստանի հայոց առաջնորդ, հիշվում է **Հովհաննես եպիսկոպոսը**, որի ժամանակ, այդ նույն թվականին, հայազգի Ումեկ իշխանի կառուցած Ս. Գևորգ եկեղեցում Հովհաննես Երզնկացի կամ Ծործորեցի վարդապետը, որը հայտնի է նաև Պլուզ անունով, քարոզ է խոսել «ի վերայ սքանչելարուեստ արարչագործութեանց Աստուծոյ և մանաւանդ յաղագս զարդու երկնից և շարժման երկնային մարմնոց» թեմայով, որն ունեցել է մեծ արձագանք. «Եւ եղև ախորժելի յոյժ լսողաց քանին»¹²: Ումեկի կրտսեր որդին ՎԱՆԹԱՆԳ զվարթամիտ պատանին «քազում թախանձանօք» աղաչում է Հովհաննես Երզնկացուն, որ իր այդ տրակտատը գրի առնի, արձակի վերածի և նվիրի իրեն: Տեղի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսն էլ ստիպում է Երզնկացուն, որ գրի առնի իր քարոզը: Այսպիսով մաշարադրում է մի գիրք «իմաստուն քանիք, լորում խօսի ի վերայ թոյոյ երկնից աստեղաց և շարժման լուսատրաց և կարգի տարերաց և եղանակաց տարոյ և ի վերայ այլոց բնական իրաց»¹³:

1443 թվին հիշվում է ՄԱՐԿՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎՐԱՍՏԱՆՑԻՆ, որպես վիրահայոց թեմի առաջնորդ¹⁴:

1496-ից 1515 թթ. վիրահայոց թեմի առաջնորդ է եղել ՍԱՐԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎՐԱՍՏԱՆՑԻՆ, որը հետագայում օծվում է կաթողիկոս Սարգիս Դ Վրաստանցի անունով 1520—1536 թթ.¹⁵:

1722 և 1723 թթ. հիշվում է ՄԻՆԱՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՓԱՐՎԵԶՅԱՆԸ, որպես վիրահայոց թեմի առաջնորդ¹⁶: Սա նամակով ռազմական միջամտություն խնդրեց Պետրոս առաջին ցարից Հայաստանի փրկության համար, և նրա խնդրանքը անհետևանք չմնաց:

1740 թվին հիշվում է ԱՆԱՆԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ որպես Թիֆլիսի հայոց առաջնորդ¹⁷:

1765 թվին Տիֆլիսի հայոց առաջնորդ է եղել ԶԱԲԱՐԻԱ անունով մի ՎԱՐԴԱՊԵՏ¹⁸:

¹¹ Տես՝ Մ. Զամչեան, «Պատմություն հայոց», հ. 3, Վենետիկ 1786, էջ 132:

¹² Տես՝ նույնը, էջ 272:

¹³ Տես՝ նույնը, էջ 272—273:

¹⁴ Տես՝ Մ. Օրմանեան, «Ազգապատում», հոդ. 1466:

¹⁵ Տես՝ նույնը, հոդ. 1535:

¹⁶ Տես՝ Մ. Օրմանեան, «Ազգապատում», հոդ. 1981, նաև՝ Լեո, հ. 5, Երևան, 1986 թ., էջ 459—460:

¹⁷ Տես՝ Դիվան հայոց պատմության, Գիրք 1, Երևան Գ. Ա. հրատ., 1984, էջ 130:

¹⁸ Տես՝ Մ. Օրմանեան, «Ազգապատում», հոդ. 2092:

1769 թվին, որպես Տիֆլիսի հայոց առաջնորդ, հիշվում է ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՆԿՈԹ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԸ, որին Սիմեոն Կաթողիկոսը հատուկ պաշտոնով Ախալցխա է ուղարկում¹⁹:

1773թ. Թիֆլիսի առաջնորդ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԸ ծայրագույն վարդապետության իշխանություն է ստանում Սիմեոն Կաթողիկոսից²⁰:

**ՎԵՐՋԻՆ 200 ՏԱՐՎԱ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ
ԳԱՎԱԶԱՆԱԳԻՐՔԸ**

Հնարավորության սահմաններում մեր ձեռք բերած գրականության տղվալների հիման վրա, ըստ հաջորդականության, կազմել ենք Վրաստանի հայոց թեմի հոգևոր առաջնորդների վերջին 200 տարվա ամբողջական ցուցակը:

Հուսով ենք, որ հետագա ուսումնասիրությունների շնորհիվ կհայտնաբերվեն այնպիսի աղբյուրներ, որոնցով հնարավոր կլինի կազմել նաև մախորդ դարերի թեմակալ առաջնորդների ամբողջական գավազանագիրքը:

Ա Ռ Ա Ջ Ն Ո Ր Դ Ն Ե Ր

**ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐ**

—1781

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԱՆԱՔԵՌՅԻ: 1781 թվի հունվարին Ղուկաս Կաթողիկոսը Հովհաննես վարդապետին «Ոչ բարոք վարիք ընդ ժողովրդեանն» պատճառով Թբիլիսիից տեղափոխում է Մայր Աթոռ, տալով նրան նոր պաշտոն՝ «Ցորենոյ ժողովարար»²¹:

1781—1784

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԸՆԶԱՅԻ ԿԱՄ ՀՆԶԱՅԻ (ՄԵԼԻՔՅԱՆ): Եղել է «Հանճարունակ» և «Աստվածիմաստ» վարդապետ: Եղել է նաև տաղերգու: Եպիսկոպոսական աստիճանն ու արքության պատիվն ստացել է 1784 թվից հետո: 1784 թվի դեկտեմբերին Ղուկաս Ա Կաթողիկոսի հրամանով փոխադրվում է Մայր Աթոռ՝ նոր պաշտոն ստանձնելու: Ծնվել է Կարինի Հինձն գյուղում, վախճանվել է 1790 թ.²²:

1784—1795

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՆԿՈԹ: Ծանաչված է եղել որպես «խոհեմազարդ» հոգևորական: Սրա պաշտոնավարության շրջանում կարճ ժամանակով Վիրահայոց թեմի առաջնորդ է նշանակվում ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ, որը հիվանդության պատճառով 1792 թվին վերադառնում է Մայր Աթոռ, և կրկին առաջնորդ է նշանակվում Մարտիրոս Անկոթը:

¹⁹ Տես՝ նույնը, հոդ. 2097:

²⁰ Տես՝ «Արարատ», 1876, էջ 174:

²¹ Դիվան հայոց պատմության, գիրք առաջին, Երևան, 1984 թ., էջ 196, 200:

²² Տես՝ Գառնիկ Ստեփանյան, «Կենսագրական բառարան», տպ. Երևան:

Աղա Մահմեդ խանի արշավանքների ժամանակ ելուզակները թալանում են Մայր Աթոռի 21 սալլաբեռ հարստությունը, որը ապահովության համար տարվում էր Թբիլիսի: Վեց սալլաբեռը ուղեկցվում էր Մարտիրոս արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ, որին մույնպես գերեվարում են: Հայերը փրկագին են տալիս և ազատում Մարտիրոս արքեպիսկոպոսին:

Ղուկաս կաթողիկոսն այս առթիվ մեղադրում է Անկոթին և նրա բարկությունը երբեք չի մեղմանում: Կաթողիկոսը հատկապես ցավում էր Ղազար կաթողիկոսի թագի, վակասի և շուրջառի համար:

Մարտիրոս արքեպիսկոպոսը մահանում է վշտից 1795 թվին²³:

1795—1798

ԱՎԵՏԻՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ²⁴: Սրա առաջնորդական տարեթվերը տրված են հավանական ժամանակագրությամբ:

1798—1802

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Արդությանի 12 մոյեմբեր 1800 թվակիր նամակում Սարգիս արքեպիսկոպոսը հիշվում է որպես Թիֆլիսի հայոց առաջնորդ²⁵: Իր եղբոր՝ Աղվանից Հովհաննես կաթողիկոսի սպանությունից հետո, 1792 թվին, Գանձակում օծվում է կաթողիկոս: Քաղաքական պատճառներով 1798 թվին փախչում է Թբիլիսի և Ղուկաս կաթողիկոսի կողմից նշանակվում Հաղպատի վանքի առաջնորդ վրաց Գեորգի թագավորի միջնորդությամբ: 1802 թ. գնում է Գանձասար և օգտագործում կաթողիկոսական տիտղոսն ու կնիքը: 1815 թ. Եփրեմ կաթողիկոսը և Ներսես արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին ռուսական պետության համաձայնությամբ վերացնում են Գանձասարի կաթողիկոսությունը՝ այն վերածելով մետրոպոլիտության կամ արքեպիսկոպոսության: Սարգիս մետրոպոլիտը 1828 թ. ծանր հիանդությունից հետո վախճանվում է: Նրան հաջորդում է իր եղբորորդի հաղպատար արքեպիսկոպոսը իբրև մետրոպոլիտ:

1802—1810

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԿՆԵՑԻ ԳԵՂԱՐԴԱԿԻՐ:

1798 թվին Թիֆլիսում տարածված ժանտախտի ժամանակ վրաց Գեորգի թագավորը խնդրում է հայոց Ղուկաս կաթողիկոսին, որ Ս. Գեղարդը Թիֆլիս ուղարկեն: Նա հավատում էր, որ Ս. Գեղարդը (նիզակը, որով հռոմեացի զինվորը խոցել էր Քրիստոսի աջ կողը խաչի վրա) կարող է իր զորությամբ վերացնել համաճարակը: Ղուկաս կաթողիկոսը 1798 թ. մոյեմբերի 3-ին Ս. Գեղարդն ուղարկում է Թիֆլիս Հովհաննես արքեպիսկոպոսի հետ: Այսպիսով Հովհաննես արքեպիսկոպոսն ստանում է Գեղարդակիր անունը²⁶: Վախճանվել է 1810 թվին:

1810—1814

ԱՍՏՎԱԾԱՏՈՒՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Առաջնորդ է նշանակվել Եփրեմ կաթողիկոսի կողմից 1810 թվին: Սա 1813 թվի մոյեմբերի 22-ին Թիֆլիսի հայոց Հարանց վանքի եկեղեցում հանդիսավոր իրադրության մեջ

²³ Օրմանեան, «Ազգապատում» հոդ. 2201:

²⁴ Ալ. Երիցեան, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և Կովկասի Հայք, հատոր Ա.

Թիֆլիս, 1894 թ., էջ 97:

²⁵ Նույնը, հատոր Ա., Թիֆլիս, էջ 9:

²⁶ Օրմանեան, «Ազգապատում» հոդ. 2203:

կարդում է ոռսաց Ալեքսանդր Ա. կայսեր հրովարտակը ոռսերեն և հայերեն լեզուներով: Ապա մատուցում է հանդիսավոր սուրբ պատարագ:

1814 թվին Եփրեմ կաթողիկոսը Մայր Աթոռ է կանչում Աստվածատուր արքեպիսկոպոսին և նրա փոխարեն Վրաստանի հայոց առաջնորդ է նշանակում 44-ամյա Ներսես արքեպիսկոպոս Աշտարակեցուն²⁷:

1814—1828

ՆԵՐՍԵՍ ԱՐԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՅԻ: Եկեղեցական, մըշակութային ակամավոր գործիչ, ազգային-ազատագրական շարժման ուսնվիրա: Ավագանի անունը եղել է Թորոս: Որդին էր Տեր Հարություն քահա-

նա Ծաֆազիզյանի: Մայրը բյուրականցի մի հայուհի էր Սուսամբար անունով: Ծնվել է 1770 թ. փետրվարի 13-ին Աշտարակում: 1791 թ. ձեռնադրվել է սարկավագ: 1794 թվին՝ վարդապետ: 1808 թվին՝ եպիսկոպոս և արքեպիսկոպոս: 1814 թ. մարտի 7-ին նշանակվում է վիրահայոց թեմի առաջնորդ: 1822 թ. Սուրբ Ղևոնդյանց քահանայից տոնին, փետրվարի 7-ին կատարում է հիմնորհները²⁸ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի՝ ներկայությամբ

²⁷ Նույն, հոդ. 2333, 2341 և Ա. Երիցեան, «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը և Կովկասի Հայք», Հ. Ա, Թբիլիսի, էջ 67--ից 73:

²⁸ Ստ. Մալխասեան, Համառոտ պատմություն Ներսիսեան հոգևոր դպրոցի, Թիֆլիս, 1900 թ., էջ 17:

Երմոլով կուսակալի: Ներսիսյան դպրոցի շինությունն ավարտվում է 1824 թ. և նույն տարվա դեկտեմբերի 1-ին այն բացվում է ձեռամբ Հարություն քահանա Ալամդարյանի: 1828 թվին Պասկևիչի կարգադրությամբ Աշտարակեցուն ուղարկում են Բեսարաբիա որպես Բեսարաբիայի հայոց թեմի առաջնորդ: Դա մի տեսակ պարտադրված ազատ արտոք էր:

1828—1829 թթ. Ներսես Աշտարակեցին կազմակերպել է հայերի ներգաղթ Պարսկաստանից և Թուրքիայից: Կարճո մահաճգից մոտ 90.000 հայեր տեղափոխվել է Ախալցխայի և Ախալքալաքի շրջաններում:

1843 թ. օծվել է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Ներսես Ե անունով:

Ապրել է փոխ առ փոխ Էջմիածնում և Թբիլիսիում: Աշտարակեցուց հիշատակ են մնացել. Թբիլիսիում Ներսիսյան դպրոցի շենքը, Էջմիածնում՝ Ներսիսյան լիճը և Ներսիսյան անտառը:

Ներսես Ե կաթողիկոսը վախճանվել է 1857 թ. փետրվարի 13-ին, 87 տարեկան հասակում Թբիլիսիի հայոց առաջնորդարանի գրասեղանի առջև: Հետագայում նրա մարմինը տեղափոխում են Ս. Էջմիածին:

1828—1830

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՍՏՐԱԽԱՆՅՈՒ ԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ:

Ավագանի անունը՝ Գևորգ: Եկեղեցական, հասարական-քաղաքական գործիչ, բանաստեղծ և մանկավարժ: Ծնվել է 1795 թ. հունվարի 14-ին: Հոր ա-

նունը՝ Մանուկ: Լազարյանների կողմից 1813 թ. հրավիրվում է Մոսկվա և նրանց մոտ աշխատում որպես գրագիր: 1815 թ. հիմնադրվում է Լազարյան ճեմարանը: Ալամդարյանը եղել է Լազարյան ճեմարանի տեսուչ և ուսուցիչ: 1824—1830 թթ. Թբիլիսի Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ:

Դպրոցի պատմության մեջ այդ տարիները հայտնի են «դար Ալամդարյան» անունով: Նրա առաջնորդության տարիներին վիրահայոց թեմի հո-

գևոր գործերի և եկեղեցական վարչության մասնաճյուղի է եղել ՍԻՄԵՈՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԶՆՈՒՆԻՆ (Թովալ):

Հարություն վարդապետ Ալամդարյանը մեղադրվել է որպես Ներսես Աշտարակեցու գաղափարակից: Ի. Պասկևիչի թելադրանքով Ս. Էջմիածնի Սինոդը 1830 թ. նրան արքայի է հռչակում: Մեկ տարի անց, 1831 թ. նա նշանակվել է Նոր Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքի վանահայր, ուր և 1834 թ. մայիսի 25-ին գազանարար սպանվել է ավազակների կողմից, և վանքը թալանվել:

Ալամդարյանը համարվում է իր ժամանակի ակնառու մտավորականներից մեկը:

1830—1831

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐԲԵՅԻ.—Ծնվել է Կարբի գյուղին մաս կազմող Հովհաննավանք գյուղակում 1762 թ.: Աշակերտել է Մուղնու վանական դպրոցում և Ս. Էջմիածնի ճեմարանում: Կուսակրոն քա-

հանա է ձեռնադրվել Ղուկաս կաթողիկոսի օրոք: 1807 թ. Դանիել կաթողիկոսի ձեռամբ օծվել է եպիսկոպոս և նշանակվել վիրահայոց թեմի առաջնորդ: Իր առաջնորդության շրջանում ամեն կերպ աշխատել է նստացնել Ներսես Աշտարակեցու կառուրած գործերը և նստացնելով՝ վերացնել նրա թողած ազդեցությունը:

1831 թ. Կարբեցին ընտրվել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հովհաննես Ը առուճով: Նա ընդունեց հայոց կաթողիկոսներին պատմականորեն թվահամարով որոշելու սկզբունքը: Նրա օրոք՝ 1836 թ. հաստատվեց «Պոլոժենիե» ռուսաճալերի ազգային-մշակութային իրավունքների կանոնադրությունը:

Կարբեցին վախճանվել է 1842 թվի մարտի 26-ին Ա. Էջմիածնում, ուր և թաղված է Մայրավանքի զանգակատան հյուսիսային պատի մոտ: Կարբեցուց հիշատակ է մնացել Ա. Էջմիածնի Սինողի շենքը²⁹:

1832—1836

ՍՍԵՓԱՆՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՂՈՍ ԱՐԴՈՒԹՅԱՆ.—1832 թ. վերա-

հայոց թեմի առաջնորդության համար կային երկու թեկնածուներ՝ Ստեփանոս Արղության և Զաքարիա Գուլասայան արքեպիսկոպոսները: Արղությանը ընտրվեց վերահայոց թեմի առաջնորդ, իսկ Գուլասայանը՝ Երևանի թեմակալ առաջնորդի փոխանորդ: Գուլասայանը չգոհացավ իր պաշտոնով և որպես Հովհաննես Ը Կարբեցու հին համակիր, նրա իշխանության տակ դրվեց նաև Հաղպատի վանահայրությունը: Այսպես, մեկնելով Թբիլիսի, Գրիգոր Բեհբության ազդեցիկ իշխանի միջոցով նա կամեցավ Ղազախն ու Բորչալուն անջատել Թիֆլիսի հայոց թեմից և միացնել Հաղպատին, սակայն Արղությանն ընդդիմացավ, և Գուլասայանի ցանկությունը չկատարվեց:

Ստեփանոս Արղության արքեպիսկոպոսը իր քառամյա առաջնորդության շրջանում ենթարկվեց հոգեբանական ծանր ճնշումների Գուլասայանի, իշխան Գր. Բեհբությանի, ինչպես նաև Հովհաննես Ը Կաթողիկոսի կողմից: Վերջինս հակառակորդ էր Աշտարակեցուն և ձգտում էր Վրաստանի թեմակալ առաջնորդ Արղության արքեպիսկոպոսի միջոցով վնասել Աշտարակեցուն: Նա ուզում էր Ներսես Աշտարակեցու հիմնադրած Ներսիսյան դպրոցի անունը փոխել և այն կոչել «Վարժարան Էջմիածնի ի Տփղիս»: Նա նույնիսկ ծրագրել էր դպրոցի շենքը վաճառքի հանել Ներսեսի անունը ջրնջելու համար: Աշտարակեցու կողմնակիցները հորդորում էին նրան, որ հրապարակալորեն հանդես գա, բայց մեծ հոգևորականը հանգստացնում էր նրանց ասելով. «Եթե զբարիս ընկալաք ի ձեռանէ Տեառնէ, չարեացն ո՞չ համբերիցեմք»:

Շուտով, 1835 թ. Զաքարիա Գուլասայան արքեպիսկոպոսը վախճանվում է, իսկ 1836 թ. Արղությանը տեղափոխվում է Երևան, և այդպիսով փակվում է Թբիլիսիի հարցը³⁰:

Արղությանը եպիսկոպոսական օծում է ստացել 1832 թ. մայիսի 28-ին, իսկ արքության պատիվ՝ 1835 թ.: Նա կառուցել տվեց վերահայոց թեմի եռահարկ առաջնորդարանը Թբիլիսիում: Ստեփանոս արքեպիսկոպոսը Սանահին վանքին է նվիրել մի մասնատուփ Ա. Գրիգոր Աղվանից կաթողիկոսի նշխարներով³¹:

²⁹ Տես՝ Հ. Ա. Հանրագիտարան և Օրմանեան, «Ազգապատում», հոդված 2334:

³⁰ Օրմանեան, «Ազգապատում», հոդ. 2507:

³¹ Սարգիս վրդ. Ջալալեան, «Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան», հատոր Ա, Տփղիս, 1842, էջ 52:

1837—1856

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.—Եկեղեցական և հասարակական գործիչ։ Ավագանի անունը՝ Հովհաննես։ Սերված է իշխանական ցեղից։ Նախապես հայտնի է եղել Եղիկյան ազգանունով։ Հոր անունը Գրիգոր, մորը՝ Արեգնազան։ Կարապետ արքեպիսկոպոսը ծնվել է Կարինում (Էրզրում) 1779 թ. մայիսի 18-ին։ Սովորել է Ակնում, ապա՝ Կ. Պոլսում։ 1801 թ. ձեռնադրվում է վարդապետ։ 1808 թ. օգոստոսի 21-ին նշա-

նակվում է Կարինի առաջնորդ։ 1811 թվի նոյեմբերի 2-ին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս ձեռամբ Եփրեմ Ա կաթողիկոսի, ապա նրան շնորհվում է արքեպիսկոպոսի կոչում։ Կարապետ արքեպիսկոպոսն ունեցել է հաջողակ գրքիչ և ճարտար լեզու։ Աշխատանքի մեջ եղել է անխոնջ, տոկուն մարդ, գործունյա և հմարամիտ հոգևորական։

1829—1830 թթ. Կարինից և նրա շրջակա գյուղերից նա մոտ 50.000 հալերից բաղկացած արտագաղթ է կազմակերպել դեպի Ախալքալաքի, Ախալցխայի, Ծալքայի, Լոռի-Փամբակի և Ծորագյալի շրջանները։ Նա զաղթականների հետ միաժամանակ Ախալցխա է տեղափոխել Կարինի և շրջակայքի եկեղեցիների ամբողջ սպասքը, եկեղեցական գրքերն ու ձեռագրերը, որոնց մեջ իր հնույթամբ հայտնի է «Ծուղրույթի Ավետարանը»։

1837 թ. սեպտեմբերին Կարապետ արքեպիսկոպոսը Թբիլիսիում դիմավորել է Ռուսաստանի Նիկոլայ Առաջին ցարին, ապա տեսակցություն ու-

Անցել նրա հետ և իր համայնքում նվիրյալ ու եռանդուն գործունեության համար արժանացել Նորին Կայսերական Մեծության գովասանքին: Ցարը արտոնություն է տվել նաև հայ գաղթականներին, որ ամբողջ մեկ տարի պետական հարկեր չվճարեցին: Իր մատուցած բազում ծառայությունների համար նա 1838 թ. պարգևատրվել է Ս. Աննայի սուաջին կարգի շքանշանով:

Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունին իր սուաջնորդության շուրջ բաժնի տարիների ընթացքում կառուցել է տվել մոտ 60 եկեղեցիներ, ինչպես նաև բազմաթիվ հայկական դպրոցներ, որոնցից հիշատակության արժանի են Նոր Կարապետյան վարժարանը Ախալցխայում և Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան արական դպրոցը Ախալքալաքում:

Վախճանվել է 1856 թ. և թաղվել Ախալցխայի Ս. Փրկիչ եկեղեցու գավթում: 1953 թ. նրա աճյունը տեղափոխել են տեղի քաղաքային գերեզմանատունը: 1985 թվին նրա գերեզմանի վրա կառուցվեց մի մատուռ, որի օրհնությունը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 1-ին՝ նախագահությամբ վիրահայոց թեմի առաջնորդ Տ. Գևորգ եպիսկոպոս Սերայդարյանի³²:

Կարապետ սրբազան արքեպիսկոպոսի գերեզմանը այժմ վերածված է ուխտատեղիի:

1857—1861

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶԱԼԱԼՅԱՆՑ.—Եկեղեցական աշակերտ գործիչ, բանասեր, հմեղաբան, գրող: Սերվել է Խաչենի Հասան-

Ջալալյանների տոհմից: Ծնվել է 1819 թվին: Ծանապարհորդել է Արևելյան Հայաստանում և գրի առել պատմական արժեք ներկայացնող մի շարք հր-

³² «Էջմիածին» ամսագիր, 1985, ԺԱ—ԺԲ, էջ 85:

նագիտական նյութեր ճոխ նկարագրություններով հետևյալ գրքում. «Ծանա-
պարհորդութիւն ի Մեծն Հալաստան» (մ. 1—2, 1842 և 1856 թթ.): Սարգիս
Զալալյանց արքեպիսկոպոսը 1861 թվին իր ավարտին է հասցնում Թրի-
սիում վիրահայոց առաջնորդարանի շենքի կառուցումը: Այդ մասին կա մի
արձանագրություն, որ գետեղված է նաև Պ. Մ. Մուրադյանի «Վրաստանի
հայերեն արձանագրությունները» գրքում (Երևան, 1988 թ., էջ 57, ռուսերեն
լեզվով): Արձանագրության բովանդակությունը հետևյալն է. «Ի լրումն բա-
նաոր կտակի հոգևոր ծնողի իմոյ Տեառն Ներսիսի ազգասէր կաթողիկոսի
Ամենայն Հայոց աւարտեցի զառաջնորդարանս Տփղիսոյ ի 1861 ամի ես՝
Սարգիս նուաստ եպիսկոպոս Հասան-Զալալեանց: Աղաչեմ յիշել զիս յայնմ
աւոր յորում բանք սպառին և գործք թագաւորեն»:

Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալյանցը հայ հոգևոր, մշակութային և կրթ-
թական հաստատությունների համար 1880 թվին կտակել է 25.000 ռուբլի՝
օգտագործվելու համար 2005 թվականին, երբ գումարը 125 տարվա ընթաց-
քում կհասնի 12 միլիոնի:

Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալյանցը վախճանվել է 1879 թվին 60 տա-
րեկան հասակում:

1864—1876

ՄԱԿԱՐ ԱՌԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԵՂՈՒՏՅԻ (ՏԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ).
—Ծնվել է Մուշի նահանգի Թեղուտ գյուղում 1813 թվին: Որդին է Հազրու-
յենց Տեր Պետրոս քահանայի: 1828—1834 թթ. սովորել է Ս. Էջմիածնի ժա-

ռանգավորաց վարժարանում: 1842 թ. ձեռնադրվել է վարդապետ, իսկ մի
տարի անց նշանակվել է Ս. Էջմիածնի ժառանգավորաց վարժարանի տե-
սույ, ուր միաժամանակ զբաղվել է դասախոսական աշխատանքով: Ծրջա-
գայել է Պարսկաստանի, Թուրքիայի, Ռուսաստանի հայաշատ շրջաններ և
հավաքել բազմաթիվ հայերեն ձեռագրեր, որոնցով հարստացրել է Ս. Էջ-
միածնի մատենադարանը:

1848 թ. ընտրվել է Ս. Սինոդի անդամ, իսկ 1849 թ. Աշանակվել է Ս. Էջմիածնի մատենադարանի վարիչ: 1852 թ. ապրիլի 12-ին ստանում է ծայրագույն վարդապետական աստիճան և նույն թվի օգոստոսի 15-ին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս, ապա 1859 թ. նրան շնորհվում է արքեպիսկոպոսի պատիվ: 1862 թվին Աշանակվում է Տիգրիսի կառավարիչ և 1864 թ. մարտի 15-ին՝ նույն վիճակի առաջնորդ:

1876 թ. փետրվարի 20-ին Թեղուսոցին Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիայի առաջնորդ է: Նա այդ պաշտոնը վարում է մինչև 1885 թվականը, երբ Ազգային-Եկեղեցական ժողովի կողմից ընտրվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս:

Մակար կաթողիկոսը իր փորձառությամբ և խոհականությամբ իր վեց տարվա կաթողիկոսության շրջանում ունեցավ արդյունավետ գործունեություն, սակայն նա միշտ սիրում էր կրկնել. «Մարդը գործի կկոչեն, երբ արդեն ուժաթափ եղած է»:

Մակար կաթողիկոսը 1888 թ. սկսել է կատարել Մայր Տաճարի վերանորոգությունը: Վերջին անգամ Մայր Տաճարը վերանորոգվել էր Մովսես Գ Տաթևացի (1629—1632 թթ.) կաթողիկոսի կողմից: Մակար կաթողիկոսի հաջորդ մեծ ձեռնարկումը Մայր Աթոռի տպարանի հիմնարկեքն էր:

Մակար կաթողիկոսն էր, որ, առաջին անգամ լինելով, Գերմանիա ուսման ուղարկեց երկու սարկավագներ՝ Կարապետ Տեր-Մկրտչյանին՝ աստվածաբանության մեջ խորանալու, իսկ Սողոմոն Սողոմոնյանին՝ (Կոմիտաս վարդապետ) երաժշտության մեջ:

Մակար Թեղուսոցու ջանքերով հնարավոր եղավ ստանալ ցարական արքունիքի թույլատվությունը Հայաստանում հայկական դպրոցները վերաբացելու և կաթողիկոսական իրավունքները վերականգնելու:

Մակար կաթողիկոսը վախճանվել է 1891 թ. և թաղվել Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի զանգակատան մոտ: (Տես Մ. Օրմանեան «Ազգապատում», հատոր Գ, հոդ. 2917, 2945, 2951, 2952: Գ. Ստեփանյան «Կենսագրական բառարան»: Հ. Ս. Հ. հատոր 7):

1876—1880

ԳԱԲՐԻԵԼ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՂՈՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆ.—Հայ եկեղեցական գործիչ: Եղել է խմբագիր, բանասեր, պատմաբան, գրող, թարգմանիչ և մանկավարժ: Ծնվել է 1812 թ. մայիսի 10-ին Թեոդոսիայում: Որդին է եղել Մողդավիայից գաղթած Գևորգ Այվազի կամ Հայվազի (հետագայում՝ Կոստանդին Հայվազովսկի) անունով մի մանր առևտրականի և եղբայրը աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Հովհաննես (Իվան) Այվազովսկու:

1826—1830 թթ. սովորել է Ս. Ղազարում (Վենետիկ): 1830 թ. դառնում է Մխիթարյան միաբանության անդամ, իսկ 1834 թ. ձեռնադրվում վարդապետ: Վանքում գործում է որպես միաբանության ընդհանուր քարտուղար: Մխիթարյան վարժարանում դասավանդում է աստվածաբանություն, փիլիսոփայություն, ինչպես նաև արևելյան և եվրոպական լեզուներ: Եղել է Ալիշանի դաստիարակը: 1843-ից 1848 թթ. խմբագրում է «Բազմավեպ» ամսագիրը՝ լինելով նրա առաջին խմբագիրը: 1848 թ. Աշանակվում է Փարիզի Մուրադյան վարժարանի տնօրեն և այդ պաշտոնը վարում է մինչև 1855 թվականը: Նույն տարին նա այդ վարժարանում դասավանդում է հայ ժողովրդի պատմություն և հայոց լեզու:

1855 թ. գծովելով մխիթարյանների հետ՝ հրաժարվում է կաթողիկոսությունից: Նա Խորեն Գալֆայանի և Սարգիս Թեոդորյանի հետ Փարիզում հիմնում է Հայկազյան վարժարանը, սկսում խմբագրել և հրատարակել «Մասեաց աղանի» ամսագիրը հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով:

1858 թ. Գևորգ Դ կաթողիկոսի հրամանով գործողվում է Թեոդոսիա, ուր հիմնում է Խալիլյան վարժարանը և ստանձնում այդ կրթական հաստատության տեսչության պաշտոնը: Թեոդոսիայում շարունակում է հրատարակել «Մասեաց աղանի»-ն հայերեն և ռուսերեն լեզուներով մինչև 1865 թվականը: Խալիլյան վարժարանը փակվում է 1871 թվին:

Գաբրիել արքեպիսկոպոսը եպիսկոպոսական աստիճան է ստացել 1867 թ., իսկ արքության պատիվ՝ 1871 թվին Գևորգ Դ կաթողիկոսի կողմից:

1875—1876 թթ. նշանակվում է Ս. Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ, իսկ 1876-ից 1880 թթ. վերահայոց թեմի առաջնորդ:

Գաբրիել արքեպիսկոպոսը վախճանվում է Թբիլիսիում 1880 թ. և թաղվում վանքի գավթում: 1977 թվին նրա աճյունը մեծ հանդիսությամբ և հոգևոր արարողություններով տեղափոխվում է և ամփոփվում Ս. Գևորգ Մայր եկեղեցու գավթում, Խորեն եպիսկոպոս Ստեփանեի, Աբգար Հովհաննեսյանի և Պետրոս Սիմոնյանի աճյունների հետ միասին:

1880—1881

ԳԵՎՈՐԳ Դ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԵՅԻ ՔԵՐԵՍՏԵՄՃՅԱՆ.—Գաբրիել արքեպիսկոպոսի մահից հետո Վեհափառ կաթողիկոս

ալ «Համեմատով առանց մխիթարության թողնել Թիֆլիս քաղաքի իր սիրելի ժողովուրդը՝ և մինչև ընտրություն արժանատրագունին առաջնորդության պաշտոնի անունը առժամանակեայ վերապահելով չինքն, հրամայեց Թիֆլիսի Կոնսիստորիին շարունակել իր գործերը ընդ նախագահությամբ շնորհունակ Մամբրե վարդապետ Սանասարեանի և անմխիթար չթողնելու համար ժողովուրդը հոգևորապես, բարեհաճեց իր կողմից նշանակել Գեղաշենոբի Գրիգոր եպիսկ. Աղափիրեանին, որ քարոզէ և մխիթարէ ժողովուրդը պետք եղած օրերին, պատարագէ հինգ տաղաւարի տօներին...»³³:

Գևորգ Դ կաթողիկոսը ծնվել է 1813 թ. հուլիսի 7-ին: Սովորել է Կ. Պոլսի ժառանգավորաց վարժարանում: 1835 թ. ձեռնադրվել է վարդապետ, 1848 թվին՝ եպիսկոպոս: 1844 թվին նշանակվել է Բրուսայի հայոց առաջնորդ: 1858 թ. հոկտեմբերի 17-ին ընտրվել է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք: 1860 թ. ապրիլի 21-ին Ազգային Սահմանադրությանը դեմ դուրս գալով՝ հրաժարվել է պատրիարքական պաշտոնից: 1861 թ. հոկտեմբերից նա կրկին Բրուսայի թեմի առաջնորդ է: 1866 թ. ընտրվել է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս: 1868 թ. հիմնել է Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Արարատ» ամսագիրը և կառուցել Ս. Էջմիածնի թանգարանը: Կարգավորել է մայրավանքի տպարանն ու մատենադարանը: Գևորգ Դ կաթողիկոսը հիմնադրել է նաև Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը, իսկ 1879 թվին կառուցել է Օշականի եկեղեցին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանի վրա: Կանոնավորել է հայ հոգևոր երաժշտությունը:

Գևորգ Դ մեծագործ կաթողիկոսը վախճանվել է 1882 թ. դեկտեմբերի 6-ին Ս. Էջմիածնում:

1881—1889

ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՂՈԱԿՅԱՆ (ՄԵԼԻՔ-ԱՌԱՔԵԼ-

³³ «Արարատ», 1880 թ., էջ 365—366:

ՅԱՆ).—Հայ եկեղեցական գործիչ, բանասեր, պատմաբան, գրքերի հեղինակ: Ծնվել է 1845 թ. օգոստոսի 23-ին Երևանի նահանգի Խալֆալու գյուղում: Հոր անունը՝ Սեդրակ: 1869—1882 թթ. եղել է Երեւակի Ս. Կարապետ և Էջմիածնի Ս. Գալանե վանքերի վանահայր: 1874—76 թթ. նա Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի ուսցիչ է, իսկ 1891—93 թթ. նույն ճեմարանի տեսչ: Վարել է Տաթևի, Արցախի, Վրաստանի, Խմերթիայի և Աստրախանի հալոց թեմերի առաջնորդության պաշտոնները: Ուսումնասիրել և նկարագրել է հալոց պատմությանը և մշակույթին վերաբերող բազմաթիվ հիշատակաբաններ, հայկական բանահյուսության նմուշներ: 1894 թ. հրատարակել է «Հովհաննես եպիսկոպոս Շահխաթունյանցի կենսագրությունը»: Ունի աշխատասիրություններ հայ եկեղեցու պատմության և դավանաբանության վերաբերյալ: Հիշատակության արժանի են 1904 թ. Ս. Պետերբուրգում հրատարակված «Հայաստանեայց եկեղեցու պատկերաչարգությունը» ծավալուն աշխատության առաջին մասը: (Երկրորդ մասը լույս չի տեսել), «Ամուսնական խնդիրներ» (1891 թ.), «Բահանայական խնդիրներ» (1900 թ.) աշխատությունները: Ունի նաև թարգմանություններ, անտիպ գործեր և այլն: Վախճանվել է 1906 թ. նոյեմբերի 10-ին Վաղարշապատում³⁴:

1889—1892

ՄԱՄԱՐԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ.—Ծնվել է 1844 թ.: Մովորել է Ս. Էջմիածնի ժառանգավորաց դպրոցում: 1864 թ. ձեռնադրվել է սարկավագ, 1865 թվին՝ վարդապետ: 1868 թ. նշանակվել է Գորու (Վրաստան) հալոց վիճակի առաջնորդական փոխանորդ: 1871 թ. ստանձնել է Նոր-Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքի վանահայրության պաշտոնը: 1875 թ. կարգվել է քննիչ Նոր-Բայազետի գավառի հոգևոր գործերի: 1877 թ. նա առաջնորդական փոխանորդ է Հին-Նախիջևանի վիճակի, ապա՝ նախանդամ Թբիլիսիի Կոնստանդինոպոլիսի և վանահայր Ս. Սարգիս ուխտատեղիի: 1883 թ. նշանակվում է առաջնորդական փոխանորդ Ախալցխայի վիճակի, իսկ 1884 թվին՝ անդամ Ս. Էջմիածնի Սինդոի: 1886 թ. Մակար Ա կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրվում է եպիսկոպոս և 1889 թ. հաստատվում վիրահալոց թեմի առաջնորդ: Այդ պաշտոնում էլ նա կնքում է իր մահկանացուն 1892 թ. օգոստոսի 1-ին Կոջորի (Վրաստան) ամառանոցում, երկարատև հիվանդությունից հետո, 48 տարեկան հասակում:

Մամբրե եպիսկոպոսը պարզաևորվել է ծաղկյա փիղոնով, լանջախաչով, եպիսկոպոսական պանակետով և Ս. Աննայի 2-րդ կարգի շքանշանով³⁵:

³⁴ Տես՝ Հ. Ս. Հանրագիտարան, հատոր 10:

³⁵ Տես՝ «Արարատ», 1892 թ., էջ 768:

1894—1904

ԳԵՎՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑ ՏՓՂԻՍԵՑԻ³⁶.—
Ծնվել է Թբիլիսիում 1847 թ. օգոստոսի 28-ին: 1872 թվին ձեռնադրվում է
վարդապետ: 1874 թվին Գևորգյան ճեմարանում կոչվում է ուսուցչի պաշտո-

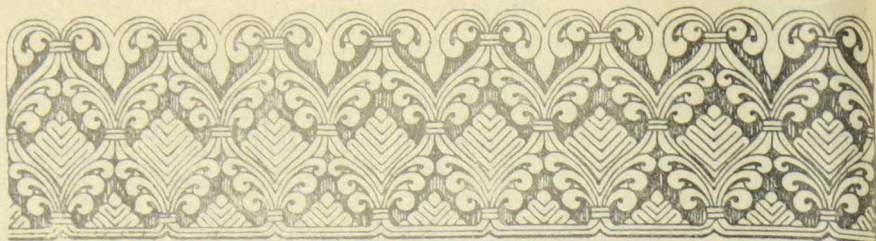

նի: 1875 թ. Ղարաբաղի թեմի առաջնորդ է և դպրոցների տեսուչ: 1878 թը-
վականին նշանակվում է Ալեքսանդրապոլի վիճակի առաջնորդ (կառուցել
է Ալեքսանդրապոլի Ս. Աստվածածին եկեղեցին): 1882 թ. ձեռնադրվում է
եպիսկոպոս: 1886 թ. մեկնում է Աստրախան թեմակալ առաջնորդի պաշտո-
նով: Այնուհետև տասը տարի, 1894—1904 թթ. վարում է վիրահայոց թեմի
առաջնորդի պաշտոնը: 1907 թ. ընտրվում է կաթողիկոսական տեղապահ,
1912 թվին՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս: Նրա գահակալության տարիներ
ը Հայաստանում եղել են քաղաքական փոթորկալի վերիվայրումների ծա-
նըր մի ժամանակաշրջան: Այդ պատճառով նա իր պաշտոնական գրություն-
ներն ու կոնդակներն ստորագրել է «վշտալի կաթողիկոս»: Նրա հմր. 349
կոնդակի հրահանգով 1924 թվի հունվարի 1-ից Հայաստանյայց Եկեղեցին
պաշտոնապես ընդունում է ճոր տոմարը: Բացառության կարգով հունդա-
վան երկրներում հայ եկեղեցիներին արտոնվում է նախկինի նման դեկա-
վարվել հին տոմարով:

Երջանկահիշատակ Գևորգ Ե Սուրենյանց կաթողիկոսը վախճանվել է
Ս. Էջմիածնում 1930 թվի մայիսի 8-ին և թաղվել Ս. Էջմիածնի Մայր Տա-
ճարի զանգակատան մոտ:

(Շարունակելի)

³⁶ Տես՝ Հ. Ս. Համբազիտարան, հատոր 3, էջ 19:

ՍՈՒՐԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀՈԳԵՎՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ

Եկեղեցու ճանաչված գործչի համար բանաստեղծությունը հոգնություն-
հից ելք փնտրելու վարժանք չէ, ինչպես ժամանակին վարվում էին Մխի-
թարյան միաբանության գիտնական արերը՝ առօրյա խճողումներից դիմելով
սիրողական «զբոսանքների»։ Այս պարագայում Ներսես արքեպիսկոպոս
Պոզապալյանի բանաստեղծական որոնումները հետամտում են կյանքի
օրինաչափ երևույթների գնահատությանը, երբ ամեն ինչ վերստուգվում է
աստվածայինի ավագանում, երբ խղճմտանքի ու հավատի ձայնը տիրա-
պետում է աշխարհիկ բազմաձայնության մեջ։ Անտարակույս, այս մտայնու-
թյան թելադրությամբ է նա ընտրել անպաճույճ ու անհավակնոտ «Ներսես
Վանական» գրչանունը։

Երևույթը չի կարելի, ինչ խոսք, բացատրել միայն կրոնական ճանա-
չողությամբ։ Հարկ է արդեն հիշատակել «հոգևոր» բառի լայնալիր իմաստ-
ները, որոնցով ողողվում են մեր ներաշխարհի բոլոր զգացումները, որոնք
չեն հանգում միայն եկեղեցական հասկացողության։

Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանի կենսագործունեությունը եղել և
մնում է հայոց առաքելական եկեղեցուն անմնացորդ ծառայության օրինակ։
Տասը տարի շարունակ, 1982-ից ի վեր, նա Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
դիվանապետն է, որն իրագործում է միաբան համախումբ քաղաքականու-
թյուն։ Ծնվել է 1937-ին պատմական Կիլիկիայում, գաղթել Բեյրութ, ուր հա-
մախել է Նուպարյան ազգային վարժարան։ Անթիլիասի Դրեվանքը նրան
մեկընդմիջտ կապում է աստվածային խորհրդին։ Եվ պատահական չէ, որ
քսանամյա հասակում ներգաղթելով Հայաստան՝ Ն. Պոզապալյանը ուսու-
մը շարունակում է Մայր Աթոռի հոգևոր ճեմարանում, որից հետո կատա-
րելության ձգտումով հասնում Անգլիա և Չիլեցարիա՝ աստվածաբանության
հիմնարար կրթությունն ստանալով «Հարության բղեն»-ում, այնուհետև՝
Ժնևի Էկոմենիկլ ինստիտուտում։ Էջմիածին վերադարձից հետո նրան վրս-
տահում են հոգևոր ճեմարանի տեսչի աշխատանքը, սակայն որոշ ժամանակ

անց Կաթողիկոսը նրան նշանակում է Եվեյցարիայի հայոց թեմի հոգևոր հովիվ: Շուտով նրան կարելի էր արդեն տեսնել ամպամած Ալբիոնում՝ որպես հայ առաքելական Եկեղեցու Անգլիայի թեմի առաջնորդ: 1983-ից ի վեր Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի կենտրոնական մարմնի անդամ է:

Այսօր նորագույն բանաստեղծությանը ներհատուկ է բարդությամբ անընդմեջ հոսքով ընթերցողին «հանձնելու» միտումը, խնդրումը հոգնեցնելու չափ ու աստիճանով «վարպետություն» համարելը. որքան գլխապտույտ ու զանազան արագությամբ հաջորդեն պատկերակառույցները, որքան խրթին ու մթամած լինեն նրանք, երբ ընթերցողը հաճույքը որսում է ոչ թե գեղեցիկի շփումից, այլ բանաստեղծական պատկերները որոշակի տեխնիկական «խմացության» շնորհիվ ճանաչելու ընդմեջեն,—այնքան, չգիտես ինչու, մեծ է թվում քերթվածի գեղագիտական արժանիքը: Սակայն բանաստեղծական պարզությունը երբեք էլ հակընթաց դատողության չի հանգում:

Ընդհակառակը, Ներսես Վանականը գիտակցորեն ընտրելով պարզ քանաստեղծության տիպոլոգիան՝ ճշտում է և իր վերաբերմունքը, «սպառված» ենթածանրի նոր հմարավորությունների նկատմամբ ունեցած հավատը:

— Հին ու սիրած իմ երգերից դուք գիտե՞ք,—

«Ծղրտա՞նք» Հայքցի ես անցորդներին փողոցի.

Դառն ժպտացին, անպատասխան գնացին,

Սիրտս մնաց ցուրտ գիշերվա ճամփեքին:

Իբր սփոփանք՝ հին օրերից անթելված

ու լիզուրս քիչ մի կայծ ջերմացնում: Է իմ հոգին:

Սա թերևս հիշատակված «տեխնիկական» պակաս դժվարություններ չունի: Այստեղ ազուցվում են պատկերների վնասությունը, բանաստեղծական թեմայի խորունկ նպատակը՝ գլխավոր կիզակետից բխող պահանջին. պատկերը մատուցվում է մատչելիության սկզբունքով, նրան չեն խառնվում այլազան, կողմնակի խնդիրներ: Երգի պարզությունը բանաստեղծական սլացքի վկայությունն է.

Ծարականների, տաղ ու գանձերի

Երգով եմ ուզում երկինք քարձրանալ

Եվ իմ երգի մեջ ուզում եմ դնել

Իմ ողջ էությունն ու անէանալ:

Ի՞նչ զգիսիչ է լինել հանդիման

Կյանքի արարչին այս սուրբ տաճարում,

Թոթափել այստեղ փառքի ցնցոտին,

Մանկանալ, պարզվել ու պայծառանալ:

Ն. Վանականը հրապարակ է հանել բանաստեղծական մի քանի ժողովածուներ՝ «Տեսիլք Յաներթական» (Վենետիկ—Ս. Ղազար, 1989), «Հավերժ պատարագ» (Վենետիկ—Ս. Ղազար, 1990), «Ավանդ հավերժական» (Ս. Էջմիածին, 1990), «Քնար հովվական» (Ս. Էջմիածին, 1991): Վերնագրերն արդեն բացահայտորեն հուշում են բանաստեղծությունների կրոնարարատ ուղղությունը: Աստվածաշնչյան և ազգային-կրոնական երգերը գեղար-

վեստական թարմ մեկնաբանումներով կազմում են սովյար Ֆաս վերջին առավել ամբողջական ժողովածուի մեջ, ուր գետնելված են հեղինակի՝ վերջին տարիներին գրված լավագույն ստեղծագործությունները:

Ուշագրավ է «Քնար հովվական» գրքի մեջ բանաստեղծի բացած գեղարվեստական ընկալման հոգևոր «պատահանք», գեղագիտական այն չափակշիռը, որով հասու ենք դառնում ներքին այրման ճյուղավորումներին: Այս իմաստով ծրագրային պիտի դիտել «Սակավ ընտրյալք» բանաստեղծությունը, որով եզրափակվում է ժողովածուն, ուր բանաստեղծական խոսքը ճանաչվում է որպես «անբառ աղոթք», «ուխտի կոթող», պարզ մարդուն՝ Անհունի հետ՝ «հավերժ կյանքին կապող օղակ»: Այսպիսով, բանաստեղծությունը, լինելով հանդերձ «երկինք բարձրացած պաղատանք», չի ներփակվում սոսկ եկեղեցական «տարածքում», այլ բացվում է հավատալի աշխարհին՝ միահյուսելով հոգևոր և աշխարհիկ բաց դռները: Մեր կարծիքով, այստեղ պիտի որոնել Ն. Վանականի գեղարվեստական աշխարհի դիմորոշ հատկությունը, նրա ստեղծագործության՝ աշխարհին պարզված ավազանը: «Հովվական» սահմանման մեջ նախորդված է արդեն հոգևոր-բանաստեղծ-առաջնորդը, իսկ «քնարը» այն ազնիվ հոգեկանն է, որին մղվում է ընթերցողը, ինչպես հավատացյալը՝ իր ոգեկազմ ընտրյալին:

Աստծո և աստվածային թեման Ներսես Վանականի ստեղծագործական տարերքն, է. հետևելով միջնադարյան տաղերգուների կառուցողական շարքերին, հոգևոր երգերի, շարականների ավանդական մոտիվներին՝ նա Աստծո կերպարի տակ որոնում է Էության, խորհրդի ակունքը, գոյության իմաստն ու առհավատչյան: Նրա համար ևս կենսական է ճանապարհի ու ճամփորդի իմաստավորումը: Ծանապարհը դեպի Էության խորքը ինքնամաքումն է, սրբացումը, աստվածային հասողությունը, որի հաճախանքը ժամանակի մեջ դուլզն-ինչ որսում են միայն բանաստեղծները: Թումանյանական «քարձից» հսկվող այդ ճանապարհին Ն. Վանականն արժևորում է իր առաքելությունը որպես ճամփորդի պայծառատեսություն: Ծամփորդ, որ թաքմանն է մեր հույզերի, մեր տագնապների: «Ռեքվիեմ» ստեղծագործության մեջ խորագրն է դառնում «ճամփորդի» մտասևեռումը: Վարձառտ մեջբերելով Աստծո և աշխարհի քրիստոնեական իմաստալից զրույցը՝ բանաստեղծը փորձում է Ամենաբարձրյալին հասցնել մեր երկրային թերթիոները, մեր կորուստների փիլիսոփայությունը, որոնք տարերքի հզորությանը թափվել են ժողովրդի գլխին: Լավատեսության հորդորը բխում է մարդասիրության անքեն ճանաչումից.

Ուսո՛ մեզ, Տե՛ր, զոհողություն
Ներել մույնիսկ մեր թշնամուն:

«Խոսք երախտիքի» բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը նկատում է և ուրիշ «ճամփորդների», որոնց բարոյական նկարագիրը նախապատրաստել է իր մուտքը, սերմանելով գութի, օրհնության ու զոհաբերության հիմնավորք պատգամները: «Փափագ» բանաստեղծությունը նպատակալացորեն բացում է «ճամփորդի» («ճամփորդների») ներաշխարհը, ցույց տալիս բարության հունդը: Այստեղ առանձին չերմությանը վերաբարձրվում է Վ. Տերյանի հերոսի հայտնի ցանկությունը՝ «Լիճի չորան սարերում էն սեգ», սակա՛ն՝ ժամանակի ու միտումի ընդգծված յուրահատկությունը Ն. Վանականի մոտ որոշակի է: Սիրո հովվերգությանը գալիս է փոխարինելու հո-

գետր բարոյականությունը՝ շաղախված աշխատանքի, բնապաշտության, արտի պարզության փառաբանումներին: Արդար աշխատանքից հոգնաբեկ՝ հերոսը աղոթարանում աստվածային խորհրդով լեցուն լույս է սփռում, ոչ ումը տրվում է ինքնաբերի, սակայն ոչ մեկուսի, այլ նպատակաւացումարդասիրության բաց դուռն է, և պատահական չէ, որ այն կապվում է Մ. կանին՝ լույս տալով սպառնալու հումանիտական թեզին, որի նախնական բարձրագույն օրինակը հենց Հիսուս Քրիստոսն է.

Սարի լանջին, պուրակի մոտ,
Մի հին վանքում ծվարեի,
Առավոտյան աղոթեի
Եվ օրնիբուն աշխատեի:
Մոտի առվից ջուր բերեի,
Ծառ ու ծաղիկ անեցնեի,
Քրտինքս արդար ես թափեի,
Ծիլ ու ծաղկին ճոր կյանք տայի:
Երեկոյան՝ խոնջած, դադրած,
Աղոթարան ես մտնեի,
Մոմի նման բոցկլտայի,
Լույս սփռեի, սպառնալեի:

Քրիստոնեական թեման Ն. Վանականի բանաստեղծություններում ունի և ազգային տառապանքի գուգակչիոր. «Ավանդ հավերժական» պոեմում, վերաշարադրելով Տրդատի, Կույսերի ու Գրիգոր Լուսավորչի գրույցները, հեղինակը այն դիտում է հալոց աշխարհի պաշտպանության ազնիվ մտահոգությամբ: Պոեմի վերջին տունն իր մեջ ամփոփում է բանաստեղծական հետևողական կարևորագույն գաղափարը՝

Ո՛վ հրաշք անճառ, տեսի՛լ դու լուսն,
Օրհնյալ Միամոր Որդի դու, լսե՛
Մեր Լուսավորչի աղերսն անդադար.
«Լե՛ր հայր ու պաշտպան ազգիս դարե-դար»:

Ն. Վանականի բանաստեղծությունները անընդմեջ կրճատում են մարդու և աստվածայինի միջև ձգված տարածությունը. նրա քնարական հերոսը իրեն սահմանազատում է առօրյայի կեղևից, ներքին հաղորդակցման դիմաց համառոտ աղմուկից, երկրային այն բոլոր հրապույրներից, որոնք կաշկանդում են մարդու ինքնամաքման ներքնթացը: Սրա հետևանքով հովվական երգերի գերակշռող մասում հոգևոր-զգայական գործառույթները ձեռք են բերում առաջնային ներկայակա՛լ՝ դուրս մղելով առարկայական կենցաղային մանրամասները: Սա եթե կուզե՛ք՝ հայեցողություն է, սակայն ներծծված հոգու աստվածամանա՛շ ավազանում: Նոր, կրոնական հակվածությամբ՝ բանաստեղծությունը վերանում է համամարդկային հիմնի, բարության ու լույսի ակունքի:

Այնուհանդերձ, ստեղծվում է մեծ սպասման և սպասման հանդեպ բանաստեղծի հարցադրում-տարակույսների ներքին դրամատիզմ, որն արդեն անհաղթահարելի է բանաստեղծական պատկերի մեջ, քանի որ քննական հերոսը դեռ չի գտնում ազգային մտահոգությունների բազում պատասխաններ: Նկատվում է, որ Ն. Վանակահին չեն բավարարում այն ձևակերպումները, որոնցում առկա են եկեղեցական ավանդապահ հույզերը: Բանաստեղծը դեմ է նաև կրոնական ներազգային մոտիվների «ինֆլացիան», դեմ է, որովհետև մեկ քայլ է ընդամենը աստվածաշնչային սուրբ պատգամների, հոգևոր-ազգային համադրումների շահարկումից մեզ և իրեն բաժանողը: Ուղղակի նրա համար քրիստոնեությունը բարձրագույն աշխարհայացք է, շահագրգիռ դիրքորոշում, փիլիսոփայական տրվածք, հետո նոր միայն մշակույթի դաշտ:

Բանաստեղծական թեմատիկ ուղղությանը զուգահեռ Ն. Վանակահին թափանցում է աշխարհիկ սյուժետային բազմապիստության մեջ: Այստեղ նրա համար սահմանագիծ է դառնում 1988 թվականը՝ իր երկու հիմնարար ճյուղավորումներով: «Քնար հովվական» ժողովածվի մեջ առանձին բաժին է հատկացված ազգային զարթոնքի գեղարվեստական արժարժումներին՝ «Հող հայրենի» խորագրով: Մարտական աշխույժ շեշտերն են այստեղ բնութագրական: Ծավալում «Հերոսական» ստեղծագործության մեջ մանրամասնորեն վերաշարադրելով ազգային պատմության կետմանները՝ հեղինակը չի խուսափում գաղափարական հայտնի ուսույցներից: Դրանով նա որոշ չափով վտանգի տակ է դնում գեղարվեստականության տարրը: Սակայն նկատված որոշ ձգձգվածության փոխարեն կարծես նա շահում է պայքարի անկաշկանդ շնչով, որը դառնում է ոգևորիչ ելակետ շարքի մյուս երգերի համար:

Մեր հիշատակած երկրորդ թեման «պարտադրում է» բնությունը: Ավերիչ երկրաշարժը փոխում է բանաստեղծի խաղաղ, ներհուն ոճը: Այն դառնում է կրքոտ, հուզական, միաժամանակ՝ անել ու անընտել ազգակորույս իր խոսվածքով: Համաժողովրդական ողբերգական էջը բանաստեղծություն է մտնում նույնքան տարերայնորեն: Տիրոջն ուղղված խոհերը, տազնապնեքը բազում հարցականներ ունեն. իրար են ազուցված ազգային շարժման, նորագույն տարագրության, աղետի, վաղվա օրվա մտորումները: Կրոնական անցյալ դասերը հուշում են Տիրոջ «պատժի» փորձի զուգահեռը: Եվ առանց այլևայլության ծնվում են տվյալտալի դատողությունները.

Արհավիրք էր սա, թե՛ սև պատուհաս,
 Մեր գլխին եկած այսքան վաղահաս,
 Մեր մեղքը ո՞րն էր, ո՞րն էր մեր հանցանք,
 Տե՛ր, աղե՛տ էր սա, թե՛ սև պատուհաս:

Բանաստեղծության մեջ վերհանված հակադրությունները բնական են արդեն իրենց անբնականությամբ. մի գծին՝ «կյանք, ծիծաղ, խնդություն», մյուսին՝ «մահ, փլատակ, մեռելություն»: Վերնագիրն էլ անհավակնոտ է, զուրկ գեղարվեստական պատկերային պատշաճությունից՝ «Աղետ», և ուրիշ ոչինչ: Ցավի արտահայտությունը նման մոտեցման մեջ ավելի առիթնառ է, քանի որ հարվածն, իրոք, սահմուկեցուցիչ է: Անդոհանքին հաջորդում է աշխարհիկ դժգոհությունը, որը, հնչելով պարզ տողերի արանքից, բերում է առաջին հերթին աղետը, «որպես բաժակն այս լեղի» ուղղամիտ խոսք:

ժողովրդական վերաբերմունքի գնահատությունից հետո միայն Ն. Վանականը անցնում է խոհերի «աստվածատուր» սահմանը:

Աղետն արթնացրեց, ցնցեց աշխարհի խիղճը, մարդուն վերադարձնելով ի շրջանս բարության, մարդկային: Պատուհասված հայ ժողովուրդը ևս մի անգամ դառնում է աշխարհին ուղղված զգոնության, սթափության կոչ, բարության կամ, ինչպես հնում էին ասում, օճանի յուրովի ստուգության փորձադաշտ: Այնուհանդերձ, զոհողության, Աստծո սիրելին դառնալու քրիստոնեական խորհուրդն ընդունելով անգամ, բանաստեղծը չի կարողանում հաշտվել իրողության «առարկայական» դաժանության հետ, որովհետև ինքը նահատակվող հոտի հետ է, մարդկային ցավերի ու աղաղակների ականատեսը: Եվ եթե մի կողմից՝ նա մխիթար ու ուժ է տեսնում Տիրոջ մեջ՝ նրա «մարդեղության այս սուրբ օրերին», ապա մյուս կողմից՝ երևան է հանում դիմադրական ազգային ոգին՝

Ծակատագրի հետ ես չեմ հաշտվում,
Ընդվզում եմ ես, անվերջ բողբոջում...

Իսկ ահա «Բողոք» բանաստեղծության մեջ Ն. Վանականը քննում է երկրաշարժի բերած բարոյագիտության լծակները՝ կյանքի ճշմարտության և հասարակական արդարության նժարները: Աներկբա ու հատու է բանաստեղծի գրիչը. Սոցիալիզմը, ընդդիմանալով քրիստոնեության մարդեղության և Աստծո պաշտամունքի հայտնի կարգախոսներին, մղվեց ակամա, բայց և բույժ համատությանը սպանելու մարդու մեջ խիղճը, բարության հունդը, երջանկության խորհուրդը: Հետևանքը որոշ է. հասարակությունը, լայն իմաստով՝ «աշխարհն է դարձել նյութապաշտ, անկուշտ, խիղճ ու գույք չքվել»: Սթափ գրչի տակ դատապարտվում են հասարակական կյանքի բոլոր ինստիտուտները, հոգու և մարմնի բազմատեսակ լկնումները: Նորոգ խառնակյանական հայտնատեսությամբ Ներսես Վանականը բացում է կեղծիքի ու ստի վրա հիմնված մեր կոմունիստական ներքինը.

Ամեն բանից վեր շահն իրենց դասում,
Ծահատակում են, խտիր չեն դնում,
Չկա՝ սրբություն, չկա՝ ուխտ, խոստում,
Չկա՝ ոչինչ սուրբ, ոչ մի համոզում:

Ո՛ր ենք մենք հասել և ո՛ր ենք գնում.
Ո՛վ պիտի ցնցի, սթափեցնի մեզ,
Որ անդրադառնանք ու շուտ ետ դառնանք
Անդնդի եզրից, Առից մարդ դառնանք:

Այստեղ բանաստեղծի ուժն է: Ի տարբերություն սակայն Ավ. Խառակյանի գեղարվեստական մտայնության, Ն. Վանականը չի փախչում մարդկանցից դեպի անապատ, ավազուտներ: Եվ ինչպե՞ս հեռանա, չէ՞ որ իր ժողովրդի հովիվն է, անգամ պատվագուրկն ու անբարոյականը, գողն ու մարդասպանը հասարակական այս պայմանների պտուղն ու զոհն են, որ գրեթե ազգովին «դավաճանում ենք մեր իդեալին»: Հոգևորական բանաստեղծը, իհարկե, պատասխանատվությունից խուսափելու իրավունք չունի: Ընդհակառակը, նա որո՞նում է իր մեղքի բաժինը՝

Մենք երկուսով էլ, օհ, մեղավոր ենք,
Բայ է կեղծելով մենք միմյանց խաբենք ...

Բարձրաստիճան լուծումներ չկան այս բանաստեղծության մեջ: Կա պարզ ու լուսավոր ճշմարտությունը՝ հավատի վերհայտնաբերումը մեր մեջ, աշխարհիկի ու նյութականի ստորադասումը հոգու և խղճի, աստվածայինի դիմաց: Սա միայն քրիստոնեականի վերահաստատումը չէ, սա մարդու և մարդկայինի կենսական ճանաչումն է, որը կարող է գալ ինքնամաքրումից հետո.

Դա՛րձ իմաստության և զգաստության
Ծանի՛ր քեզ նորից ...

Մարդու մղումը դեպի գեղեցիկը բացում է նրա մշտաբթուն երկվությունը, որ դեռ դարեր առաջ Գ. Նարեկացու ստեղծագործական ներհան զգացումների դաշտն էր: Այսօր էլ նույնն են հոգևոր տառապանքի սահմանները, հոգու և մարմնի կոիվը, ուր շատ հաճախ բեռնացման շփոթը սուշացնում է մեր պոեզիային այնքան ճանաչելի տարրությունները: Ն. Վանականի մի շարք բանաստեղծություններում («Մի՛ մերձենար յիս», «Հոգևոր խոհեր»-ի զանազան հատվածները, «Աղոթք առ Էջմիածին») քնարական հերոսը մաքառում է այս աշխարհի հույզերի և երկնային ճշմարտության միջև: Բնության կամքը հաղթահարելու ճանապարհով միայն կարելի է մերձենալ, հպվել աստվածային էությանը:

Այնուհանդերձ, կյանքի գեղեցկությունը վեր է ամեն ինչից: Գեղեցիկը բարին է, գութը, իսկ նրանց միասնությունն արդեն աստվածահաճո է: «Լեմանի ափին» բանաստեղծությունը արևածագի հրաշալի պատկեր է, ուր արևն ու լիճը հաստատում են աշխարհի ու բարձրագույն զգացումների հավերժությունը: Սերը լայն ճշմանկությանը՝ դեպի մարդը, բնությունը, աստվածայինն ու խորհրդավորը, որը պիտի մեկնել քրիստոնեական պայծառատեսության իմաստի ներքո: Բնության խորհուրդը մարդկային կյանքի հետ կապված է նաև «Իմ ճշենին» հուզաթաթալ բանաստեղծության մեջ: Ծաղկած ճշենին այստեղ ևս համեմատության նույն զուգահեռներն է գծում՝ որպես հարս, զարթոնք: Ընդհանրապես Ն. Վանականի բնապատկերները թարմ են, իրենց պարզությամբ համակող և, անտարակույս, հոգեխորհուրդ: Պատկերի ալանդական սուրբեկությունը չեն խանգարում գեղարվեստական ներքին նոր կապերի հյուսման, նոր հուզական իմաստների ձևավորման բանաստեղծի փորձին: Եվ այստեղ մենք տեսնում ենք նրա գեղարվեստական յուրահատուկ մեկ գիծը: Ահա, խնդրեմ, մեկ օրինակ:

Եվ մի գեփյուռ մոլորում՝ ճյուղերի մեջ ճշենու
Թափառում է ու հուզում ծաղկած ոստերն ապիտակ,
Փրփրում է ճշենին, ալիք-ալիք պսպղում,
Զրերն ինչպես Սևանի՝ կապույտ, անամպ երկնի տակ:

Այստեղ ծանոթ են գեփյուրը, ճշենին, որ ծաղկել է, սակայն վաղեմի բանաստեղծական «առարկաները» շարժվում են բոլորովին նոր տարածության մեջ, նոր զուգահեռականներում: Անակնկալ է ճյուղերի ալիքվելը,

փրկար, որը հանգեցրել է Սևանա ջրերի արդեն նորահայտ համեմատությանը:

Բնության հորդուն պատկերները որոշ իմաստով ուղղություն են հաղորդում գեղարվեստական մտածողությանը, համակարգում խոսքը, սրում նրա ճեղքված ալյաքը՝ պահելով ընթերցողին հմայքի հարատևության անոնս հյուսվածքում: Ասվածը տարածվում է «Տարերքի երգով», «Նոնենիս», «Մոլորված մեղուն», «Արփայի հովտում» և այլ երգերի վրա: Անմոռաց է հավերժության հետ քայլ պահող Արփան՝ լեռնային գետը, որի բացած ճանապարհը բանաստեղծն անկատելիորեն համեմատում է ժողովրդի երթի հետ՝ վերջին տան մեջ կերտելով ժողովրդական ակունքին փարվող քնարական հերոսի հայտնության նոր վիճակը, որը և՛ իմաստալից է, և՛ աստվածային:

Իմ սիրտը պապակ՝ կարոտով անհուն,
Դարավոր երգիդ թովչանքով գեղուն,
Եկել-նստել է հովտում երկնային,
Իր հոտը գտած եղնիկի մման:

Աստվածայինի և բնության թեմաները, մեր կարծիքով, գերիշխում են Ներսես Վանականի ստեղծագործական աշխարհում: Դրանց միջոցով նա հիմնականում հաղորդակցվում է մեծ աշխարհին, գեղագիտական հարցադրումներին: Հենց այս հանգամանքը առավել տարողունակ է դարձնում այդ երկու թեմաների ընկալումների դաշտը, լայն խորքով է բացվում պատկերի, բառի ենթիմաստը: Սուղ միջոցների օգնությամբ, համեմայն դեպս, հայոց առաքելական եկեղեցու նշանավոր արքեպիսկոպոսը տալիս է իր վերաբերմունքի, իր գնահատությունների գունեղ ներկայակերպ, այն տպավորում է, մնում բանաստեղծության սիրահարների ազդեցության ոլորտում:

Գեղարվեստական մտածողության հոգևոր «պատուհանը» բաց է կրնկի վրա: Այն հրավիրում է զրույցի, ամրակալում հավատը: Հովվական երգերում հայրենիքը հողի և ոգու միասնության փառարանումն է: Սուր հասարակական հայացքը շիտակ ու պայծառ, դարձի բերող և ներող խոսք է:

Եվ ի վերջո, ամենագլխավորը. Ներսես Պոպագայան-Վանականի երգը, եթե տազնապներ ունի, ապա միայն հոգու անաղարտության պաշտպանության ու վերադարձի համար: Այդ տազնապից է սնվում սերը դեպի մարդը: Այդ սիրուց էլ սկսվում է հոգևոր այն մեծ ճանապարհը, որ տանում է դեպի մարդկայինի կառարելատիպը, դեպի ինքնամաքում:

Բանաստեղծությունը երթ է առ Աստված:

Անվախճան այդ երթի ուխտավորներից է Ներսես Վանականը:

Աստված օգնական:

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2743 ձեռագիրը «Թարգմանչաց ատետարան» է կոչվում Արցախ աշխարհի, Գարդման գավառի Թարգմանչաց վանքի անունով, որտեղ այն գտնվում էր մինչև 1900 թվականը, խաչենք գավառի Խադարի կամ Խաթրա վանքից տեղափոխվելուց հետո: Այդ տարում Էջմիածնի մատենադարանապետ (1897—1906 թթ.) Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը ձեռագիրը վանքից տեղափոխում է Էջմիածնի Մատենադարան, իսկ 1911 թ., մի քանի այլ ձեռագրերի մանրանկարների հետ միասին, առաջին անգամ գիտական շրջաններին է ներկայացնում նաև Թարգմանչաց ավետարանի մանրանկարները¹:

Այնուհետև ձեռագրի մանրանկարներին անդրադարձել են հայ մանրանկարչությամբ զբաղվող ու հետաքրքրվող համարյա բոլոր մասնագետները, բացառապես արվեստաբաններ, և կարծես «մոռացել», որ այդ մանրանկարները գտնվում են ձեռագրի մեջ, որը պետք է ուսումնասիրվեր նախ՝ որպես պատմա-մշակութային ամբողջական և ինքնուրույն հուշարձան, ապա նոր միայն՝ նրա բաղադրիչը, որքան էլ այն «ինքնուրույնություն» ձեռք բերած լինի:

Ձեռագիրն ուսումնասիրող ամեն մի մասնագետ, լինի աղբյուրագետ, բնագրագետ, արվեստաբան թե՛ հնագրագետ, պետք է մանրախույզ քննության ենթարկի հուշարձանը, պարզի ստեղծման հանգամանքները, ընձեռած հնարավորությունների սահմաններում՝ մոտովին վերականգնի նրա նախնական վիճակը, բացահայտի նրա կորցրած կամ նրա վրա հավելված շերտերը և արդի վիճակի հետ համեմատելով, ուրվագծի հուշարձանի բարդ և բազմակողմանի պատմությունը:

Թարգմանչաց Ավետարանը մեզ է հասել մի քանի անգամ կազմված ու եզրահատված, ներդիրներով լրացված, վերջից պակասավոր, առանց զբաղվող հիշատակարանի, որը շատ հարցեր լուսաբանելու հնարավորություն կընձեռեր:

¹ Գ. Հովսեփյան, Համառոտ տեղեկություններ Էջմիածնի մի քանի մանրանկարների մասին, «Անահիտ», Փարիզ, 1911, № 5—6:

Այսուհանդերձ ձեռագրի նյութական կորուստը մեծ չէ. իրենց տեղերում են բոլոր պրակները և պրականիշերը (թեկուզ մի մասը եզրահատված), բացառությամբ վերջի մի քանի թերթերի և կազմի:

Պահպանվել են գրչության ժամանակի մի քանի հիշատակագրություններ՝ խորանների և կիսախորանների գերանների ու պլուների վրա և Մարկոսի ավետարանի վերջում, որոնցում նշված են ստացողի, գրչի, ծաղկողի անունները և ծաղկելու թվականը: Կան հետագա ստացողների, նվիրատվության, վերստին կազմելու և զարդարելու վերաբերյալ կարևոր հիշատակագրություններ, որոնց քննությունն առանձին հարցեր պարզելու լավ հնարավորություն է տալիս: Մատենադարանի ձեռագրերի համառոտ ցուցակի համաձայն, № 2743 Ավետարանը գրված է 1232 թ.: «Գրիչ՝ Տիրացու: Ծաղկող՝ Գրիգոր որդի Գարփին: Ստացող՝ Յովհաննէս քահանայ և ծաղկող:

Թերթ՝ 374: Մագաղաթ: 30×23: Երկայուն: Բոլորագիծ երկաթագիր: Տող՝ 17: Մանրանկար՝ տերմոնական՝ 7, ավետարանիչ 2, խորան 10, կիսախորան, լուսանցազարդ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմազարդ: Աստուկարմիր մետաքս: Հիշատակարան գրչի՝ 7բ, 8ա, 12ա, 183ա, ծաղկողի՝ 9ա, 10ա, 10բ, 115ա, 293բ, հետագայի՝ 113բ, 183ա (ԺԳ—ԺԴ դդ.), 183ա (ԺԵ դ.), 114բ, 184բ (ԺԶ—ԺԷ դդ.), 294բ (1843 թ.), 295ա (1889 թ.)»²:

Հենց այստեղից ձեռագրի բախտը չի բերել. բերված տվյալների մի մասը ճիշտ չէ³:

Թարգմանչաց ավետարանը թերթակալված է մատիտով 20-րդ դարում և որոշ թերթերի համարներ բաց են թողնված ու կրկնված: Թերթակալողը բաց է թողել 177, 222, 266 և կրկնել 293 թերթահամարները: Ուրեմն ձեռագրի թերթերի ճիշտ քանակը 372 է: Այդպես էր Թարգմանչաց վանքում, այդպես է և այսօր Մատենադարանում⁴:

Թարգմանչաց ավետարանն այսօր ունի 30,1×23,2 սմ մեծության մագաղաթյա սպիտակ, լավ մշակված 372 թերթ: Գրությունը երկայուն է, լուրաքանչյուր պլուսակ ունի 23,5×7,1 սմ մեծություն, 2 սմ միջին և 3 սմ արմատի լուսանցքներ: Տառերը գրված են 0,6 սմ հեռավորության զույգ տողերի մեջ, տողերի քանակը 17 է, իսկ տողերի միջի տարածությունը՝ 0,9 սմ: Տողագծերը և պլուսագծերը արված են ճնշումով:

Ամբողջ ձեռագիրը գրված է միջին մեծության գեղեցիկ երկաթագրով, որոշ էջեր՝ դեպի ձախ հակված գրերով: «Յարուցեալ Յիսուս» հատվածը, համաբարբառը՝ խորաններում, ցրվացանկը և գլխակարգությունը՝ աղյուսակ գրով: Պրակների թիվը 46 (Ա—ԽԶ) է, սկսվում է Մատթեոսի ավետարանի առաջին թերթից մինչև ձեռագրի վերջը: Ամեն մի պրակ կազմված է ութական թերթերից, բացառությամբ լուրաքանչյուր ավետարանի վերջին պրակի, որոնք ունեն այնքան թերթ, ինչքան հարկավոր է բնագրի վերջին մնացած մասը տեղավորելու համար. այսպես՝ Մատթեոսի ավետարանի վերջին ԺԳ պրակն ունի 4 թերթ, Մարկոսինը՝ (ԻԲ պրակ) 3, Ղուկասինը՝ (ԼԶ

² «Ցուցակ Ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, կազմեցին Օ. Եզանյան, Ա. Էջթուրյան, Փ. Անթաբյան, Երևան, 1965, էջ 866:

³ Սրբագրությունները՝ շարադրանքի ընթացքում:

⁴ Մատենադարանի Մայր մատյանում, Մայր քարտում՝ 314 է, հավանաբար շփոթված է 7-ը 1-ի հետ: Լ. Չուգազյանը ևս ձեռագրի ծաղկողին նվիրված ուսումնասիրության մեջ գրում է. «ձեռագիրն ունի 374 էջ» (ուզում է ասել՝ թերթ), իսկ այդքան էջը 187 թերթ է: Կատարված է կրկնակի սխալ («Գրիգոր ծաղկող», Երևան, 1986, էջ 7: Այսուհետև՝ «Գրիգոր ծաղկող»):

պրակ) 5, Հովհաննեսիւնը՝ (ԽԶ պրակ) 7, (որի վերջից մի քանի թերթ պակասում է): Սրանցից բացի Ղուկասի Ավետարանի ԽԹ պրակը կազմված է 6 թերթից (բնագիրը լրիվ է):

Պրակավորումից դուրս է սկզբում դրված Եվսեբիոսի թղթի 2 և համաբարբառների 8 խորանների 10 թերթանոց պրակը: Ըստ այսմ Մատթեոսի ավետարանն ունի $(8 \times 12 =) 96 + 4 = 100^5$, Մարկոսիւնը՝ $(8 \times 8) = 84 + 3 = 87^6$, Ղուկասիւնը՝ $(8 \times 12 =) 96 + 5 + 6 = 107^7$, Հովհաննեսիւնը՝ $(8 \times 10 =) 80 + 1 = 79^8$: Ամբողջ ձեռագիրն ունի $100 + 67 + 107 + 79 = 353$ թերթ + 10 թերթ (խորաններ) — 363 թերթ: Այս 363-ը ձեռագրի ստեղծման ժամանակից մեզ հասած թերթաքանակն է, որին գումարում ենք հետագայում կատարված ներդիրներից պահպանված 9 թերթը և ստանում 372 թերթ, այսօրվա թերթաքանակը:

Ներդիրները Մատթեոս և Հովհաննես ավետարանիչների և յոթ տեղումնական նկարներն են⁹, որոնք մոծված են ձեռագրի թերթերի արանքներում, ընդ որում յուրաքանչյուր ներդիրի արմատը մտցված է բուն թերթի արմատից ներս և մյուս կողմում ծալված և սունձված: Սունձումը ավելի ուշ է արված, հավանաբար որոշ ներդիրներ կորցնելուց հետո:

Ձեռագիրը պրակակալված է երկու անգամ: Առաջին պրակակալումը գրչության ժամանակից է: Այս պրականիշերը դրված են եղել յուրաքանչյուր պրակի առաջին թերթի ա և վերջին թերթի բ երեսներում, ստորին լուսանցքի կենտրոնում, գրվել են գրչության երկաթագրով և վերից-վարից առնրվել պատիվների մեջ: Վերջին անգամ կազմելու ժամանակ եզրահատվել են այս պրականիշերի մեծ մասը: Տեղ-տեղ պահպանվել են վերին բաժանարարները, որոշ մասեր՝ տառերից, ինչպես նաև ամբողջական պրականիշեր: Երկրորդ պրակակալումը կատարված է ձեռագրի վերջին, հավանաբար երրորդ անգամ կազմելուց առաջ:

Առաջին անգամ, բնականաբար, կազմվել է ձեռագիրն ավարտելիս, երկրորդ անգամ, հիշատակագրության համաձայն՝ 1312 թ.: Այժմյան կազմը արծաթապատը չէ: Ուրեմն կազմվել է նաև երրորդ անգամ և ձեռագիրը եզրահատվել է երեք անգամ: Ահա այս երրորդ կազմից առաջ, եզրահատելուց հետո կատարվել է երկրորդ պրակակալումը, երկու տարբեր գրիչների կողմից: Սրանցից առաջինը պրակակալումն սկսել է խորաններից, որոնք գրչի (առաջին) պրակակալումից դուրս են¹⁰:

Բոլորգիք ա է նշանակված առաջին թերթի ա էջի ստորոտում և առնրված բաժանարարների մեջ: Նույնպիսի ա է նշանակված նաև վերջին 10-րդ թերթի բ էջի ստորոտում և առաջին տասը թերթերը դարձրած առաջին պրակ:

⁵ Ա(8) + Բ(8) + Գ(8) + Դ(8) + Ե(8) + Զ(8) + Է(8) + Ը(8) + Թ(8) + Ժ(8) + ԺԱ(8) + ԺԲ(8) + ԺԳ(4) = 100:

⁶ ԺԴ(8) + ԺԵ(8) + ԺԶ(8) + ԺԷ(8) + ԺԸ(8) + ԺԹ(8) + Ի(8) + ԻԱ(8) + ԻԲ(3) = 67:

⁷ ԻԳ(8) + ԻԴ(8) + ԻԵ(8) + ԻԶ(8) + ԻԷ(6) + ԻԸ(8) + ԻԹ(8) + ԻԺ(6) + Լ(8) + ԼԱ(8) + ԼԲ(8) + ԼԳ(8) + ԼԴ(8) + ԼԵ(8) + ԼԶ(5) = 107:

⁸ ԼԷ(8) + ԼԸ(8) + ԼԹ(8) + Խ(8) + ԽԱ(8) + ԽԲ(8) + ԽԳ(8) + ԽԴ(8) + ԽԵ(8) + ԽԶ(7) = 79:

⁹ Ներդիրները կրում են 11, 15, 20, 114, 170, 184, 188, 294, 295 թերթահամարները:

¹⁰ Այդպես է համարյա հնագույն բոլոր ձեռագրերում, անկախ այն բանից, թե գրիչն ու նկարիչը միևնույն մարդն է, թե ոչ: Պրակակալվում են չորս Ավետարանները: Հետագայում, երբ բնագրում նաև տեղումնական նկարներ են կատարվում, այդ թերթերը, բնականաբար, մաս են կազմում պրակների և խորանները դառնում են առաջին պրակ:

Երկրորդ պրակի միշտ՝ բ գրված է խորանների և գրչի ա պրակի մեջտեղում ներդրված Մատթեոս ավետարանիչի նկարի ա էջում։ Այսպիսով պրակակալողը ներդիրն առնում է պրակահաշվի մեջ։ Որովհետև գրչի Ա պրակում երկու այլ ներդիրներ կային, դրանք էլ գումարելով պրակի ութ թերթերի վրա, ստանում է 11 թերթանոց պրակ, և Ա պրակի վերջին թերթի վրա գրում Բ, և սրանով գրչի Ա պրակը դառնում է կազմողի Բ պրակ։

Հավանաբար նկատելով գրչի պրակահիշերի հետքերը, ինչպես նաև պրակների կանոնավորությունն ու ամբողջական միշերը, զգուշանում է սրխալը խորացնելուց, ընդունում է Տիրացու գրչի նշանակումները և հաջորդ պրակի վերջում կրկին նշանակում է Բ, այսինքն երկու անգամ երկրորդ պրակ է նշանակում, որպեսզի այլևս չխախտի ձեռագրի բուն պրակակալումը, և, այնուհետև, պարզապես շարունակում է լրացնել եզրահատված պրակահիշերը։

Ղուկասի ավետարանից սկսած՝ փոխվում են պրակներ նշողը, գրիչ գործիքը և գիրը՝ բոլորգրի փոխարեն՝ շղագիր։ Պրակահիշերը լրացվում են նույն սկզբունքով, մինչև Ղուկասի ավետարանի վերջին, ԼԶ պրակը, որն ունի 5 թերթ։ Սրան ավելացնում է հաջորդ երկու ներդիր թերթերը և անտեսելով Հովհաննեսի ավետարանի առաջին թերթի պրակահիշը (ԼԷ), այդ թերթն էլ գումարում է նախորդների վրա, և կազմում ութ թերթանոց մի պրակ՝ (ԼԶ), կրկնելով իրենից առաջ պրակակալողի սխալը։ Հաջորդ պրակը (ԼԷ) բնականաբար յոթ թերթանոց է դառնում։ Բարեբախտաբար հաջորդ ԼԸ-ից սկսած պահպանվել են բուն պրակահիշերը, և պրակակալողին ոչինչ չէր մնում անել, եթե միայն ընդունել այն և լրացնել միայն եզրահատված պրակահիշերը։

Վերջին՝ ԽԶ պրակահիշը դրված է պրակի յոթերորդ թերթի վրա։ Այս նշանակում է, որ երկրորդ պրակակալման ժամանակ արդեն վերջին պրակի վերջին թերթը և հաջորդ պրակները հիշատակարանի հետ թափված են եղել։ Ձեռագրի երկրորդ պրակակալումը նույնպես ցույց է տալիս, որ ձեռագիրը իսկապես գրվել է ութ թերթանոց պրակների վրա։

Ձեռագրում պահպանված վերջին ԽԶ պրակի յոթերորդ թերթից հետո մնացած բնագիրը կարելի է տեղավորել երկու և կես թերթի վրա¹¹։

Այսպիսով, երկրորդ պրակակալումը տեղի է ունեցել ձեռագրի վերջին թերթերը, հիշատակարանը և կազմը կորցնելուց հետո։ Բայց այդ ժամանակ արդեն կային ներդիրները, որոնք, ինչպես նաև նկարչի կողմից բնագրի թերթերի լուսանցքներում կատարած լուսանցապատկերները, ստույգ են կազմելու ժամանակ թերթերի եզրահատումից։

Ձեռագրի կառուցվածքային հիմք հանդիսացող պրակների կալումությունը և նրանց պահպանվածությունն ապացուցում է, որ այն գրվել ու ծաղկրվել է այդ պրակների վրա, իսկ նրանցից դուրս մոծված նկարազարդ թերթերը ներդիրներ են և հետնամուտ են։

ՏԻՐԱՅՈՒ ԳՐԻԶ

Ձեռագրի գրիչը Տիրացուն է, որի անունը պահպանվել է իր իսկ ձեռքով գրված հիշատակագրության մեջ, Մարկոսի ավետարանից հետո զե-

¹¹ Այդ թերթերից առաջինը ԽԶ պրակի վերջին թերթն է եղել. մյուսը՝ ԽԷ պրակի առաջին թերթը, որ ավարտվել է Հովհաննես ավետարանը ԽԷ պրակի երկրորդ թերթի ա էջում։ Այնուհետև գրվել է հիշատակարանը, որի զբաղեցրած թերթի քանակը հայտնի չէ։ (Սատուածաշունչ, Վեներիկ, 1860, էջ 1044)։

գեղեցիկ համադրությամբ ստեղծում իսկապես «ծաղկազարդ բուրաստան»։ Խորաններին հաջորդում է առաջին պրակը, որի առաջին թերթի ա էջից սկսվում է Մատթեոսի Ավետարանը։ Ավետարանառաջը ծաղկազարդել է Գրիգոր ծաղկողը։ Խորանի գլխազարդը քառանկյուն է, որի ստորին մասում ձգված գերանի վրա ստացողի մասին հիշատակագրությունն է, իսկ շրջանակը հայկական գորգի զարդանախշեր ունի։ Քառանկյան կենտրոնում շրջանաձև մեծ զարդանախշ է, աջ և ահյակ կողմերում՝ ավելի փոքր զույգ-զույգ շրջանաձև այլ զարդեր։

Ավետարանն սկսվում է «Գ» զարդագրով, որի վերջույթներն ավարտվում են եռանկյունաձև նախշազարդով։ Տառի թևի տակ, գաճավորակի վրա բազմած է Մատթեոս ավետարանիչի խորհրդանիշ մարդ-հրեշտակը՝ ձեռքին Ավետարան։ Այն ավելի շատ համահնչյուն է նախորդ ներդիր թերթի Մատթեոսի նկարին, քան ծաղկողի զարդարվետին։

Գրիգոր ծաղկողն այնուհետև ծաղկազարդել է ողջ ձեռագիրը լուսանցազարդերով և զարդագրերով, գերազանցապես օգտագործելով կապույտ, կարմիր, գույները։ Ձեռագրում երբ զարդագիրը ընկնում է զույգ էջերի եզրալուսանցքի կողմում, նրան մերձ նկարում է լուսանցազարդը (13, 14բ, 29բ, 46բ և այլն), իսկ երբ զարդագիրը թերթի արմատին կամ միջին լուսանցքին կից է, լուսանցազարդը նկարվում է ոչ թե նրան մերձ, այլ նրա դիմաց՝ դարձյալ եզրալուսանցքում (16բ, 18ա, 19ա, 21բ և այլն)։ Մատթեոսի ավետարանառաջի և խորանների պրակի արանքում գտնվում է Մատթեոս ավետարանիչի նկարի ներդիրը։ Այն չի պատկանում երկու կից պրակներից ոչ մեկին, նրանցից դուրս է և հետնամուտ։ Ներդիրներ են նաև 15, 20 և 114 թերթերը, որոնք ներկայացնում են համապատասխանաբար՝ «Ծնունդ Փրկչին» «Մկրտություն Տեառն» և «Յարություն Տեառն» նկարները։

Մատթեոսի ավետարանն ավարտվում է չորս թերթանոց ԺԳ պրակի վերջին թերթի ա երեսում (էջ 113ա), իսկ բ երեսը ամբողջովին ազատ է։ Այստեղ կարող էր նկարվել հաջորդ ավետարանիչ Մարկոսի նկարը, բայց չկա։ Ուրեմն այն ծաղկողը չի նկարել գրչության ժամանակ։ Նոր պրակը ԺԴ-ն սկսվում է հաջորդ ավետարանառաջով, գլխազարդով, զարդագրով, ավետարանիչի խորհրդանիշով, լուսանցազարդով և երկրորդ սյունակի ինն տող ոսկեպատ երկաթագրով (որը դարձյալ ծաղկող Գրիգորի գործը չէ)։ Վերջին գիրը, ինչպես նաև խորագիրը՝ «Ավետարան ըստ Մարկոսի» Տիրացու գրչի ձեռքով է արված, մնացածը՝ Գրիգոր ծաղկողի։ Գլխազարդի ստորին գերանի վրա ծաղկողի մասին հիշատակագրությունն է։ Այս ավետարանառաջի և Մատթեոսի վերջին պրակի արանքում տեղադրված ներդիրը՝ «Յարություն Տեառն» մանրանկարը, երեսով ոչ թե դեպի Մարկոսի ավետարանառաջն է, այլ՝ Մատթեոսի վերջին՝ անգրել էջը։

182ա էջում ավարտվում է Ավետարանն ըստ Մարկոսի, որից հետո շարունակվում է «Յարուցեալ Յիսուս» հատվածը, գրված աղյուսակ գրով, և վերջանում գրչի մասին հիշատակագրությամբ (183ա)։ Հաջորդ սյունակը և մյուս էջը, դարձյալ ազատ-անգրել է, որտեղ կարելի էր Ղուկաս ավետարանիչին նկարել, բայց չի նկարված։

Ղուկասի ավետարանն սկսվում է ԻԳ պրակի առաջին էջով, զարդարված ավետարանառաջով։ Այս ավետարանառաջի և Մարկոսի վերջին թերթի արանքում, կրկին մոծված է տերունական «Աւերումն դժոխսցն» (բնագրում՝ «Աւարումն...») ներդիրը, դարձյալ երեսով դեպի ավարտվող ավետարանը և ոչ սկսվողը։

Ղուկասի ավետարանն ավարտվում է 294ա էջում, որի հաջորդ էջը դարձյալ ազատ-անգրել է և չնկարված: Հաջորդ՝ Հովհաննու ավետարանի զարդարված ավետարանառաջի և հախորդի վերջին էջի արանքում մոծված են երկու ներդիրներ. առաջինը՝ «Նմջումն Աստուածամարն» նկարն է, երեսույ դեպի Ղուկասի ավետարանը, և երկրորդը՝ Հովհաննես ավետարանիչի և Պրոխորանի նկարը՝ երեսույ՝ Հովհաննու ավետարանառաջը:

Արդեն ասել ենք, որ Հովհաննու ավետարանի վերջից թերթ է պակաս:

Ամենայն հավանականությամբ, այդ թերթերի մեջ, ավետարանի վերջում նույնպես եղել է մի ներդիր, որը «փակել» է Հովհաննու ավետարանը:

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ առկա է նկարազարդման երկու օրինաչափություն. մի կողմից Գրիգոր ծաղկողի աշխատանքն է, համարաբար 10 խորանների, չորս ավետարանառաջների և լուսանցազարդերի ու զարդագրերի նկարազարդումը, կատարված ձեռագիրը գրելու ժամանակ, որն հաստատվում է պրակների կայուն հենքով, ծաղկողի հիշատակագրությամբ, զարդարանքի և զարդարվածության միասնական ոճով: Մյուսը մի այլ նկարիչ, որը նույնպես աչքի է ընկնում, որն իր որոշակի, հազվադեպ հանդիպող օրինաչափությամբ. բոլոր տերունական նկարները (7) և ավետարանիչները դասավորված են այսպես. Ավետարանիչների նկարները ներդրված են ավետարանառաջների դիմաց, որտեղ սովորաբար նկարվում են: Յուրաքանչյուր ավետարանի վերջ փակվում է տերունական մի նկարով:

Մատթեոս ավետարանիչը և «Յարութիւն Տեառն» մանրանկարները սկզբից և վերջից իրենց մեջ են ամփոփում Մատթեոսի ավետարանը: Մարկոս ավետարանիչի նկարը, (որ այժմ բացակայում է) և «Աւերումն դժոխց» մանրանկարները սկզբից և վերջից ամփոփում են Մարկոսի Ավետարանը: Ղուկաս ավետարանիչի (որ այժմ բացակայում է) և «Նմջումն Աստուածամարն» մանրանկարները ամփոփում են Ղուկասի ավետարանը, և վերջապես Հովհաննես ավետարանիչի և Պրոխորանի նկարը՝ սկզբից և մի տերունական նկար (որ այժմ չկա) ամփոփել են Հովհաննու ավետարանը:

Ելնելով սրանից կարող ենք համոզված կերպով պնդել, որ այժմ բացակա Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչների նկարները մյուս ավետարանիչների հետ նկարված և տեղադրված են եղել իրենց տեղերում, ինչպես նաև վերջում եղել է տերունական մի նկար ևս, այսինքն այժմյան ինն մանրանկարի փոխարեն եղել է առնվազն տասներկու ներդիր: Քանի որ Մատթեոսի Ավետարանը օժտված է ավետարանիչի նկարով, փակող տերունական նկարով և տերունական երկու այլ նկարներով, հավանական ենք համարում, որ բոլոր չորս Ավետարաններն էլ օժտված են եղել չորսական նկարներով, այսինքն չորս ավետարանիչների նկարներով և տասներկու տերունական նկարներով, ինչպես լինում է սովորաբար: Սակայն հնարավոր է նաև, որ միայն տասներկու ներդիր է եղել. չորս ավետարանիչներ և ութ տերունական նկարներ: Ինչպես տեսնում ենք, Թարգմանչաց Ավետարանում մենք գործ ունենք մանրանկարչական երկու ձևավորման հետ, որոնք կապվում են տարբեր ժամանակների և տարբեր անհատականությունների հետ:

Ցավոք, ոչ ոք Թարգմանչաց Ավետարանի, որպես ձեռագրական հուշարձանի, ըստ ամենայնի չի անդրադարձել, արվեստաբաններից շատերը պարզապես կրկնել են իրար, ոմանք էլ անհրաժեշտ ժամանակ ու հնարավորություն չեն ունեցել այն քննելու: Ձեռագրական հուշարձանի ուսումնասիրման առաջին հախարայմանը ժամանակի և տարածության մեջ նրա հիշտ տեղադրումն է, որով և ուրվագծվում է այն որոշակի միջավայրը, որի

ծնունդն է նա: Իսկ մի ձեռագիր, որի մեջ ուսումնասիրողը երկու նկարիչ է տեսել (երկու ժամանակ, երկու միջավայր) առանձնակի հետազոտման է արժանի: Այս հանգամանքների անտեսումը, միակողմանիորեն պատկերա-գրական վերլուծություններով տարվելը հանգեցրել են այն բանին, որ իրա-պես տարբեր ժամանակներում ու վայրերում ստեղծագործած երկու արվես-տագետներ դարձել են մի «Գրիգոր ծաղկող»:

ԳՐԶՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԵՎ ՎԱՅՐԸ

Գրիչ Տիրացուի և ծաղկող Գրիգորի մասին վկայություններից բացի, վերջինիս ձեռքով ունենք նաև ծաղկագարդելու թվականի վերաբերյալ հի-շատակագրություն, գրված համարաբառի վերջին զույգ խորանների գլխա-գարդերի ստորին գերանների վրա. «Ի թիս **ՈՉԱ. (1232)** ծաղկագարդեցաւ սորբ // Աւետարանս բարեխաւս առ Ք[րիստո]ս Յ[իսու]ս ի Տ[է]ր մեր» (9բ—10ա):

Թվականը կրկնված է նաև Յիւս Էջում, լուսանցագարդի շրջանակի մեջ՝ «Թիւ **ՈՉԱ. (1232)** ծաղկեցաւ»:

Ուրեմն Թարգմանչաց Ավետարանը ծաղկագարդվել է 1232 թվականին: Գրիչը և ծաղկողը միասին են աշխատել, ուստի ծաղկագարդման ավարտը նաև գրչության ավարտն է: Ձեռագիրն, այսպիսով ավարտվել է 1232 թվա-կանին:

Դարձյալ ծաղկող Գրիգորն է գրում խորանների գերանների և պոմե-րի վրա ստացողի մասին վկայությունները՝ «Տէր Աստուած, ողորմես պատ-ուական քահանայի եւ երեւելի պարոնի Յովաննիսի, ամեն» (7բ), «Ձեռվան-նէս աստուածագարդ քահանայ եւ զԹաշիկ հայր իւր յիշեսցիք ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէր» (8ա) «ՁՅովաննէս առագերէց յիշեա Տէր Աստուած ամեն» (12ա): Այս բոլորը վրձնով գրել է Գրիգոր ծաղկողը: Ոչ էլ նա որդին է «Գարփին»: Ծաղկողին շփոթել են հետագա ստացող «Դափի որդի Գրի-գորի» հետ (տե՛ս Ձեռագրացուցակը):

Այսպիսով, անհայտ է մնում գրչության կենտրոնը, ուր աշխատել են վարպետ գրիչն ու ծաղկողը, և որոնց իր ցանկալի շքեղ Ավետարանի ստեղ-ծումը վստահել է պարոն Հովհաննէս քահանան: Այս հարցերին անդրադար-ձել է արվեստաբան Լ. Զաքարյանը, որը նկատի առնելով «ձեռագրի գե-ղանկարչության որոշ առանձնահատկություններ», նրա պատվիրատուին փնտրում է Հայաստանի արևմտյան շրջաններում:

13-րդ դ. առաջին կեսին Կարին քաղաքում ապրում էր Հովհաննէս ա-նունով մի պարոն՝ Ունեկյան նշանավոր գերդաստանի ազգականներից: Կիրակոս Գանձակեցու և Վարդան Արևելցու վկայությամբ, մոնղոլների կող-մից Կարինը գրավելու հետևանքով, Ունեկյանների գերդաստանը՝ ազգա-կաններով տեղափոխվում է Հայաստանի արևելյան կողմերը և բնակվում Լոռու շրջանում: Նրանք հավանաբար իրենց հետ բերել են նաև Հովհան-նէս պարոնի Ավետարանը¹²: Բայց ի՞նչ կապ ունի Թարգմանչաց Ավետա-րանը Կարինի հետ: 1230 թ. Կարինում Գրիգոր անունով մի գրիչ գրում և ծաղկում է մի Ավետարան սեփական օգտագործման համար: Այդ ձեռա-գիրը այժմ պահվում է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մատենադարա-նում: Ձեռագրում այժմ կան միայն երկու կիսախորաններ և լուսանցագար-դեր: «Ժվլար չէ նկատել պահպանված կիսախորանների, ավետարանիչների

¹² Լ. Զաքարյան, «Թարգմանչաց» Ավետարանի մասին, ՊԲՀ, 1969, № 2, էջ 167—168:

խորհրդանիշերի և լուսանցազարդերի բացառիկ ոճական նմանությունը «Թարգմանչաց» Ավետարանի նույնանուն նկարաթերթերի հետ: Կրկնվում են զարդանկարչական մոտիվներն ու զարդագրերը, հատկանշական բառատերև կամ շրջանակաձև լուսանցազարդերը՝ հավելյալ ցողուններով: Թղվում է, թե նույնն է նաև օգտագործված ներկապնակը՝ «Թարգմանչացի» գույս, նուրբ ու բարձր ճաշակի արտահայտության գունաշարը, անկրկնելի կապույտով»¹³:

Լ. Զաքարյանը Կարինի և Թարգմանչաց Ավետարանների մանրանկարները վերագրում է նույն Գրիգոր ծաղկողին, իսկ վերջինիս գրչության վայրը ենթադրաբար համարում է Կարինը:

Ծանոթանա՞նք Կարինի Ավետարանի գլխավոր հիշատակարանին: Նրա գրիչ Գրիգորը գրչության արվեստը սովորել էր հորից՝ Խաչատուր քահանայից, որ էր «...լոյժ հմուտ եւ հոճտոր այսմ արհեստի»: Ծատ էր ցանկանում ունենալ ժամանակի հռչակավոր գիտնական և գրչության խոշոր վարպետ Գրիգոր Մուրղանեցու գրած Ավետարանի ընդօրինակությունը: Եվ ահա գտնում, ընդօրինակում է, և շատ գոհ է, «իսկ եւ եղկելիս, Գրիգոր գրիչ, փափագող եղեալ այսմ անմահական ըմպելոյ... Եւ ետ Տէր զխնդրածս իմ, զի ի վաղուց ժամու ցանկացեալ էի այսմ անգիտ մարգարտիս եւ ամենալաւ արիմակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ, ճարտարագիծ գրչի եւ անշաղթ գիտնականի: Եւ ըստ յաջողելոյն Աստուծոյ՝ եղև ըստ կամաց իմոց: Եւ եւ ըստ կարի իմում՝ բազում աշխատութեամբ գծագրեցի իմով ձեռամբ»¹⁴:

Ավետարանն ավարտել է 1230 թվականին, Կարինում, «ի հոշակապ եւ ի հոշակաւոր քաղաքիս Թեոդոսյալիս, ընդ հովանեաւ Սրբոյ Յարութեանս»:

Զեռագրից պակասում են առաջին 10 թերթերը, որոնց վրա խորաններ էին, և Մարկոսի և Հովհաննու ավետարանառաջները: Զեռագիրն ունի 52 պրակ, բոլորը ութական թերթ, բացառությամբ Ժ (որն ունի 3), ԺԶ (10), ԻԴ (9), Խ (4) և ԾԲ (6) թերթ, որոնց գումարը՝ 32 թերթ է, կամ 4 պրակ:

Փաստորեն Թեոդոսյոսի (Կարինի) Ավետարանը ավետարանիչների նկարներ չի ունեցել, այնպես, ինչպես Թարգմանչաց Ավետարանը, որը նույնպես Գրիգոր Մուրցանեցու ճարտարագիծ գրչի և անհաղթ գիտնականի ամենալավ օրինակից պետք է ընդօրինակված լինի: Ապացույց՝ ոչ միայն ծաղկազարդման նույն եղանակը, այլև գրչության նմանությունը, որոնք գալիս են գաղափար օրինակից՝ համաբարբառի 10 խորաններ, չորս ավետարանառաջներ (գլխազարդով, մեծ զարդագրով, ավետարանչի խորհրդանշով, լուսանցազարդերով, կարմիր, աղյուսակագիր խորագրով և ոսկեպատ ներկաթագիր (բնագրով) լուսանցազարդեր և զարդագրեր: Ընդ որում, գլխավոր ավետարանները զարդագրով սկսելուց հետո, առաջին տողը անմի-

¹³ Նույն տեղում, էջ 169:

¹⁴ Բ. Սարգիսյան, Մայր ցուցակ, էջ 572 Հիշատակարանում հորից՝ Խաչատուր քահանայից բացի հիշում է մորը (առանց անունը տալու), քույրերին, Թանկերին, Ագգերին, Այներին, փեսային՝ Վահրամին («զսիրելի անձին իմոյ»), Հովասափ փիլիսոփային՝ իրենց հոգևոր եղբորը: Այնուհետև հիշում է ձեռագրի գրչությանը դրամով կամ աշխատանքով օգնողներին—պատանի պարոն Վարդ բարեգործին «որ աշխատեցաւ ի պարգել յօրոյս եւ մասն ինչ եղ յԱւետարանս յարդար ընչից իրոց», մորաքույր Գոհարին՝ հանդերձ որդիներով «որ եւ տա մասն ինչ եղ յԱւետարանս», Ագատ տիկնոջն ու դստերը (վախճանեալ) «եւ սա սակաւ ինչ ազնական եղաւ» Խաչատուր վարդապետին և Ավետիս քահանային («որ ի մագաղաթս աշխատեցաւ ընդ իս»): Ահդ՝ էջ 572—573:

չապես շարունակվում է ոսկեպատ երկաթագրով: Նմանություն կա նաև երկու ավետարանների գրչության մեջ, որը ավելի է հաստատում նրանց նույն շատավիղին պատկանելը:

Բ. Սարգիսյանը Թեոդուպոսի ձեռագիրը նկարագրելիս կետադրության մասին գրում է. «ստորակետերեն, միջակետերեն և վերջակետերեն գատ՝ հաճախ գործածված է նաև կետ և ստորակետ ի միասին, այսպես (;), որ լատին կամ հունալատին ուղղագրությամբ ելած փոխառություն համարելի է»: Նույն բանը մենք ունենք Թարգմանչաց Ավետարանի գրիչ Տիրացուի մոտ: «Տողադարձին «ը» կավելացվի ոչ միայն ավարտող տողավերջի «զ» նախորդին, այլև սկսվող տողի բաղաձայնին բով, դնելով հավելյալ ձայնավորին վրա փշիկ մ'ալ»,— և բերում է օրինակներ, որոնց նույնությամբ հանդիպում ենք Տիրացուի մոտ. օրինակ. զը-նա, ցը-նոսա, յալս-ըկոյս, յայն-կոյրս և այլն: Այդ փշիկը կամ գծիկը դրվում է նաև «ի» նախորդի վրա:

«Հատուկ անուններեն շատերն իսկ տարբեր ուղղագրությամբ գրված են այսպես՝ Նասաովնը գրված է՝ **Նայասովն**, Բոսը՝ **Բոյոս**, Ռոբովանը՝ **Ռոբոյան**, Յովհաննեսը (Մկրտիչ)՝ **Յոաննես** և այլն: Նույն բանը Տիրացուի մոտ է, 12բ էջում. Նայասրսովն, Բոյոս, Ռոբոյան: Թեոդուպոսի ավետարանում. «Այդ յարուցեալ առաւատոց ի միաշարաբոց երեւեցաւ նախ Մարեմայ Մակդաղեմացոյ» և այլն (Մարկոսի ավետարան): Թարգմանչացում, (էջ 182ա) նույնն է. «առաւատոց, միաշարաբոցն», մակդաղեմացոյ: Նույնն են տոների նշանակման ձևերը. շրջանակներում՝ աղյուսակագիր: Լուսանցազարդերի մասին խոսելիս, գրում է. «Մեծի մասին բազմազունի մանեակներ են և ծոցի ժամացոյցի նման խարսխավոր շրջանակաձևեր և սկավառակներ, որոնց մեջ ազնիվ ակունք երփներփն կրճողեն... ոմանց մեջ պարսկի կամ արաբ գրերուն նման զարդեր և ոմանց ալ հույն և հայերեն տառերով անուններ դրոշմված են»: Թարգմանչացում այդպիսի զարդերը և գրություններ շատ են (Հմմտ. էջ 300, 311ա, 312ա, 318ա, 326բ, 343ա, 350բ, 388բ և այլն):

Ինչպես ծաղկազարդումները, այնպես էլ գրչությունը ցույց են տալիս, որ Գրիգոր գրչի Թեոդուպոսի և Տիրացու գրչի Թարգմանչաց ավետարանները գրված են Գրիգոր Մուրղանեցու ընտիր օրինակից:

Իհարկե, կարող էին նրանք իրենց ձեռագրերը ընդօրինակել Թեոդուպոսի-Կարինում: Եթե 1230 թ. Գրիգոր Մուրղանեցու օրինակը (կամ նրա օրինակից արտագրված մի այլ ձեռագիր) գտնվեր այնտեղ, որից օգտվեր Խաչատուրի որդի Գրիգոր Կարնեցին, ապա 1232 թ. նրանից (կամ հենց Գրիգոր Կարնեցու ձեռագրից) օգտվելին Տիրացու գրիչն ու Գրիգոր ծաղկողը՝ Թարգմանչաց ավետարանն ստեղծելու համար:

Այս ենթադրությունը փաստ դառնալու համար պետք է Թարգմանչացի ստացող պարոն Հովհաննես քահանայի և Ոսմեկյան գերդաստանին անհամ պարոն Հովհաննեսի նույնությունը հաստատող վկայություն լինի, որն դա՛մ պարոն Հովհաննեսի նույնությունը հաստատող վկայություն չէր: Ուստի Կարինը Թարգմանչաց ավետարանի գրչության վայրը համարել չի կարելի: Ուրեմն գրչության վայրի մարանի գրչության վայրը համարել չի կարելի: Հնարավոր չէ նաև նույնացնել ենթադրությունը սնում է ենթադրություն: Հնարավոր չէ նաև նույնացնել Գրիգոր Կարնեցուն և Գրիգոր ծաղկողին, որոնք բոլորովին տարբեր անհատականություններ են: Ծառ բնորոշ է մեծավաստակ արվեստարան Ս. Տեր-Ներսիսյանի կարծիքը այս առթիվ: Թեոդուպոսի և Թարգմանչաց ավետարանների ծաղկողներ Գրիգորները «անկարելի է, որ նույն անձը ըլ-

նշանները: Վկայողներից մեկն էլ Մխիթարիչի ուսուցիչն էր, «վարդապետաց վարդապետն և երևելի» Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչը:

Գլխավոր ավետարանները բաժանարարներով նշանակելու փոխարեն Մուրղանեցու օրինակում նշվում են լուսանցազարդերով, դիմացի գլխագիրը՝ զարդագրով, տողը՝ ոսկեգրով: Այս երևույթին առաջին անգամ հանդիպում ենք տասնմեկերորդ դարի կեսերին, նշանավոր գեղագիր, գրիչ և մանրանկարիչ Հովհաննես Սանդղկավանեցու մոտ, նրանից մեզ հասած երկու ձեռագրերում, հռչակավոր «Մողնու» և «Սանդղկավանքի» (1053 թ.) ավետարաններում²⁷, ընդ որում, երկուսն էլ, սրանցից զատ ունեն և տերուսական և ավետարանիչների փառավոր նկարներ, իսկ լուսանցազարդերը՝ միայն տերևներ են՝ զարդագրին առընթեր: Հավանաբար, Բագրատունյաց թագավորության վերացումից հետո ստեղծված ծանր կացության ժամանակ շատ թանկ էր նստում ճոխ նկարազարդված ձեռագրերը: Ուստի Մուրղանեցին հրաժարվել է դրանից և Ավետարանի բնագիրը հարդարել է կետադրական մոտ ժամանակներում կիրառվող նշաններով, ուղղել է աղավաղված կամ աղճատված բառերը, լուսանցքներում բացատրել որոշ բառեր, բնութեցվածներ կարգավորել և հանձնարարել ընդօրինակության: Հետագայում այդպիսի ձեռագրերում նկատվում է ավետարանիչների, ինչպես նաև տերուսական նկարների մոծում:

Այնուամենայնիվ, որտե՞ղ է ստեղծվել Թարգմանչաց Ավետարանը, ինչպիսի՞ մշակութային միջավայրի ծնունդ է այն, որտե՞ղ են աշխատել Տիրացու գրիչն ու Գրիգոր ծաղկողը: Որոշումները տալիս են Անի քաղաք:

Թարգմանչացի գրչի անվանը մի անգամ հանդիպում ենք Մարկոսի ավետարանի վերջում, «**Տիրացու գրծիչ**» ձևով: Մի Տիրացու գրիչի էլ հանդիպում ենք Անի քաղաքի Բեխենց վանքի գրչության կենտրոնում, որը գործում էր Տիգրան Հոնենցի հովանավորությամբ և հայր Եղբայրիկի առաջնորդությամբ XIII դարի առաջին տասնամյակներում: 1211 թ. այս վանքում Մարգարե ծաղկողը լրացրել ու նկարազարդել է նշանավոր Հաղբատի Ավետարանը (Մատենադարան, ձեռ. № 6288), խորաններից մեկում պատկերելով վանահայր Եղբայրիկին²⁸: Այստեղ է գրվել ու զարդարվել նաև Մատենադարանի № 5554՝ Բեխենց վանքի Ավետարանը, որի խորանների սյուների, գերանների, ինչպես և գլխազարդերի վարդակների վրա հիշատակագրություններ են արձանագրված: Խորանների գերանների վրա հիշատակագրություններ կան նաև Հաղբատի Ավետարանում: Հայ գրչության պատմության մեջ այս երևույթն առաջին անգամ նկատվում է Բեխենց վանքի ձեռագրերում, մի փոքր ուշ՝ նաև Հոռոմոսի մատյաններում, և դիտվում է որպես Անի քաղաքի մեծարվեստ ճարտարապետության, եկեղեցիների կամարների, սյուների, մուտքերի ճակատաքարերի վրա փորագրված բազմաթիվ վիմագիր արձանագրությունների ազդեցությունը գրքի գեղարվեստական հարդարանքի վրա²⁹:

Բեխենց վանքի Ավետարանի խորաններից մեկի գերանի վրա գրված է.

²⁷ Մատենադարան, ձ. № № 7736, 3793:

²⁸ Ա. Մաթևոսյան, Դշմարներ Անի քաղաքի գրչության և մանրանկարչության, «Բանբեր Մատենադարանի» № 14, էջ 106—135:

²⁹ Կույն տեղում, տե՛ս նաև Կ. Մաթևոսյան, Հոռոմոս-Անի ճանապարհին գտնվող կամարը, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1982, № 1, էջ 143—147, նույնի՝ Ձեռագիր գրված Անի քաղաքի Բեխենց վանքում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1984, № 1, էջ 221—225:

«Եղբայրիկ գհալը Բեխենց վանից յիշեցեք յաղաթա», իսկ մեկ այլ խորանի սյան վրա, վերից վար գրված է՝ «Տիրացու գրիչ»³⁰: Այս երկու հիշատակագրությունները սույն ձեռագրի գրչության ժամանակի և վայրի վկայություններն են (Հայր եղբայրիկն Անիում հիշվում է 1211 և 1222 թթ.), իսկ Տիրացու գրչի անվան մակագրությունը՝ նկարագարող խորանի սյան վրա, նրա նաև ծաղկող լինելու վկայություն է:

Բեխենց վանքի Ավետարանը նկարագարողման տարրերով և գրչության հանգամանքներով շատ նման է Մատենադարանի № 7635 Ավետարանին (երկուսն էլ գրվել են ոչ թե ստացողի նախնական պատվերով, այլ նախատեսված են եղել վաճառքի համար)³¹: Այն ևս դասվում է Անի-Հոռոմոս մշակության միջավայրի հուշարձանների թվին, զարդարված է խորաններով (գրիչ Ստաթենեսի անունը պահպանվել է խորանի գերանի վրա գրված հիշատակագրության մեջ), ավետարանառաջներով, լուսանցազարդերով: Նախորդի նման չունի ավետարանիչների, տերունական նկարներ, որովհետև դրանց պատկերումը մատչանում սկզբնապես չի նախատեսվել:

Զարդարվածության բաղադրիչների այս նույն մակարդակն է ունեցել նաև Թարգմանչաց Ավետարանը, միայն ավելի ճոխ է գունազարդված: Թարգմանչաց Ավետարանի և Բեխենց վանքի Ավետարանի Տիրացու գրիչի անվան նույնությունը, խորանների ու ավետարանառաջների որոշ զարդերի ընդհանրությունը ինչպես այս, այնպես էլ անիական շրջանի մյուս՝ № 6735 Ավետարանի հետ, խորանների վրա հիշատակագրություններ գրելու սովորությունը, դրանց երկաթագրի տարրերի սեպաձև վերջավորությունը, ինչպես և այս բոլոր մատյաններում ավետարանիչների, տերունական պատկերների բացակայությունը թույլ են տալիս ենթադրելու, որ Թարգմանչաց Ավետարանը նույնպես կարող էր այդ միջավայրում ստեղծված հուշարձան լինել: Ինչ վերաբերում է ստացողին, ապա նրա անվանը կցված, «պարոնը» ևս Անիի միջավայրի համար բնորոշ երևույթ է:

Մատչանում ավետարանիչները, նրանց խորհրդանշանները, տերունական պատկերները, ինչպես նաև Ստեփանոս Սյունեցու խորանների մեկնությունը, որ գրված է խորաններն զբաղեցնող թերթերի ազատ էջերում, լրացվել են հետագայում Արցախում, ինչպես քիչ հետո կտեսնենք:

Թարգմանչաց Ավետարանի, անիական և Թեոդուպոլսի Ավետարանների նմանությունը Գրիգոր Մուրղանեցի հմուտ գրչի գաղափար օրինակից է, իսկ Թարգմանչացում ավետարանիչների խորհրդանշանների նախագաղափարը՝ Թեոդուպոլսի Ավետարանն է, որը գտնվել է Արցախում հենց այն ժամանակ, երբ այնտեղ երկրորդ անգամ նկարագարվում էր Թարգմանչաց Ավետարանը: Գնանք ձեռագրի հետքերով:

(Շարունակելի)

³⁰ Մատենադարան, ձեռ. № 5554, էջ 8բ, 4ա:

³¹ Կ. Մարտնայան, Գրչի և ստացողի միջնորդը (Վաճառքի համար նախատեսված գիրքը միջնադարյան Հայաստանում), Պատմա-բանասիրական հանդես, 1990, 1, էջ 121—131:

ծեսր, որի հանդիսավորության չափազանցված արձագանքները հետագայում ծնունդ են տալիս կաթողիկոսի Գետադարձ մականվանը²⁷: Այս նույն հանդիպման ժամանակ կաթողիկոսը Վասիլ կայսեր է հանձնում Հովհաննես Սմբատի տխրահռչակ կտակը՝ «քանզի Յովհաննէս պատուեր տուեալ էր հայրսպետին, եթէ՝ Գրէ գիր և տո՛ր կտակ թագաւորին (Վասիլ) զի յետ իմոյ վախճանին՝ զիմ քաղաքս և զերկիրս նմա տաց ի ժառանգութիւն»²⁸:

Դրանից հետո կաթողիկոսն անմիջապես Անի չի վերադառնում, այլ կայսեր ցուցումով տեղափոխվում է Սեբաստիա: Ենթադրվում է, որ Վասիլի մահից հետո՝ 1026-ին նոր միայն Պետրոսը վերադառնում է մայրաքաղաք²⁹, որ նրան այնքան էլ ջերմորեն չեն ընդունում:

1033 թ. տեղի է ունենում արևի խավարում, որով նշանավորվում է Քրիստոսի խաչելության հազարամյակը և մեծ ազդեցություն է ունենում ժամանակակիցների վրա: Թագավորն ու կաթողիկոսը, երկրի մյուս մեծամեծերը Անիից հատուկ պատվիրակություն են ուղարկում Հովհաննես Կոզեռն վարդապետի մոտ, կատարվածի մեկնաբանությունն իմանալու համար: Վերջինս կանխատեսում է մոտալուտ բազում դժբախտություններ, որպես հետևանք բարբերի համընդհանուր անկման ու անբարեպաշտության, քրեմադատելով անգամ եկեղեցու առաջնորդին («Եւ ահա յայսմ հետէ բազում հերձուածք մտանեն յեկեղեցի Աստուծոյ ի ծուլութենէ հայրապետաց, վասն զի թուլամորթին և տկարանան և հաւատոյ քննութիւն ոչ առնեն և կան չիմարեալք: Յաղագս արծաթոյն թողուն ի բաց զհաւատն և պակասին օրհներգութիւնք ի տանէն Աստուծոյ»)՝³⁰: Դրանից հետո, նույն թվականին Պետրոսը ծածուկ կերպով թողնում է Անիի Աթոռը և կայսրության տիրապետության տակ անցած Վասպուրականի Զորավանք փոխադրվելով այստեղ է մնում չորս տարի: Թագավորն ու ավագանին բազմիցս դիմում են նրան ետ կանչելով, բայց ապարդյուն: Միայն 1037 թ. Վասպուրականի բյուզանդական կուսակալի միջամտությամբ Պետրոսը վերադարձվում է Անի և քաղաք մտնելուն պես թագավորի հրամանով ձերբակալվում, ուղարկվում Բջնի: Նույն տարվա վերջերին մայրաքաղաքում գումարվում է եկեղեցական ժողով, Պետրոսը համարվում է աթոռանկ և կաթողիկոս է ձեռնադրվում Սանահինի վանքի առաջնորդ Դեոսկորոսը:

Նման որոշման կայացման համար Պետրոսի դեմ եղած մեղադրանքները պետք է, որ զորավոր եղած լինեին, սակայն վճռորոշ էր նաև Հովհաննես Սմբատի դիրքորոշումը, որը գծոված լինելով կաթողիկոսի հետ փորձեց նման ձևով հաշվեհարդար տեսնել նրա հետ: Սակայն հայ ալան-դարյան հոգևորականությունը չհանդուրժեց աշխարհիկ իշխանության նմանօրինակ միջամտությունը եկեղեցու գործերին և ըմբոստացավ Անիում կայացված որոշման դեմ, ինչպես պատմիչն է գրում՝ «եպիսկոպոսն և վարդապետն Հայոց աշխարհին՝ նզովիք փակեցին զթագաւորն և զամենայն նախարարսն Հայոց՝ վասն հակառակութեանն որ եղև ի մէջ եկեղեցւոյն»³¹:

²⁷ Մաղաքիա Օրմանյան, Ազգաբարսում, էջ 1203:

²⁸ Արիստակես Լաստիվերտցի, էջ 32:

²⁹ Մաղաքիա Օրմանյան, նշվ. աշխ., էջ 1207:

³⁰ Մատթեոս Ուռմալեցի, էջ 79: Արիստակես Լաստիվերտցին ևս վկայում է, որ ժամանակակիցները մեղադրում էին Պետրոսին արծաթափրության համար:

³¹ Մատթեոս Ուռմալեցի, էջ 88—89:

գեցրել է ներքին տարաձայնությունների հենց եկեղեցու ներսում: Դրա լավագույն արտահայտությունը Դեոսկորոսի հետ կապված դեպքերն են: Վերջինիս մասին պատմիչները սովորաբար գովեստով են խոսում, միայն թե չեն ներում նրան Պետրոսի կենդանության օրոք Աթոռին տեղ դառնալու համար:

Ուոհայեցին Դեոսկորոսին կոչում է «մեծ հռետոր», Վարդան Արևելցին՝ «այդ սուրբ և լի ամենայն առաքինությամբ», իսկ նրա աշակերտ Անանիա Սանահնեցին ուսուցչին մեծարում է «երկրորդ Լուսավորիչ» կոչելով³³: Իր կարճատև աթոռակալության ժամանակ Դեոսկորոսը Անիում բազմաթիվ մորեպիսկոպոսներ է ձեռնադրում, առաջ քաշում Պետրոսի կողմից մերժվածների («զբազումս... ձեռնադրեաց յեպիսկոպոսութիւն... որք... մերժեալ էին յաթոռոյ յառաջին հայրապետացն զամենեսեան զնոսա յառաջ կոչեաց»)՝³⁴: Իսկ երբ Անի է վերադառնում Պետրոսը, կարգալուծ է անում Դեոսկորոսի կողմից ձեռնադրվածներին:

Եկեղեցու ներքին դժվարությունները նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում աղանդավորության համար, որի ծավալման մասին են վկայում Գրիգոր Մագիստրոսի՝ Պետրոս կաթողիկոսին հասցեագրված նամակներում պահպանված տեղեկությունները: Բյուզանդացիները թերևս բավարարված կաթողիկոսի՝ քաղաքական հարցերում ունեցած բացահայտ հունական կողմնորոշմամբ, առժամանակ դավանաբանական խնդիրներ չեն ներկայացնում, սակայն Հայաստանից գրված տարածքներում հիմնում են քաղեկոնական եպիսկոպոսություններ և իրենց շահերին ծառայեցնում դրանք³⁵:

Այնուհանդերձ, մինչև Հայոց թագավորության անկումն ու Անիի զավթումը կաթողիկոսությունը գտնվում էր բարվոք կացության մեջ: Մայրաքաղաքում ծաղկում էր հոգևոր մշակության կյանքը, կառուցվում էին եկեղեցիներ, հիմնվում գրատներ: Կաթողիկոսարանում քիչ չէին բանիքում վարդապետները, գիտնական ուսուցիչները, ինչպես օրինակ Մագիստրոսի դասընկեր Սարգիս վարդապետ Անեցին, Սաշատոր դպրապետը, Տիրանուն Կապանեցին, «անպարտելի» գրիչ Թադեոսը և ուրիշներ: Արգինայից Անիի կաթողիկոսարան փոխադրված վարդապետարանում ուսանում էին բազմաթիվ շնորհալի երիտասարդներ: Նրանցից երկուսը՝ Գրիգոր Մագիստրոսի աշակերտներ Եղիսե և Բարսեղ եղբայրները Անի էին եկել կաթողիկոսի հրավերով: Այս կապակցությամբ Պետրոսին հասցեագրած թղթում Մագիստրոսը գրում է. «Ես կարի լոյժ ուրախ եղի վասն զի գառինքս այս ի քաջ հովի վատահեցայ և ի ներքս ի գառիք քո մտցեն»³⁶, միաժամանակ, կաթողիկոսի հետ խորհրդակցում է ուսումնական խնդիրների շուրջ՝ մասնավորապես անդրադառնալով Անանիա Ծիրակացու Քննիկոնին, որի բնագիրը պահվում էր կաթողիկոսարանում:

Ուսումնական հարցերից բացի Պետրոսը զբաղվել է եկեղեցական կազմակերպչական հարցերով: Նա է հիմնել Բջնիի եպիսկոպոսական Աթոռը, որը հետագայում մեծ դեր է կատարել Արարատյան երկրամասում: Իր նախորդի օրինակով կաթողիկոսը պատվիրել է պատմագրական երկ՝ Բագրատունյաց պատմությունը («Յովհաննէս վարդապետ Տարոնեցի արար

³³ Ե—ԺԲ դդ. հայերեն ձեռագրերի միջատակարաններ (աշխատասիրությամբ Ա. Մալետյանի), Երևան, 1988, էջ 99:

³⁴ Մատթեոս Ուոհայեցի, էջ 88:

³⁵ Հովհ. Սկիլիցես (թարգմ. և առաջաբանը Հ. Բարթիկյանի), Երևան, 1989, էջ LXVIII:

³⁶ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 18:

Պատմություն Բագրատունեացն հրամանա տեր Պետրոսի»)³⁷, որը ցավոք չի պահպանվել: Մեզ է հասել Պետրոսի պատվերով 1046 թ. Անիում ընդօրինակված մի մատյան, որը պարունակում է Հովհ. Ոսկեբերանի ճաները (Մատենադարան № 988):

Ուռհայեցին ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում Անիի կաթողիկոսարանի պաշտոնության մի մասի վերաբերյալ, երբ հանգամանորեն նկարագրում է Պետրոսի ուղևորությունը Կոստանդնուպոլիս, որը տեղի է ունեցել Բագրատունյաց անկումից հետո, գրելով. «Եւ էր զհետ տէր Պետրոսի նախնականն և լամ ի բնաւից Բուլխար վարդապետն և ամենագլխէին Խաչատուր դարապետն և Թադէոս՝ որ էր անպարտելի գրչութեամբ, Գեորգ Բարնեղեցին և Յովհաննէս Քարնեղեցին, Մատթէոս Հաղբատացին, Մխիթար [Բա]զմայրեցին և Տիրանուն իմաստասէրն Կապանեցին, Մխիթարիկն, վարդան Սանահ[ն]եցին, Բարսեղն Բաշխատեցին, և համալայելուն և շքեղն տէր Եղիսէ և Բարսեղ նորին եղբայրն, Գեորգ՝ ջուլհակ ձագն և տէր Եփրեմ և տէր Խաչիկ»: Մինչ այդ պատմիչը նշում է շքախմբի մյուս մասնակիցներին, որոնց թիվը հարյուրների է հասել: Պետրոսը ճանապարհ է ելել «տանեցի ազատօքն փառավոր արամբք երեք հարիւր՝ վառեալ զինուք, և վարդապետս և եպիսկոպոսունս և երաժիշտս և կրօնաւոր քահանայս հարիւր և քսան՝ հեծեալս ի ջորոց, հետեալ պաշտօնեայ՝ երկերիւրս»³⁸:

Ինչպէս երևում է, Անիի կաթողիկոսարանն ունեցել է 300 հեծյալներից կազմված մշտական պահակախումբ, որն ուղեկցել է կաթողիկոսին նրա ճամփորդությունների ժամանակ: Մասնավորապես այդ է վկայում նաև Պետրոսի 1021 թ. ուղևորությունը Տրապիզոն, երբ նրան ուղեկցում էին «հեծեալք Գժ (300) ի փառաւորացն»³⁹: Նշենք, որ պահակախմբի կազմի նման համապատասխանությունը բանասեր Հ. Պերպերյանին ենթադրել է տվել, թե պատմիչը շփոթել է դեպքերը և Տրապիզոնյան ուղևորության մանրամասները վերագրել հաջորդ ճամփորդությանը⁴⁰: Բայց դա այդպես չէ: Տրապիզոնի շքախմբի մասին տեղեկություններ կան Հովհաննէս Կոզեռնի տեսիլքի բնագրում և Հակոբ Սանահնեցու երկում: Դրանք հետևյալն են. «...եկն տէր Պետրոս կաթողիկոսն... հանդերձ երկոտասան եպիսկոպոսաք և Հ (70) կրանաւոր քահանայիք եւ վարդապետաք Յովսէփ Ընճոց եւ ս. վարդապետ Յովաննէս Կոզեռն եւ հեծեալք (Գժ (300) ի փառաւորացն»⁴², «Յայնժամ գայր առ Վասիլ թագաւորն տէր Պետրոս կաթողիկոսն հանդերձ երկոտասան եպիսկոպոսօք և ութանասուն կրօնաւոր քահանայիք և վարդապետօք Յովսէփ Ընճոց և Կոզեռն Յոհաննէս և այլ Գժ (300) ձիաւորս ընդ նմայ ի փառաւորացն»⁴²: Ինչպէս տեսնում ենք, միակ համընկնող մանրամասնը երկու ճանապարհորդությունների պարագայում 300 հեծյալների առկայությունն է, իսկ ամենաէական հանգամանքը երկու դեպ-

³⁷ Մխիթարայ Այրիվանեցու Պատմություն Հայոց, Մոսկվա, 1860, էջ 59—60:

³⁸ Մատթէոս Ուռհայեցի, էջ 122—123:

³⁹ Հ. Թովհեան, Ցուցակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին, Վենետիկ, 1962, էջ 402:

⁴⁰ Հ. Պերպերյան, Հայոց կաթողիկոսական աթոռին բարձումը 11-րդ դարու երկրորդ կեսին, Հանդես ամսօրեայ, 1967, էջ 150, տե՛ս նաև Մատթէոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, (թարգմ. և ծանոթագրությունները Հ. Բարթիկյանի), Երևան, 1973, էջ 69, 321, ծան. 188:

⁴¹ Հ. Թովհեան, նշվ. աշխ., էջ 402:

⁴² Լ. Խաչիկյան, Հակոբ Սանահնեցի՝ ժամանակագիր XI դարի, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1971, № 1, էջ 42:

քում կաթողիկոսին ուղեկցած վարդապետների միանգամայն տարբեր լինելը: Բացի այդ, Տրապիզոն գնալիս Պետրոսին չէին կարող ուղեկցել Մասգիստրոսի աշակերտներ Բարսեղն ու Նդիսեն, որոնք 1021 թ. դեռ Անի էլ չէին եկել:

Սակայն Ռոմայեցու մոտ, այնուամենայնիվ կա մի շփոթություն: Բանն այն է, որ Պետրոսը բյուզանդական տիրապետության տակ անցած Անիից դուրս գալով վերը նշված բազմամարդ շքախմբով ոչ թե անմիջապես ուղևորվել է Կոստանդնուպոլիս, այլ Արծն: Ինչպես ստորև կտեսնենք, նա կայսրության մայրաքաղաք է տարվել միանգամայն այլ հանգամանքներում:

Այսպիսով, Բագրատունյաց թագավորության վերջին շրջանում Անիի կաթողիկոսարանն առաջվա պես շարունակում էր կատարել իր հոգևոր-եկեղեցական առաջատար դերը, միաժամանակ, երկրի մասնատվածության ու թուլացման պայմաններում ունենալով համահայկական նշանակություն և ազդեցության ակնի մեծ ոլորտ, քան որևէ քաղաքական ուժ, հանդիսանում էր հալ ժողովրդին համախմբող գլխավոր գործոնն ու նրա միասնականության խորհրդանիշը: Հենց դրանով էլ պայմանավորված էր բյուզանդական զավթողական քաղաքականության անհանդուրժողական վերաբերմունքը Հայաստանյայց եկեղեցու և նրա կենտրոնի՝ կաթողիկոսության նկատմամբ:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՀԵՌԱՑՈՒՄՆ ԱՆԻԻՅ. ԽԱՉԻԿ Բ ԱՆԵՑԻ

1045 թ. Գագիկ Բ Բագրատունուն զանից հեռացնելուց և մայրաքաղաք Անին գրավելուց հետո բյուզանդացիները ձեռնարկեցին Հայոց կաթողիկոսությունը թուլացնելու ու կազմալուծելու գործը: Վարդան Արևելցու դիպուկ բնութագրմամբ «Յոյնք... կատապան եղին ինքեանք քաղաքին (Անի) և վերացուցին ի նմանէ զերկուսին՝ պսակն՝ զգահ հայրապետութեան և զթագաւորութեան, յականայս ածեալ զերկոսեանս առ ինքեանս՝ և անդրէն ոչ դարձուցին»⁴³: Քրիստոնյա հզոր հարևանի հովանու տակ ապահովաբար ապրելու մասին որոշ հալ գործիչների՝ այդ թվում Պետրոս Ա-ի երազանքը, խարկանք դուրս եկավ: Արդեն 1046 թ. վերջերին Անի ժամանած բյուզանդական երկրորդ կուսակալը՝ Կատակալոն Կեկալմենոսը քաղաքից հեռացրեց կաթողիկոսին՝ «...խաբանօք հանէ զնա (Պետրոսին) ի քաղաքէն, ասելով եթէ հրամայեալ է քեզ թագաւորն տեղի բնակութեան ի Կարին գաւառի լԱրծին աւանի»⁴⁴:

Հուսախաբ եղած կաթողիկոսն այդ ժամանակից ի վեր սկսում է լըջորեն անհանգստանալ կաթողիկոսության հետագա ճակատագրի համար: Մինչ Անիից հեռանալը նա կանխազգուս է, որ կարող է այլևս իրեն չթույլատրվի ետ վերադառնալ և որոշ նախապատրաստություն է տեսնում. «տէր Պետրոս ... խորհեցաւ ի միտս իր և ասէ. «գոցէ այլ ոչ թողուն զիս Հոռոմք ելանել յարեւելք». անուանեաց լԱթոռ հայրապետութեան իրոյ զամենագովելին զտէր Խաչիկ: Նոյն օրինակաւ խորհեցաւ և յաղագս միտոնին օրհնեալ ձիթոյն՝ օծմանն հաւատոյ Հայաստանեայցն. պահեաց ի

⁴³ Վարդան Արևելցի, էջ 133:

⁴⁴ Արիստակես Լաստիվերցի, էջ 63:

խումբը, որը նրա հետ էր Անհից դուրս գալու ժամանակ: Այնուամենայնիվ կայսրության մայրաքաղաքում նրան պատշաճ ընդունելության են արժանացնում: Պետրոսն այստեղ «պատվավոր արտոնականի» վիճակում մնում է երեք կամ չորս տարի, ինչպես պատմիչն է վկայում կայսրը «բազում պատուով և մեծարանք ընկալաւ, և առաւո ռոճկօք հրամայեաց պաշտել զնա. բայց առ իր պահեաց զնա ամս երիս, քանզի **կասկածէր թողոյ ի Հայս՝ թէ երթեայ ապստամբեցուցանէ զԱնի**»⁵⁰: Այս վերջին վկայությունը ևս հաստատում է, որ երթեմնի հունասեր հայրապետն արդեն վտանգ էր ներկայացնում հենց հույների համար:

Ի վերջո Ստոմ Արծրունու միջնորդությամբ Պետրոսը տեղափոխվում է Սեբաստիայի Ս. Նշան վանքը: Ուռհայեցին գրում է, թե կաթողիկոսը «ի քաղաքն Անի ոչ ժամանեաց, այլ երթեալ բնակէր ի Սեբաստիա քաղաք»⁵¹, իսկ Կիրակոս Գանձակեցին ավելի է ճշգրտում՝ «հրամայեաց կայսրն հայրապետին դնել զԱթոռ իր ի Սեբաստիա և անտի հովուել զօտս իր: Եւ անդ եկաց հայրապետն մինչև ցվախճան իր»⁵²:

Պետրոսի աթոռակալության վերջին շրջանի մասին քիչ բան է հայտնի: 1055թ. Անանիա վարդապետ Սանահնեցին նրա պատվերով ավարտել է Պողոսի թղթերի մեկնությունը համառոտելով հին հեղինակների երկերը՝ «վասն դիրահատութեան ընթերցողաց» և թերևս այդ ժամանակ էլ սկսել է գրել իր հայտնի «Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց» երկը, դարձյալ «հրամանաւ տեառն Պետրոսի Հայոց վերադիտողի»⁵³: Սակայն մինչ վարդապետը կավարտեր գործը մահացել է պատվիրատուն և հեղինակն ավարտելով այն ներկայացրել է Խաչիկ Անեցուն, որովհետև աշխատության վերջում գետեղված հիշատակարանում արդեն դիմում է նրան. «...արդ... զաղքստ իմոց մտաց ընկալցի պտուղ, ով գերակատարդ... տէր Խաչիկ, վերադիտող Հայոց Մեծաց, փոխանորդ մեծի Լուսավորչին...»⁵⁴: Պետրոսի կողմից սույն աշխատության պատվիրումը ոչ միայն ցույց է տալիս, որ նա կայսրության նկատմամբ ընդդիմադիր չէր գրավել, այլև յուրովի նախադասարարական էր հույների դավանաբանական պահանջներին, որովհետև, ինչպես Հ. Բյուսեյանն է ճշում. «դավանաբանական այս աշխատության շարադրումը նպատակ ուներ զորացնել հայ Եկեղեցու գաղափարական դիմագրավման ոգին՝ ընդդէմ Բյուզանդիայի հոգևոր, քաղաքական նկրտումներին: Այս է պատճառը, որ նրա մեջ արծարծվող խնդիրները գլխավորապես քրիստոնաբանական ուղղվածություն ունեն, սակայն, տեսականից բացի, օրվա պահանջով, նրա մեջ արծարծվում են նաև ծիսական խնդիրներ...»⁵⁵:

Սեբաստիայում եղած ժամանակ Պետրոսը գրել է մի շարք շարականներ, որոնցով կարելի է մոտավոր պատկերացում կազմել կաթողիկոսի այդ շրջանում ունեցած հոգեվիճակի մասին⁵⁶: Պետրոս Գետադարձը մահացել է

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 82:

⁵¹ Մատթեոս Ուռհայեցի, էջ 125:

⁵² Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 95:

⁵³ Ե—ԺԲ դդ. հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, էջ 99, 101:

⁵⁴ Ե—ԺԲ դդ. հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, էջ 101:

⁵⁵ Հ. Բյուսեյան, Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառությունը», «Գանձասար», 1992, Ա, էջ 197—198:

⁵⁶ Սեբաստիայում Պետրոսն իր բուն անցյալը վերաբժեկորելու, անցավորի ու հավերժականի մասին խոսելու շատ ժամանակ ուներ: Ծարականների «Ննջեցեղոց» շարքում նա

1057 կամ 1058 թ., որից հետո միանձնյա այոթուակալ է դարձել Խաչիկ Բ Անեցին, քանի որ «զձեռնադրութիւն հայրապետութեանն վաղնջոց ընկալեալ էր»⁵⁷: Սակայն «Անեցի» մականունն ունեցող այս առաջին կաթողիկոսին բյուզանդացիներն այդպես էլ թույլ չեն տալիս այլևս ոտք դնել հայրենի քաղաք և անցնում են բացահայտ հալածանքների: Նախ ամփոջապես Սեբաստիայից Կոստանդնուպոլիս են տանում Խաչիկին, ապա կողոպտում այստեղ և Անիում պահված կաթողիկոսարանի գանձերը: Հույներն աննախադեպ ճնշում են գործադրում Հայոց կաթողիկոսի վրա՝ «ընդ հարկի կառնելն արկանել զնա... Եւ ապա ի հարց և ի փորձ արկեալ, և սպառնալիս ևս յաւելոին՝ եթէ ոչ ելանցես աստի, եթէ ոչ զհրամայեալսն ի մեզ յանձն առնուցուս»⁵⁸: Սակայն Խաչիկ Անեցին անդրդվելի է մնում: Հաստատական կաթողիկոսի եռամյա տառապանքներն ավարտվում են 1061 կամ 1062 թ., երբ նախկին գահակալ Գագիկ Բ-ի, Կարսի թագավոր Գագիկ Աբասյանի և ուրիշների միջնորդությամբ հաջողվում է նրան դուրս բերել կայսրության մայրաքաղաքից և բնակության տեղ ապահովել Փոքր Հայքում՝ Թավրուշում: Մի քանի տարի այստեղ բնակվելուց և 1064 թ. Անիի սելջուկների կողմից գրավման ու ավերման կսկիծն ապրելուց հետո Խաչիկ Անեցին վախճանվում է 1065 թ.:

Այն, որ հույներն Անին գրավելուց ի վեր ամեն ինչ անում էին կաթողիկոսական Աթոռն այստեղից արմատախիլ անելու համար, միանգամայն որոշակի է: Այդ են հաստատում Պետրոսի այոթուակալության վերջին և Խաչիկի կաթողիկոսության բոլոր տարիները, Անիում ու մերձակա վանքերում այդ շրջանում գրված բազմաթիվ վիմագիր արձանագրությունների մեջ Հայոց կաթողիկոսի հիշատակման իսպառ բացակայությունը, որը բյուզանդական խիստ գրաքննության արդյունքն էր և այլն⁵⁹: Սակայն, մյուս կողմից հայ ժողովրդի գիտակցության մեջ Անին շարունակում էր օրինական կաթողիկոսանիստ համարվել: Արիստակես Լաստիվերցին խոսելով բյուզան-

արտաճալուում է համբըհիմանոր գաղափարներ, բայց անկասկած նաև սեփական կենսափորձը նկատի ունի: «Մերձեցայ եւ ի դուռն գերեզմանի» սկզբնառողով շարականում դիմելով Աստծուն խնդրում է.

«Բժիշկ իմաստուն և ճարտարապետ
Բժշկես զճողոյ իմ զհիւանդութիւն...
Բղիխեսցեն առ իս զգոթ մարդասիրութեանդ
Եւ յաղբերէր կենաց լուացես զմեղս անձին իմոյ»:

Մեկ ալ տեղում գրում է.

«Ոսկի եղեալս՝ անպիտանացայ,
Գեղեցկայաբմար շինուածիս քակտումն,
Իմաստունս՝ յիմարացայ,
Ի յալեաց մեղաց, յոր ընկղմեցայ» և այլն:

⁵⁷ Վ. Ծաբակյան, Երուսաղեմ, 1936, էջ 907—908:

⁵⁸ Արիստակես Լաստիվերցի, էջ 82:

⁵⁹ Արիստակես Լաստիվերցի, էջ 83:

⁶⁰ Բյուզանդացիների կողմից Անիի կաթողիկոսարանի կազմալուծման մասին վկայող մի անուղղակի փաստ է այն, որ Պետրոսի ու Խաչիկի կալանումից հետո Անին թողել ու մահի վանք է քաշվել կաթողիկոսարանի մատենադարանապետ Սարգիս վարդապետ Անեցին: Կ. Մաթևոսյան, Սարգիս վարդապետ Անեցի, «Անի», 1992, № 1:

դական տիրապետման մասին գրում է՝ «այժմ թագաւորն անկեալ ի պատուոյ, իբրև զգեթի կալանաւոր նստի ի հեռաբնակ տեղիս. այսպես և հայրապետական Աթոռն ամաչացեալ ի բնակողէն՝ ցուցանի տխուր դիմօք իբրև զկին նորահասն՝ մնացեալ ի յաշիտութեան»⁶⁰: Այսինքն, հայրապետական աթոռանիստն Անին էր, միայն թե այնտեղ չէր աթոռակալը: Իսկ Ուոհայեցու հայտնածից երևում է, որ Անիի սելջուկյան զավթումից հետո, Թալբլորում գտնվող Խաչիկ կաթողիկոսը ողորմ է նույն այդ Աթոռի ավերումը՝ «սուգ ուներ ի սրտի իւրում տէր Խաչիկ... յիշեալ զաւերումն հայրապետական Աթոռոյն Տանն Հայոց»⁶¹:

Խաչիկ Անեցու մահից հետո բյուզանդացիները դիմեցին ծայրահեղ քայլի, Հայոց կաթողիկոսությունն ընդհանրապես վերացնելու համար արգելեցին նոր կաթողիկոսի ընտրությունը: Բայց կաշարությունն այլևս մախկին ուժը չուներ, արևելքում նրա թանակները խայտառակ պարտություններ էին կրում սելջուկներից: Զարմանալիորեն, անգամ մնան պայմաններում, հույները շարունակում են հակահայ քաղաքականություն վարել: Մեծ ճիգերի գնով հայ ազնվականությանը հաջողվում է 1066 թ. իրականացնել նոր կաթողիկոսի՝ Գրիգոր Մագիստրոսի որդի Վահրամ-Գրիգորի (Վկաչասեր) ընտրությունը: Սակայն, վերջինս հեռու էր կաթողիկոսության վարչական գործերից և ամբողջովին տարված լինելով սուրբգրական թարգմանական աշխատանքով փաստորեն եկեղեցական-կազմակերպական գործերը թողել էր ուրիշ մեկի՝ Գեորգ Լոռեցու տնօրինությանը: Այս շրջանում կաթողիկոսարանը գտնվում էր Կիլիկիայի սահմաններում՝ Սև Լեռներում կամ Ծամնդավում:

Անին այդ ժամանակ աստիճանաբար բուժում էր վերքերը: Անեցիների համար ծանրագույն հարված էր սելջուկների կողմից՝ Մայր տաճարի վերածելը մզկիթի: Բայց քաղաքի երիտասարդ ամիրա Մանուչեն (մոր կողմից ծագումով հայ էր), փորձում էր սիրաշահել հայերին: Վարդան Արևելցու վկայությամբ. «Մանուչէ... զարգացեալ յաւելու ի պարիսպն Անույ և յամրութիւնս նորա: Եւ աժ ի քաղաքն զամենայն մնացեալ իշխանս... Եւ շինեցաւ քաղաքն Անի ոչինչ պակաս քան զսուշինն»⁶²:

Ահա այս սյայմաններում 1074 թ. Անի է գալիս կաթողիկոս Գրիգոր Վկաչասերը: Պետրոսի հեռանալուց 28 տարի անց Հայոց կաթողիկոսը կրկին ուրք է դնում մախկին աթոռանիստ կենտրոնի նվիրական հողին: Վկաչասերի այցելության շարժառիթը զուտ անձնական էր, նա եկել էր ծերացած մորը տեսության: Սակայն անեցիներն այս այցելությունից նշանակալից արդյունք քաղեցին, քանի որ կաթողիկոսն այստեղ եպիսկոպոս ձեռնադրեց իր քրոջ որդի Բարսեղին, նրան օծելով «ընդարձակ իշխանութեամբ հսկողութեան Հայաստանի գավառներու վրա, իբր կաթողիկոսական փոխանորդ...»⁶³:

Դրանից շատ չանցած՝ 1081 թ. Գրիգոր Վկաչասերի համաձայնությամբ Բարսեղը Հաղբատում հանդիսավորապես ձեռնադրվում է Հայոց կաթողի-

⁶⁰ Արիստակես Լաստիվերտցի, էջ 60:

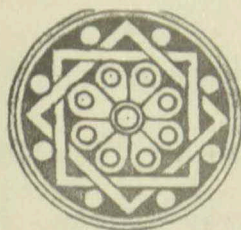
⁶¹ Մատթեոս Ուոհայեցի, էջ 184:

⁶² Վարդան Արևելցի, էջ 138:

⁶³ Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, էջ 1289:

կոս ու փառավոր երթով ուղևորվում Անի: Պատմիչն ուրախությամբ է արձանագրում այս իրադարձությունը՝ «Յայսմ ժամանակիս նորոգեալ եղև Աթոռ Սրբոյն Գրիգորի ի բաղաբն Անի, որ ի վաղուց հետէ ժամանակաց խախանեալ էր մախանօք և նենգութեամբ չար և դառնացեալ ազգի՛ն Հոռոմոց»⁶⁴: Ողջ հայությունը ցնծությամբ է ընդունում այս լուրը:

⁶⁴ Մատթեոս Ուռնայեցի, էջ 266:

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Երզնկայի վանքերի մասին ստեղծվել է հարուստ գրականություն:

ա) Արևմտահայ մամուլում տպագրվել են մի քանի տասնյակ հոդվածներ: Դրանցից առավել փաստայիններն ու արժեքավորներն են՝ Տ. Պալյանի հոդվածաշարքը «Բյուզանդիոն» օրաթերթի 1902—1904 թթ. մի շարք համարներում, Դ. Վարդապետ Հակոբյանի «Վանօրայք Երզնկայի» հոդվածները այդ նույն թերթի 1897 թ. համարներում, Ս. Սմատյանի «Եկեղյաց գավառ Վանօրայք» հոդվածաշարքը «Արևելյան մամուլ» ամսագրի 1890 թ. համարներում: Առանձին հոդվածներ են տպագրվել նաև «Բյուրակում», «Մասիսում», «Ծաղիկում» և այլ պարբերականներում:

բ) Երզնկայի վանքերի մասին առատ տվյալներ ենք գտնում մեր հարուստ ձեռագրերի հիշատակարաններում: Հիշատակենք Հ. Հ. Տաշյանի «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա» սովորածավալ աշխատությունը (Վիեննա, 1895), Լ. Խաչիկյանի ԺԴ, ԺԵ դարերը հիշատակարանների մի քանի հատորները (Երևան, 1945, 1955, 1958, 1967), Վ. Հակոբյանի և Ա. Հովհաննիսյանի «ԺԵ դարի հիշատակարանները», ինչպես և Երուսաղեմի, Վենետիկի, Ջամատի վանքի և այլ վայրերի ձեռագրերի հիշատակարանները պարունակող մեկ տասնյակից ավելի հատորներ:

գ) Երզնկայի վանքերի մասին խոսում են առանձին պատմաբաններ, ճանապարհորդներ, բանահավաքներ իրենց աշխատություններում, երբեմն թուղցիկ տողերով, երբեմն հանգամանորեն: Հիշենք Գ. Սրվանձությանցի «Թորոս Աղբարը», Պ. Նաթանյանի «Արտուր Հայաստանին», Կ. Ղազանյանի «Խառն նամակները», Գ. Տեր-Վարդանյանի «Երզնկա-Վամախ գավառաբարբառը և ազգագրական հուշեր», Հ. Քյուրտյանի «Երիզա և Եկեղյաց գավառ» և այլն:

դ) Գրվել են ամփոփ հետազոտություններ, որոնց մեջ ամենից ծավալունն ու փաստայինը Հ. Հ. Ոսկյանի «Բարձր հայքի վանքերը» աշխատու-

թյան Երզնկային նվիրված գլուխն է: Գ. Սյուրմենյանն էլ իր «Երզնկա» գլխում նկարագրել է 14 վանք, յուրաքանչյուրի մասին խոսելով շատ համառոտ:

Սրանցից մի քանիսի վկայությունները բացառիկ արժեք են ներկայացնում, քանի որ հեղինակները անձամբ շրջագալել են վանքերում, տեսել, գրի առել բնորոշ տվյալները, անգամ ձեռագրերից արտագրել որոշ հիշատակարաններ: Այդպիսի հավաստի աղբյուրներ են Տ. Պալյանը, Ս. Ամատյանը, Գ. Սյուրմենյանը: Մյուսները հիմնականում օգտվել են տպագիր գրականությունից:

Ծառ հարցեր, կապված Երզնկայի վանքերի հիմնադրման ժամանակաշրջանի, միաբանների քանակի, վանքերի մշակութային դերի մասին, այնուամենայնիվ սպառիչ պատասխան չեն ստացել մինչև օրս:

Մեզ համար էլ դժվար պիտի լինի այդ հարցերի պատասխանը տալը: Փորձելու ենք առկա նյութի սահմանում Երզնկայի վանքերը ծանոթացնել ըստ նրանց կատարած կրթական, մատենագրական դերի, հասարակական կյանքում ունեցած կշռի: Բանաստեղծների մեծ մասը հայկական վանքերի մասին գրելիս անտեսել է նրանց հասարակական, քաղաքական դերը ժողովրդի գոյատևման համար մղված պայքարում, մինչդեռ հայ եկեղեցին պետականությունից զուրկ մեր ժողովրդի կյանքում կատարել է խոշոր դեր ոչ միայն նրա մտավոր զարգացման, այլև քաղաքական կյանքի ղեկավարման գործում: Մեր կաթողիկոսները, պատրիարքները, հոգևոր առաջնորդները հաճախ են ուղղություն տվել օտար նվաճողների դեմ մղվող պայքարին: Հիշենք Ներսես Աշտարակեցուն, Ֆրնուզի Բարթողիմեոս վարդապետին և այլն: Նրանք կոչ են արել զինված պայքարի, իրենք էլ մասնակցել են կռիվներին:

Երզնկայի վանքերից մի քանիսը նույնպես, դժվարին պայմաններում ուարձել են յուրահատուկ ամրոցներ և շնորհիվ իրենց անատիկ դիրքի՝ փրկել են հազարավոր մարդկանց կյանքը:

Վերջապես հայ առաքելական եկեղեցին մեծ դեր է կատարել օտարամուտ այն գաղափարախոսությունների դեմ մղվող պայքարում, որոնց նպատակն է եղել դավանաբանական հակամարտություններով բաժան-բաժան անել հայերին և թուլացնել նրանց պաշտպանական ուժը, ենթարկել օտար պետություններին, ինչպես արել են երկար դարերի ընթացքում Հոռոմի գործակալները:

Վանքերը մի ուրիշ պատճառով էլ ժողովրդին կապել են իրենց հետ: Մարդիկ այնտեղ ոչ միայն իրենց հոգու փրկության համար աղոթել են, այլև վաճառականներից, վարդապետներից խնդրել են առողջություն տալ, բուժել զանազան հիվանդություններ:

Հայտնի է, որ այդ դարերում պատմական Հայաստանի ամբողջ տարածքում չի եղել որևէ հիվանդանոց՝ աշխարհական մարմինների հսկողությամբ ենթակա: Հիվանդությունների բուժման միակ եղանակը եղել է տնային բժշկությունը, այժմյան արտահայտությամբ՝ պատավական բուժումը: Հեթմներից, ժողովրդական բուժակներին է վստահվել բժշկի դերը: Մեկ էլ հույսը դրվել է վանքերի վրա:

Այստեղ էլ, անշուշտ, մեծ դեր է կատարել ոչ միայն Ավետարաններ կարդալը, սաղմոսներ ասելը, այլև ուխտագնացությունների օգափոխության օգուտը, բուսական դեղերի օգտագործումը, որոնց հմուտ են եղել շատ վարդապետներ:

Երզնկայի վանքերից մի քանիսը խոր անցյալում ունեցել են հիվանդանոցային հարկաբաժիններ, որտեղ բուժվել են մարդիկ հենց բուսական դեղերի քույկների միջոցով:

Որոշ վանքերի անուններն էլ վկայում են, որ եղել են բուժական կենտրոններ, ինչպես «Անարծաթ բժշկաց վանքը», «Ակնջի վանքը» և այլն:

Երզնկայի վանքերի անցյալում ունեցած բուժական դերին անդրադարձել է Կ. Ղազանճյանը մոտ 100 տարի առաջ հրատարակած գրքում, ասելով. «Կանգուն մնացած վանքերն ալ շեղած են իրենց նպատակեն և եղած են լոկ ուխտատեղիներ. կամ ալելի ճիշտ ըսելով՝ գրոսավայրեր: Ո՛ր մնաց վանորեից մեջի հիվանդանոցները, ո՛ր մնաց անկելանոցները»¹:

Գոյություն են ունեցել ոչ միայն վանքեր, որտեղ վանականներն ապրել են յուրահատուկ համայնական կյանքով, այլև կյանքից «խոռված» մարդիկ՝ ճգնափորներ, որոնց թիվն էլ բավականաչափ մեծ է եղել Եկեղյաց գավառում:

Նրանք հիմնականում սնվել են բուսականությամբ և շրջակա գյուղերից քարեպաշտ մարդկանց բերած համեստ ճաշերով:

Որոշ ճգնափորներ ունեցել են կրթական, մշակութային գործունեություն, աճեցրել են աշակերտներ, իրենց համար զբաղմունք դարձրել ձեռագրեր արտագրելը:

Մեր մատենագրության մեջ հիշվում է Գառնիկ ճգնափորը, որի անունով հետագայում գործել է համանուն վանքը՝ Տաճրակ և Շղնի գյուղերի արանքում:

Գրիգոր Դարանաղցին վկայում է, որ Սեպուհ լեռան ստորոտի քարայրներում ապրել են նման ճգնափորներ, որոնցից մեկը՝ Պարոնը, եղել է իր ուսուցիչը:

Հ. Հ. Ոսկյանը Երզնկայի վանքերի թիվը հասցնում է 34-ի: Անշուշտ իրականում այդ թիվը շատ ավելի մեծ է եղել: Ժամանակի ամենակոպ ժանիքը սրբել-տարել է շատ վանքեր, եկեղեցիներ, փլատակների տակ թողել ուրիշներ, որոնց հետքերը պահպանվել են մինչև մեր օրերը:

Այդ ավերներին նպաստել է Երզնկայի աշխարհագրական դիրքը, քարի պակասը, որի պատճառով շենքերը շատ հաճախ շինվել են փայտից կամ հում աղյուսից: Իսկ եթե եղել են քարաշեն, ապա դրանք քանդել են բրդերն ու թուրքերը, քարերը տարել-օգտագործել են իրենց տների, մարազների համար:

Բայց այն, ինչ մնացել էր մինչև 19-րդ դարի վերջերը, ինքնին բավական նյութ կարող է տալ հետազոտողներին և մղել ուշագրավ եզրակացությունների: Եվ դա պետք է կատարվի, քանի որ դարավերջին եղածն էլ, որի մասին գրավոր տեղեկություններ են պահպանվել. քանդվել է առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ու նրանից հետո, երբ Թուրքիայում պետական քաղաքականություն դարձավ հուլիական մշակույթի հետքերի իսպառ բնաջնջումը: Այդ քաղաքականությունը այժմ էլ տարվում է ամենայն հետևողականությամբ: Ապացույց՝ Էրզրումի մասին թուրքերեն լեզվով լույս տեսած մի գիրք², որը թերթոթը չի կարող իմանալ, թե Էրզրու-

¹ Կիրակոս Ս. Ղազանճյան, Խառն ճամակներ, Կ. Պոլիս, 1887, էջ 21:

² Erzurum, Tarihi, Anitlare, Kitobeleri, Istanbul, 1936.

մում առհասարակ հայեր ապրե՞լ են: Նույնը պիտի լինի Երզնկայի դեպքում:

Վերջապես բնությունն էլ դաժան է վարվել մեր վանքերի հետ: Այն, ինչ չի կարողացել կատարել օտար ասպատակողը, արել է երկրաշարժը, որը տևական բնույթ է կրել Եկեղյաց գավառում:

Եթե ունենք վկայություններ, թե եղել են այնպիսի երկրաշարժեր, որոնք մի քանի ժամում, հաճախ մի քանի րոպեում հողին են հավասարեցրել մեծ բնակավայրեր. խել մինչև 30.000 մարդու կյանք, անշուշտ նաև երկրաշարժերը պիտի երկրագնդի երեսից սրբեին նաև վանքեր, եկեղեցիներ, դրանք առնեին ցնցումից բացված խորխորատների մեջ ու փակեին ընդմիջտ մարդկության աչքից:

Անցնենք՝ վանքերին:

1. ԱՎԱԳ ՎԱՆՔ

Երզնկայի տասնյակ վանքերի մեջ իր մշակութային գործունեության կշիռով բացառիկ տեղ է գրավում Ավագ վանքը, որ կոչվել է նաև Ս. Թադեի, ըստ երևույթին նրան խոր հնություն վերագրելու հասկանալի նպատակով, քանի որ հին ձեռագրերի հիշատակարաններում այդ անվանը չենք հանդիպում:

Այսպես թե այնպես, Ավագ վանքը մոտ հազար տարվա հնություն ունեցող մի կենտրոն է եղել: Խոր անցյալից եկել-հասել է մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիները:

Այդ ամբողջ ժամանակաշրջանում միշտ նույն կշիռը չի ունեցել. մերթ եղել է սովորական աղոթատեղի, մերթ՝ կրթական, գրչագրական կենտրոն, մինչև անգամ արժանանալով «համալսարան» հորջորջման: Մերթ հեռու վայրերից մարդիկ այնտեղ են գնացել ուսում ստանալու, մերթ տեղի միաբաններն են ամեն ինչ թողել, կամ մի քանի ձեռագիր վեցրած՝ փախել են ուրիշ վայրեր՝ ազատվելու համար բարբարոսական հարձակումներից, կոտորածներից:

Ավագ վանքը կառուցված է եղել Սեպուհ սարի լանջերին, Երզնկայից յոթ ժամ հեռավորության վրա, գեղատեսիլ ու հովասուն վայրում, շրջապատված ծառ ու ծաղիկով, սաղաթթախիտ անտառներով, օժոված ստոնորակ աղբյուրներով ու գլգլան առվակներով, առավելություններ, որոնց շնորհիվ դարեր շարունակ պահել է սիրված ուխտատեղի լինելու առավելությունը:

Գ. Սյուրմենյանն իր գրքում գետեղել է մի նկար, հանված 1906 թ. մի ուխտագնացության ժամանակ: Հարյուրավոր մարդկանց ներկայությունը այդ լուսանկարում, այն էլ Համիդյան բռնապետության խստագույն տարիներին, երբ հայերի համախմբումը որևէ վայրում դիտվում էր որպես քաղաքական խմորումների արտահայտություն, ցույց է տալիս այն մեծ հետաքրքրությունը, որ եղել է այս ուխտատեղիի նկատմամբ:

Ե՛րբ է կառուցվել: «Բնաշխարհիկ բառարանը» անգամ փորձել է հիմնադրման թվականը որոշել և համարում է մեր թվականության 35-րդ տարին, կապելով Թադեոս առաքյալի քարոզչության հետ: Ի հարկե սա գիտական հիմք չունի: Նրա հնությունը մինչև առաջին դարերը տանելու համար վանահայրերը որոնել ու գտել են նույնքան միամիտ մի ապացույց էլ:

Դա Ավագ վանքի սեփականությունը եղող Աշանավոր Դեղթափն է, որի շուրջ անգամ մամուլում աղմուկ է բարձրացվել, նկարն էլ տպագրվել է պոլսահայ տարեցույցներից մեկում:

«Դեղթափը փոքր ձեռքի մը մեծությամբ, գոգաձև, բոլորակ, հակիրճ յա երկնագույն քար մըն էր,—գրում է Գ. Սյուրմենյանը,—որում վրա նկարված էին Հոռոմի կայսեր ու կայսրուհիի նկարները... Ավանդաբար կպատմվեր թե Տրդատ թագավոր քրիստոնեությունն ընդունելէ վերջ Հռոմէա կայսեր տված իր այցելության առիթով Կոստանդիանոս կայսեր կողմէ նվեր ստացած է զայն: Անոր վրա, նկարներուն տակը գտնված կայսեր ստորագրությունը կհաստատէ այդ պարագան: Ան որպէս մասունք կպահվեր մասնավոր թաքստոցի մը մէջ: ... Այս քարը Թեղթափ կկոչվեր անոր համար, որ բուժիչ հանգամանք ուներ»³:

Որ Դեղթափը հնագիտական արժեք է ներկայացրել՝ կասկածից վեր է, բայց ամենևին չի կարող որոշել վանքի հիմնադրման ժամանակը: Ի վերջո կարող էր Պոլսից բերված լինել շատ ուշ ժամանակներում:

Ուստի դուրս գանք ավանդությունների արահետներից ու դիմենք գիտական, վավերական փաստերին: Այդպիսի փաստեր մեզ կարող են տալ վիճական արձանագրություններն ու մատենագրական հիշատակությունները:

Ավագ վանքի հնագույն արձանագրությունը 15-րդ դարից ետ չի գտնվել երկրաշարժների պատճառով հաճախ հիմնահատակ կործանված լինելով: Նրա մատուցներից մեկի վրա կա մի քար, որը կրում է ԶԹ (1460) թվականը և կառուցող վարպետի անունը՝ Հովհաննես:

Բարեբախտաբար ձեռագիր մատյանները մեզ ետ են տանում մինչև 12-րդ դարի կեսերը:

Հնագույն վկայությունը, որին հանդիպում ենք, վերաբերում է 1200 թվականին: Այդ տարում Ավագ վանքում գրվել է երկու ձեռագիր: Երկուսի գրիչներն էլ կոչվում են Վարդան: Հնարավոր է, որ տարբեր մարդիկ լինեն:

Ձեռագրերից մեկը մի Ավետարան է, որի հիշատակարանում ժամանակի հոգևոր առաջնորդ է հիշվում Տեր-Սարգիսը: Հ. Քյուրտյանը ենթադրում է, թե պետք է լինի հետագայում հռչակված Տեր-Սարգիս արքեպիսկոպոսի պապը:

Մյուս ձեռագիրը այն Աշանավոր «Ճառընտիրն» է, որ գիտական աշխարհին հայտնի է «Մշո ճառընտիր» անունով և հանդիսանում է հայ զբոշագրական արվեստի փառքերից մեկը, աշխարհում պահվող բազմահազար հայ ձեռագրերից ամենամեծը: Գրիչն է Վարդան Կարնեցին, ծաղկողը՝ Ստեփանոսը: Օգտագործված նյութը՝ մագաղաթը, պատրաստվել է 600 արջառի և երինջի մորթուց: Արտագրման աշխատանքը տևել է երեք տարի:

Այս «Ճառընտիրը» բացառիկ արժեք է ներկայացնում նաև բովանդակությամբ: Պարունակում է ավելի քան 300 միավոր նյութ՝ ճառեր, վարքեր, վկայություններ, պատմական երկեր, ներբողներ, որոնցից մի քանիսին հանդիպում ենք միայն այդ ձեռագրում: Նյութեր կան Գրիգոր Լուսավորչից, Սահակ Պարթևից, Նիկիեցի, Մովսես Խորենացուց, Դավիթ փիլիսոփայից, Սեբեոսից և ուրիշներից:

«Ճառընտիրը» աչքի է ընկնում մանրանկարչական արվեստով. ունի բազմաթիվ գլխազարդեր, լուսանցազարդեր, տերունական նկարներ:

³ Գ. Սյուրմենյան, Երզնկա, Գահրե, 1947, էջ 86:

ուսումը Գևորգ Լամբրոնացու մոտ: Վերջինիս մահից հետո՝ 1301-ին, իր հետ վերցրած գեղագիր մի Ասկետարան, նաև իր արտագրած Աստվածաշունչը և այլ ձեռագրեր, վերադարձել է Ավագ վանք՝ վերանորոգչական լուրջ ծրագրերով, ըստ երևույթին կազմված Կիլիկիայում արքայական ընտանիքի օժանդակությամբ: Ենթադրելի է, որ նրա Կիլիկիա մեկնումը եղել է Երզնկայի հոգևոր իշխանությունների համձնարարությամբ ու նյութական միջոցներով:

Մովսեսը հետագայում, 1307 թ. կրկին է մեկնել Կիլիկիա, վերադարձից հետո կարգի է բերել Ավագ վանքը, կառուցել է նոր մասնաբաժիններ, աղոթատեղիներ, տաղավարներ, «Հաստահեղուս վիմօք կառույց ի յանապատու Մօրն լուսյ ի դուռն ս. Աստուածածնին և ս. Կարապետին, և այլոց պիտոյից հարկատրաց ի հանգիստ և ի վայելս ժառանգատրաց սրբոյն եկեղեցւոյ և այսոցիկ մեծաստանաց»⁴:

Այս աշխատանքների շնորհիվ նրա համբավը դուրս է եկել վանքի շրջանակից «տարածեցաւ ընդ տիեզերս, ոյրս բազմութիւն ժողովեալ միանձանց կրօնատրաց և սրբազան կուսակրօն քահանայից և սիրողաց ուսմանց աստուածայնոց վարժից վարդապետութեանց և լցաւ վայրս այս արամբ աստուածայնովք՝ ի փառս և ի պատիւ համայնիցս մեր լուսատրշի և հօր, և յորախութիւն և ցնծութիւն Հայաստանեացս սեռի, յորում տեղւոջ իբր ի նաւահանգիստ դիմեալք ամենեցունց՝ ի զանազանից ծփելոց ալեաց խաղաղանան և ոմանք ի ցաւոց պէսպէս ախտակրելոց իբրև առ հանուրց բժիշկ և առողջարար եկեալ սոժամայն հանդիպէին բժշկութեան»⁵:

1330-ական թվականների կեսերից վանքի առաջնորդն է եղել Կիրակոս վարդապետը: Նրա անունը որպես առաջնորդ հիշվում է մինչև 1372 թվականը: Կամ այն է, որ վանքում այդ տասնամյակներում գործել են երկու Կիրակոսներ, կամ՝ այս մեկը պաշտոնավարել է երկար տարիներ:

Կիրակոս վարդապետին հաջորդել է Գևորգ Երզնկացին, որ նույնպես ունեցել է բեղում գործունեություն. նա «աշակերտներու հույլ մը կտեսնէ իր շուրջը: Անոր օրով Ավագ վանքի մեջ գիտությունը կծաղկի և գրչագրությունը նոր զարկ կտանա»:

1374 թ. Երզնկա են եկել Հովհաննես Որոտնեցին և նրա հավատարիմ աշակերտ Գր. Տաթևացին:

Կա կարծիք, որ Որոտնեցին ու Տաթևացին նկատելի աշխուժություն են մտցրել վանքի մտավոր կյանքում, դաստիարակել են Հայաստանի տարբեր վայրերից եկած աշակերտների, զարկ տվել ձեռագրերի արտադրության գործին:

1386 թ. Որոտնեցին մեկնել է իր հայրենիքը՝ Սյունիք, և այնտեղ էլ վախճանվել է 1388 թ.:

Հ. Բյուրտյանը գրում է, թե Որոտնեցին և Տաթևացին Երուսաղեմից դառնալուց հետո Ավագ վանքում հաստատել են իրենց «մեծահամբավ և արդյունավոր համալսարանը»:

Հովհաննես Որոտնեցու մեկնումից հետո նրա գործը շարունակել է Գր. Տաթևացին: Դասակից աշակերտների թվում են եղել Գևորգ Երզնկացին, Սարգիս և Հակոբ Ղրիմեցիները, որոնք բոլորն էլ ունեցել են մատենագրական և կրթական լայն գործունեություն: Սարգիսն ու Հակոբը նաև զբաղվել են գրչագրությամբ, մինչդեռ Գևորգ Երզնկացին իշխող դեմք է եղել վան-

⁴ Հ. Բյուրտյան, Երիզա և Եկեղյաց գավառ, հատ. Ա. Վենետիկ, 1953;

⁵ Հ. Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 509;

քում որպես մանկավարժ և մատենագիր: Եղել է «քաջ հոեւոր», պաշարել հերետիկոսության դեմ: Եղել է վանքի համալսարանի տնօրէնը: Նա Ավագ վանքում գործել է մինչև 1412 թվականը, կարճ ժամանակ Կապուի վանքում պաշտոնավարելուց հետո:

Այդ տարիներին Ավագ վանքում աշխատող բեղմնավոր գրիչներից Արիստակեսը 1408 թ. «Մանրումունքի» հիշատակարանում հետևյալ ուշագրավ տողերն է թողել. «Գրեցաւ եղանակաւոր տառս, որ կոչի Մանրումունք ի լաւ և լընտիր օրինակէ, որ էր յարմարած առաջին երաժշտապետացն սուրբ ուխտիս Արքայազնոցն, զոր էր բազում աշխատութեամբ օրըստօրէ աւուրն դասն գրած, լի ամենայն արհեստիս, զոր առեալ զնոյն օրինակեցի ձեռամբ իմոյ՝ անհմաստ գրչի և յոյժ մեղապարտի Արիստակիսի, ի մեծափառ և ի հռչակաւոր անապատիս որ կոչի Ասագ վանք, ընդ հովանեաւ սրբուհոյն Աստուածածնին, և սրբոյ Կարապետին և սրբոց Առաքելոցն, և ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս գերիմաստ քաջ հոեւորին և տիեզերալոյս վարդապետին մեծին Գեորգեաւ, բազմերախտ սուրբ հարն իմոյ և վարժապետին: Զոր ... Պարծանք հաշոց ազգիս եղև»⁶:

Նույն Արիստակես գրիչը 1412 թ. արտագրել է մի ձեռագիր «ի մեծափառ անապատին, որ կոչի Ասագ վանք», Խաչատուր գրիչը՝ 1415 թ.՝ մի «Հարանց վարք», Մարգարեն՝ 1432-ին՝ Ավետարան, Սիմոն արեղան՝ 1439-ին՝ մեծ «Յայսմաւորք» և այլն: Վերջինիս հիշատակարանից իմանում ենք, որ այդ տարիներին վանքի առաջնորդն է եղել Մարտիրոս վարդապետը, որ նույնպես ունեցել է մեծ թվով աշակերտներ, ինչպես՝ Գրիգոր արեղան, որ եղել է «դասագլուխ», Մկրտիչ արեղան, «որ շատ աշխատեցաւ լրդորդելն», Մարտիրոս և Ներսես արեղաները, նաև մի այլ Մարտիրոս, մի Հակոբ և այլն:

Այսպիսով, Ավագ վանքի կրթական, մանկավարժական գործունեությունը մենք հասցրինք մինչև 15-րդ դարի կեսերը, երբ վանքը մի նոր փայլուն շրջան է սկսել շնորհիվ Հովհաննէս Համշենցու առաջնորդության:

Ստեփանոս գրիչը թողել է չափածո ընդարձակ մի հիշատակարան, որից լրիվ գաղափար ենք կազմում Ավագ վանքի այս նոր շրջանի մասին, որն իսկապես ունեցել է միջնադարյան Հայաստանի համալսարաններից հատուկ համբավ:

Ստեփանոսն իր հիշատակարանի հենց սկզբում Համշենցու դեկավարած կրթական հաստատությունը կոչում է լսարան, այսինքն՝ համալսարան, իսկ նրա դեկավարին՝ «քաջ ռաբունի», «պարծանք հաշ ազգի»:

Նա տալիս է քսանից ավելի անդամների անուններ, մի քանիսի գրադեցրած պաշտոնը, նրանց որտեղացի լինելը և այլն: Այդ թվարկումներից իմանում ենք մարդկանց թե մասնագիտությունների, արհեստների անունները և թե պատմական Հայաստանի այն տարածքը, որտեղից աշակերտներ է ունեցել Համշենցին:

Բերենք մի քանի հատված Ստեփանոս գրիչի հիշատակարանից: Առաջարկում է, աղերսում հիշել հետևյալներից.

«Եւ զվարդապետն գովելի, զԱստուածատուրն Զերմանցի,

Որ ջերմեռանդ սիրով վատի, ի շինութիւն այս սուրբ ուխտի:

Զեպիսկոպոսս մեր արհի՝ զՏէր Սարգիս ցանկալի,

⁶ Լ. Ս. Խաչիկյան, ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, առաջին մաս, Երևան, 1955, էջ 88:

վերադիտող Եզրնկայի, և Եկեղեացն գաւառի,
 Եւ ընդ նմին համակարգի, զՏէր Գրիգորս բաղձալի...
 ԶՏէր-Արքամասն հեզ և բարի, զՏէր Մարգարէն առաքինի:
 Եւ զփականակաւ առաքինի՝ զՏէր Յակոբ Քաջ և արի...
 ԶՏէր Առաքել Եզրնկացի, և զՏէր-Ներսէս Բաղիշեցի...
 Ոմանք ի սպաս սրբոյ բանի, և այլք ի վարումն երաժշտի:...
 Նախ ԶԳրիգոր Կաֆայեցի, զսպասաւոր տեսուն բանի,
 Այլ և զԺողովող այս մատենի, Տէրն տացէ իւր վարձ բարի:
 Այլ և զեղբայր իմ ցանկալի՝ զՏէր Կարապետ սիրող բանի,
 Ի Տիրիկոյ քաղաքացի մեզ օգտակար և կարելի...
 ԶՏէր Մարթնոս Սեբաստացի՝ վարս ստացեալ երկնաւորի...
 Այլ և զՆերսէսն Հաղբատացի, զՆիկողայոսն Պոնտացի...
 Եւ զԱնդրէասն Պոնտացի, և զԽաչատուր Եզրնկացի,
 Զփոքրիկ Ներսէս Տիրիկեցի, և զՅովհաննէս նոյն գաւառի»⁷:

Եվ այսպէս բազմաթիվ այլ անուններ, մարդիկ, որոնք Ավագ վանքում աշխատել են տասնյակ տարիներ: Ուշագրավ է Հիշատակագրի հետևյալ ընդհանուր բնութագիրը.

«Ի սոցանէ որ թուեցի, ոմանք արև են արփի,
 Ոմանք լուսինք, պարբ աւտելի...»

Իր ազգականներին նույնպէս մեկ առ մեկ թվարկելուց հետո Հիշատակարանն ավարտում է՝ խնդրելով, որ իր համար էլ մարդիկ աղոթեն: Թվականն է ԶԺԳ (1464):

Նրա հիշատակած անուններից ու փաստերից երևում է, որ այդ տարիներին Ավագ վանքում աշխատող մարդկանց թիվն անցնում էր հարյուրից: Նա խոստովանում է, որ շատ արեղաների չի թվարկում, մի քանիսին էլ հիշում է ըստ նրանց պաշտոնի, ինչպէս «գտնտեսն ծերունի», «զգործատրքն որ կան աստի» և այլն:

Ուշադրություն գրավող երևույթներից մեկն էլ այն է, որ տասից ավելի քաղաքներից եկած և այնտեղ աշխատող կամ սովորող մարդկանց մեջ երզնկացիները մեծ թիվ չեն կազմում. ավելի քիչ են, քան Տիփլիկցիները, Տրապիզոնցիները:

Դարձյալ Ստեփանոս գրիչից իմանում ենք, որ քարոզիչ Գրիգոր Կաֆայեցին նաև եղել է ծաղկող և Ստեփանոսի արտագրած ձեռագիրն էլ նա է ծաղկել:

Այն հանգամանքը, որ նա այդ վանքում հիշում է ծաղկողների, կազմողների, երաժիշտների, ցույց է տալիս վանքի ուսումնական ծրագրի լայն ընդգրկումը:

1480-ական թվականներին Ավագ վանքում ետուն գործունեություն է ունեցել Առաքել գրիչը: Նրա ընդօրինակած մի «Մաշտոցը» (1481) այժմ պահվում է Երևանի Մատենադարանում: Նույն տարում նրա ընդօրինակած «Ծարակնոց» էլ գտնվում է Զմմառի վանքում: 1483-ին ընդօրինակել է մի այլ «Ծարակնոց», 1484-ին՝ մի Ավետարան:

Ուշագրավ է նույն Առաքելի 1487 թ. Ավագ վանքում արտագրած Ծարակնոցի հիշատակարանի բովանդակությունը, որտեղ գրիչը ոչ այնքան

⁷ Լ. Խաչիկյան, ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երկրորդ, Երևան, 1958, էջ 206—212:

մտածել է իր հոգու փրկության, մաքրության մասին, որքան իր արտագարծ ձեռագիրը խնամքով պահելու մասին:

Նա գրում է. «Աղաչեմ զձեզ՝ քահանայք և ասրկաւագ և ընայիս և ամենայն ժողովուրդք՝ մեծ և փոքր, լաւ պահեցէք ի կաթիլքէ, ի յաղոյ և ի գողէ: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ՝ մի որ ոք իշխեսցէ գրաւ դնել կամ ծախել կամ գողանալ, կամ ով յանդգնի՝ զխաշհանուացն առցէ և զմասն Ռոսայի. և ամենայն սրբոց անիծեալ լինի, ով որ խնամ չտանի»⁸:

Առաքել գրիչը մի «Ծարակնոց» էլ արտագրել է 1488-ին նույն վանքում, հիշելով վանքի առաջնորդ Հովհաննեսին և ռաբունապետ Հովհաննեսին:

Վերջապէս՝ այս նույն Առաքելը մի այլ Ավետարան արտագրել է 1491-ին, հիշատակարանից երևում է, որ բավականաչափ ծերացել է, «Եւ այլ աղաչեմ անմեղադիր լինել խոշորութեան և սխալանաց, զի կար մեր այս էր»⁹:

Դրանից երեք տարի հետո Ավագ վանքում արտագրված Ավետարանի հիշատակարանում որպէս գրիչ արդեն հանդիպում ենք ուրիշ անվան՝ Գրիգորին:

Այդ տարիներին Ավագ վանքում գործել են նաև այլ գրիչներ, որոնցից երկուք՝ Հովհաննեսն ու Հայրապետը, գրել են մի «Ծարակնոց»: Սկսել է Հովհաննէսը, չափարտած վախճանվել է: Նրա գործը շարունակել է Հայրապետը, ձեռագիրն ավարտել 1496-ին:

Կա կարծիք, թէ 1489 թ. Ավագ վանքի միաբանները տեղափոխվել են Կապուսի վանքը և այնտեղ են շարունակել իրենց կրթական ու մատենագրական աշխատանքը: Բայց վերևում մեր բերած փաստերը ցույց են տալիս, որ դրանից հետո առնվազն մեկ տասնամյակ շարունակել է Ավագ վանքի գործունեությունը, կամ հիշյալ տեղափոխությունը տեղի է ունեցել 1490-ական թվականների վերջերին, կամ միաբանների մի մասը մնացել է: Իրական փաստ է, որ հաջորդ 16-րդ դարում գրեթէ դադարել է Ավագ վանքի մտավոր բեղումն գործունեությունը: Դա մոտավորապէս զուգադիպել է Հովհաննէս Համշենցու մահվան տարվան՝ 1497:

Դրանից հետո Ավագ վանքում գրված ձեռագրերի հազվադէպ ենք հանդիպում: Միակ վավերական փաստը 16-րդ դարից՝ Մաղաքիա Դերջանցին է հաղորդում: Դերջանի Փողձա գյուղում ծնված, Գրիգոր Մշեցու մոտ ուսած այս մարդը 16-րդ դարի առաջին կեսին նկատելի գործունեություն է ունեցել Երզնկայում, մասնավորապէս Ավագ վանքում: Նրա գրած ընդարձակ մի հիշատակարանից երևում է, որ 1530-ական թվականներին եղել է Ավագ վանքի վանահայրը: Ավելորդ չենք համարում մեջ բերել այդ հիշատակարանի այն տողերը, որոնք վերաբերում են Ավագ վանքին: Թվարկելով այլ վայրերում կատարած իր շինարարական աշխատանքները, Մաղաքիա Դերջանցին գրում է. «Եւ ապա զԱռագ վանաց հարաւային ժամատունն սրբաքարեր և վերի սեղանատեղն և Ա. չարտախ և երկու խոց և քարեաւ ամբարն և երկու էգի»:

Մաղաքիա Դերջանցին մի այլ կարևոր գործ էլ է կատարել: Նա «ի թոփն ՋՀԹ» (1530) մեկնել է Պոլիս, տեղի հայ հոգևորական պետերի ա-

⁸ Լ. Խաչիկյան, ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երրորդ, Երևան, 1967, էջ 104:

⁹ Նույն տեղում, էջ 179:

ջակցությամբ ներկայացել է Սուլթան Սուլեյմանին և հաջողեցրել է Կամախի և Ավագ վանքի եպիսկոպոսության հարկը 12.000 ոսկուց իջեցնել 6000-ի:

Դերջանցին չի աշխատել իրեն գովարանել, շատ բան չի գրել, գրածի համար էլ ներողություն է խնդրել, որ «հպարտացել է», բայց փաստ է նաև այն, որ Սուլթանին չի ներկայացել միայն հարկերը թեթևացնելու խնդրանքով, այլ ունեցել է ավելի կարևոր ծրագիր: Նա կարողացել է սուլթանի հատուկ հրովարտակով դադարեցնել տալ մանկածողովը Դերջանից և Բաբերդից: Անառյանն ասում է, թե նա այդ բանը կատարել է 1545-ին¹⁰: Մենք կարծում ենք, որ կատարել է «ի թուին ԶՀԹ-ին» այսինքն՝ 1530-ին:

Մարտիրոս Դերջանցին թվարկում է նաև իր աշակերտներին՝ Կարապետ, Մեսրոպ, Նոյա, Սարգիս և Թադեոս, մի բան, որ ցույց է տալիս նաև նրա կրթական, մանկավարժական գործունեությունը:

Մեզ հայտնի չէ, թե Մարտիրոս Դերջանցին մինչև երբ է կապված եղել Ավագ վանքի հետ:

Քիչ տեղեկություններ ունենք նաև 17-րդ դարի վերաբերյալ: Ինչ որ գիտենք, այն էլ հիմնականում պարտական ենք Գրիգոր Դարանաղցուն, որը 17-րդ դարի առաջին քառորդում, այսինքն ջալալիների ասպատակությունների տարիներին եղել է Կ. Պոլսում, բայց այցելել է Երզնկա և բավականաչափ տեղեկություններ է տալիս:

Դարանաղցին ողբալի վիճակում է տեսել Երզնկայի աղոթատեղիները. Սեպուհ լեռան լանջերին և ստորոտներում գտնվող վանքերը դադարած են եղել կրթական, գրչագրական կենտրոններ լինելուց: Վերածվել էին ծուլանոցների, փախստականների կացարանների: Անուշտ Ավագ վանքը բացառություն չէր կարող կազմել:

Դարանաղցու վկայությամբ՝ 1610-ական թվականներին Ավագ վանքի վանահայրն է եղել Վարդան եպիսկոպոսը: Այնտեղ գործել է նաև Հակոբ Ծգնիկը, աշակերտ՝ հայտնի Պարոն Ծգնավորի:

Վերջապես Դարանաղցին պատմում է, որ իր ժամանակներում Պոլսից Ոսկան անունով մի արեղա, որ հետո դարձել է վարդապետ, գնացել է Ավագ վանքը, որտեղ առաջնորդ Վարդան եպիսկոպոսը շատ էծան գնով նրան է վաճառել մի Աստվածաշունչ: Հասկացող մի հոգևորական Կամախ քաղաքից, տեսել է այդ ձեռագիրը նրա մոտ և հայտնել բոլորին, որոնց օժանդակությամբ վերադարձվել է արեղայի վանքում 35 դուրուշը ու Աստվածաշունչը պահել են քաղաքում¹¹:

Ավագ վանքի հետագա՝ մասնավորապես 18-րդ դարի նակատագրի մասին գրեթե ոչինչ չգիտենք: Ամենայն հավանականությամբ զբաղվել է հիմնականում կրթական աշխատանքով: Դարանաղցին ասում է, թե այնտեղ 17-րդ դարի սկզբներին եղել է հարուստ գրադարան: 19-րդ դարի կեսերին այդ վանքը գկարագրողները նույնն են հաստատում: Վերջապես մինչև 1915 թ. աղետավոր տարին վանքի ամենից թանկագին հարստությունը կազմող համբավավոր Դեղթափի առկայությունն էլ այնտեղ՝ վկայում է միաբանության գոյությունը:

«Ավագ վանքը,—գրում է Հ. Ոսկյանը,— մինչև մեծ եղեռնը կանգուն էր, թեև ժամանակին հարվածներուն ենթարկված և վնասված: Ունեցած է

¹⁰ Հ. Անառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. Գ, Երևան, 1946:

¹¹ Գր. Դարանաղցի, Ժամանակագրություն, Երուսաղեմ, 1915, էջ 433:

մատնադարան, ընդարձակ հողեր, մրգեղենի պարտեզ, լայնատարած անտառ և տասը գյուղ»¹²:

Իսկ որ նշանավոր Դեղթափ քարը մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակը եղել է վանքում, վկայում է 1914 թ. տպագրված մի տարեցույց, որտեղ այդ քարի նկարի տակ կարդում ենք. «Այս հնությունը կգտնվի հիմա Ավագ վանքի վանապետ Պրոխորոնյանց գերդաստանի ձեռքը»¹³:

Մի այլ աղբյուրից էլ գիտենք որ «Երկար ատեն այս վանքին վանահայրությունն ու պաշտպանությունը ստանձնած է Պրոխորոնյան ընտանիքը»¹⁴:

Իսկ թե Պրոխորոնյան ընտանիքը ինչ է եղել, կամ ուր է տարվել ու վաճառվել այն մասունքը, որը դարերի ընթացքում եղել էր հարյուր հազարավոր ուխտավորների պաշտամունքի առարկան, դժվար թե կարողանա արձանագրել պատմությունը:

(Ծարումակելի)

¹² «Հանդես ամսօրյա», 1948, էջ 530:

¹³ Ազգ. Ուսանողներու խնամակալության Տարեցույց, 1914, էջ 215:

¹⁴ «Սիոն», 1927, էջ 213:

ՀԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԱՍՏՎԱԾՊԱՇՏԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ*

Յուրաքանչյուր կրոն ենթադրում է Աստվածության հետ մերձավորագույն հարաբերություն: Վերջինս իբրև սկզբունքորեն ներակա ապրում, իր մեջ պարունակում է խորհրդավոր պահ: Բացառություն չի կազմում քրիստոնեությունը նմանապես: Նրա վարդապետության շատ կողմերն ուղակիորեն նպաստում են աստվածաշնորհությանը (միստիկային), Հոգու, որպես Աստծու պատկերի, մարդու փրկության հասար Աստծո Որդու մարմնացման, մարդու և փրկական հարության, Հոր և Որդու միության օրինակով Աստծո որդին դառնալու և աստվածանալու (Տոմ. ԺԷ 21—23) մասին նրա ուսմունքը, ինչպես նաև՝ վախճանաբանական գաղափարները (Ա. Կորնթ. ԺԵ 28) այն հիմքը դարձան, որի վրա աճեց ու բարձրացավ քրիստոնեական աստվածաշնորհությունը: Նշանակալի և արգասավոր էր մասնավորաբար Արևելաքրիստոնեական աստվածաբանության հիմնական գաղափարը՝ «աստվածացումը» (թեոսիս), որն Արևելքի կրոնական կյանքի առանցքն էր: Նրա շուրջն էին պտտվում աստվածաշնորհության, դավանաբանության և բարոյագիտության բոլոր հարցերը: Եկեղեցու հայրերի համար «աստվածացումը» ոչ գաղափար է, ոչ տեսություն, ոչ էլ դավանություն, այլ՝ ամենից առաջ ներքին կեցություն: Այս իրողության, իբրև անխորտակելի նեցուկի վրա էին նրանք հենվում բոլոր այն պարագաներին, երբ հարկ էր լինում լուծել ժամանակի վիճելի խնդիրները: Իրենց փրկչաբանական, բարոյագիտական և վախճանաբանական ուսմունքը նրանք հիմնավորում էին ելնելով այս փաստից: Օրինակ. մենք երբեք չենք կարող հասկանալ այն սկզբունքայնությունն ու հետևողականությունը, որով Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին և նրա համախոհները հաստատագրում և պաշտպանում էին Քրիստոսի Աստվածության մասին ուսմունքը, եթե հաշվի չառնենք այդ ուսմունքի աստվածաշնորհական հիմունքները: Քրիստոսի Աստվածության հարցը Ս. Աթանասի համար մտազնայական (սպեկուլյատիվ), հայեցողական հարց չէր, այլ՝ Էա-

* См. П. Минин, Главные направления Древне-церковной мистики—«Богословский вестник», 1911, № 12, с. 823—838.

այն բարոյավորիչաբանական գշտնակություն ունեցող կյանքի, մարդկային կեցության գերխնդիր: Անշուքե կամ մերժել էությունը (iota) նրա համար գշտնակում էր բնակ մարդ ստարածի կյանքի և մահվան խնդիրը, բանգի մարդկային կյանքը ոչ այլ բան է, քան «աստվածացման» գործընթաց: Իսկ այդ «աստվածացումը» անընկալելի է ստանց Քրիստոսի Աստվածության ճանաչման: Ո՛չ դավաճաբանական ուսմունքը, ո՛չ բարոյագիտությունը, ո՛չ պաշտամունքը և տրադիկալագին իր գշտնագիտությամբ, ո՛չ կրոնական կյանքի հիմնական ձևերը (ճգնակեցություն, վանականություն) չեն կարող իմաստավորվել ստանց Արևելքի հոգևոր կյանքի աստվածպաշտական աղանքների բացահայտման: Աստվածպաշտական փորձի հիմնական միտումը Աստծո հետ մարդկային հոգու անմիջական հաղորդակցումն է: Բոլոր աստվածպաշտները Աստծո հետ հաղորդակցման միակ և հիմնական ուղին մարդկային կեցության «բացարձակության» հաղթահարումն են համարում: Այս միտումը ստանց բացառության ընդհանուր է բոլոր ժամանակների և երկրների աստվածպաշտների համար անկախ նրանց ազգային և կրոնական պատկանելությունից: Քրիստոնեական աստվածպաշտությունը ևս բնութագրվում է նույն այս միտումով: Սակայն ունենալով այսօրինակ ընդհանրություններ ոչ քրիստոնեական աստվածպաշտական ուսմունքների հետ՝ քրիստոնեական աստվածպաշտությունն իր ինքնահատուկ կողմերն ունի: Նրա տարբերություններն ոչ քրիստոնեական աստվածպաշտության նկատմամբ սկսվում են հատկապես այնտեղ, ուր ներքին, հոգևոր փորձի իրողությունները նա աշխատում է կապել քրիստոնեական վարդապետության հիմնադրույթներին, դրանք մեկնաբանել աստվածային հայտնության լույսի ներքո: Նշենք ոչ քրիստոնեական աստվածպաշտության՝ քրիստոնեականի նկատմամբ ունեցած հիմնական տարբերությունները: Ոչ քրիստոնեական աստվածպաշտությունը բացահայտորեն հակված է դեպի բնութենապաշտության (պանթեիզմ): Այս միտումը իրենով որոշարկում և հատկորոշում է աստվածպաշտի ինչպես Աստվածության նկատմամբ ունեցած հայացքների կամ հայեցության բնութագրական կողմերը, այնպես էլ Աստվածության հետ լիակատար միության միջոցները: Աստվածությունն իր էության մեջ այստեղ ընկալվում է որպես տիեզերական անդեն ուժ, անհրապ Մոնադա (նորպատոնականների էճ-ը և բրահմայականների «ՕՈՊ»-ն): Այն մշտական առաջընթաց զարգացման և ետադարձ զարգացման (ինվոլյուցիա) գործընթաց է: Մարդկային հոգին բացարձակի զարգացման պահերից մեկն է: Նրա՝ Մոնադայից դուրս գալը կամ վերադարձը դեպ Աստվածության ըստ էության զուտ տիեզերական գործընթաց է: Անկախ այն պարագայից, թե մարդը կձգտի ձուլվել Աստվածությանը կամ ոչ, Բացարձակի ընդերքում կատարվող տիեզերական գործընթացը շարունակում է իր բնականոն շարժումը և մարդ անկարող է ազդել նրա բնույթի կամ ընթացքի վրա: Վաղ թե ուշ այն ավարտվելու է կեցության լիակատար ապոկատաստափումով, այսինքն՝ բովանդակ կեցության, ըստ որում նաև՝ մարդկային հոգու դեպ իր նախասկիզբ վերադարձով և վերամիավորումով իր անորակ նախասկզբին: Այդ տիեզերական շարժման մեջ մարդու դերն աննշան է: Այս պարագային տեղ չունի ո՛չ մարդկային անհատականությունը (աստվածպաշտի պարտքն է ի չիք դարձնել անհատականությունը շեշտող կամ ինքնորոշող բոլոր սահմանները), ո՛չ ազատությունը, ո՛չ էլ բարոյական սխրանքը: Անճանական սխրանքը, բարոյական ջանքն ու փորձունքությունը փոխարինվում են «սրբազան կեցվածքով, նվիրական բանաձևերի

միօրինակ կրկնությամբ» և մնան արհեստական միջոցներով, որոնք նպատակ են հետապնդում մարդկային հոգին հասցնել պատսիվ, անդորրապատական (քվիետիկ), այսինքն՝ անպտուղ հայեցողական վիճակի:

Քրիստոնեական աստվածապաշտությունը, որքանով այն ջատագովում է թեիզմի տեսակետը, Աստվածությունը ներկայացնում է ոչ թե անդեմ Մոնադայի, այլ կատարելագույն Անձնավորության, դիմավոր (իպոստասային) Սիրո կերպարի ձևով: Այսօրինակ Անձնավորության մասին կենդանի պատկերացումը աստվածապաշտի սիրտը լցնում է անձատելի հիացումով և գործուն խթան է դառնում մերձավորագույն հարաբերության մեջ մտնելու Աստվածության հետ: Ինչպես ոչ քրիստոնյա աստվածապաշտը, այնպես էլ քրիստոնյա աստվածապաշտի համար աստվածացումը նույնական է Աստվածության հետ լիակատար ձուլման, նրա հետ լիակատար նույնացման: Այդ աստվածացմանը նա հասնում է իր անհատականության ժխտման ճանապարհով: Իր աստվածապաշտական ուղու վերջում նա իրեն ոչ թե մարդ, այլ Աստված է գիտակցում: «Ես Բրահման եմ— ես Աստված եմ, ես ճշմարտություն եմ, Փառք ինձ, ես վեր եմ բոլոր իրերից: Ես Դու եմ և Դու ես եմ»: Այսպիսին է նրա ինքնագիտակցությունը, երբ նա հասնում է կատարյալ աստվածացման վիճակին: Քրիստոնյա աստվածապաշտը նույնպես ձգտում է աստվածացմանը, նույնպես ցանկանում «Աստված դառնալ»: Բայց նրա շուրթերի վրա այդ արտահայտությունները այլ ենթիմաստ ունեն: Միշտ է, նա էլ աստվածածման մեջ ընդունում է իր բնության խորհրդավոր-բնագանցական վերափոխման պահը, իր բնության ժամանակային և տարածքային սահմանների հաղթահարումը, այսուամենայնիվ «Աստված դառնալ», քստ նրա, չէր նշանակում ամբողջովին կորցնել իր անհատականությունը և նույնանալ Աստվածությանը: Նրա համար աստվածացումը ոչ այլ ինչ է, քան զթե գերագույն հաղորդակցումն աստվածային կատարելությանը, որին նա հասնում է ոչ թե իր անհատականության ժխտումով, այլ իր անձը մնանեցնելով աստվածային Անձնավորությանը: «Աստված դառնալ,—գրում է պրոֆ. Ի. Պոպովը,— այն ժամանակների համար չէր նշանակում հասնել Բացարձակի մեծությանը, Նրա կատարելության անսահմանությանը: «Աստված» հասկացության մեջ անհրաժեշտորեն գիտակցվում էին միայն անսահմանությունը, երանությունը և կյանքի գերմարդկային լիարժեքությունն ու ինտենսիվությունը: Աստվածապաշտական կեցության ամենաբարձր աստիճաններում, երբ նա ամբողջովին ներթափանցված է «Աստծո փառքի» **դիքսա տու քեու** հայեցողությամբ, նրան չի լքում իր վերջավոր «ես»-ի և Աստվածության միջև ընկած տարբերության գիտակցությունը: Վերջինս իր դրսևորումը գտնում է այն իրողության մեջ, որ հայեցվող փառքը աստվածապաշտը ոչ թե իրեն է վերագրում (ինչը ոչ քրիստոնյա աստվածապաշտի պարագան է), այլ՝ Աստծո: Ըստ քրիստոնեական աստվածապաշտական ուսմունքի աստվածացումը նույնպես Աստծո շնորհն է, ընծան (**խարիզմա**), քայց այն սովորեցնում է, որ մարդու ազատությունից է կախված ընդունել այդ շնորհը կամ մերժել: Աստվածացումը իրականացվում է շնորհով, որ տրվում է որոշակի պայմաններում. մարդու խնդիրն է իրեն դնել այդ պայմանների մեջ: Այստեղ իրենց դերն ունեն և մարդու ազատությունը, և նրա բարոյական ջանքերը, և նրա սխրանքները: Որքանով քրիստոնեական աստվածապաշտությունը պահպանում է մարդու համար ամենակարևորն ու արժեքա-

վորը նրա ազատությունը, անձնավորական անհատականությունն է, և որ-
քան այն նույնիսկ իր ամենախորհրդավոր, ներհոգեկան կողմով հաղորդակ-
ցումն է Աստվածության հետ, այն ոչ այլ բան է, քան **անձնավորություն-
ների հարաբերություն**: Վերջինս, ի տարբերություն հեթանոսական բնաստ-
վածապաշտությանը (նատորմիստիկա) կարող է համարվել, և է **անձնավո-
րությունների աստվածապաշտություն** (կամ, զուտ աստվածաբանական առու-
մով, **դեմքերի աստվածապաշտություն**):

Զգալի են նաև նյութական-զգայական կեցության մասին քրիստոնեա-
կան և ոչ քրիստոնեական աստվածապաշտության որդեգրած տեսակետների
տարբերությունները: Ոչ քրիստոնյա աստվածապաշտը բնապաշտական իր
միտումով հակված է զգայական կեցությունը (նյութը, մարմինը) բնագան-
ցական չարիք համարել: Այստեղից աստվածապաշտական վերամբարձումն
առ Աստված ոչ քրիստոնյա աստվածապաշտի համար կատարվում է խստո-
րեն հետևողական **կատարսիս**-ի, այն է՝ աշխարհությանմամբ,՝ ճգնակեցա-
կան ինքնաժխտմամբ: Քրիստոնյա աստվածապաշտի համար ևս **կատարսիս**-ի
երևույթը նույն գծերով է բնութագրվում: Բայց **կատարսիս**-ը այստեղ իր
ինքնօրինակությունն ունի և այլ հիմքերի վրա է ամրակալված: Եկեղեցա-
կան աստվածապաշտության հիմքում ընկած քրիստոնեական վարդապետու-
թյան համաձայն Աշխարհը Աստծո արարչագործության արդյունքն է և,
միաժամանակ, Աստծո թագավորության իրականացման միջավայրը, Աստ-
ծո Որդու մարմնացումը կատարվում է աստվածային Անձնավորության հետ
սերտ միասնության մեջ, մարդու մարմինը Ս. Հոգու բնակատեղին է (Ա.
Կորնթ. Զ 19): Այս պատճառով հասկանալի է, որ քրիստոնյա աստված-
ապաշտը նյութը և մարմինը չի համարում բնագանցական չարիք: Այսու քրիս-
տոնյա աստվածապաշտի խնդիրն է ոչ թե հրաժարվել Աստծո ստեղծագոր-
ծությունը հանդիսացող Աշխարհից, այլ՝ այնտեղ եղած չարիքից (Ա. Յովհ.
Ե 19, Բ 16), ոչ թե նյութից, այլ նյութի, նյութավոր առարկաների նկատ-
մամբ կրքից, հոգևոր-բանական կյանքի նկատմամբ զգայական-նյութական
կյանքին նախապատվություն տալուց: Չարիքը ոչ թե իրերն են, այլ նրանց
ոչ ճիշտ կիրարկումը: Այս կապակցությամբ ուշագրավ է Ս. Մեթոդիով Պա-
տարացու միտքը. «Ոչինչ, ոչինչ չար չէ բնությամբ, բայց կիրառման ձևով
չարը դառնում է չար» (Migne, PG, t. 18, col. 264 A տե՛ս Օ. Ս. Флорен-
ский, Столп и утверждение истины, М., 1914, с. 263): Սակայն չարիքը
աշխարհ եկավ կամքի միջոցով: Դա բնությունն չէ, այլ՝ վիճակ: «Բարի բնու-
յունը ուժեղ է չար հակումից (կամ սովորությունից),—ասում է Դիողորքոս
Փոտրիկացին,— քանզի բարին կա, իսկ չարը չկա, կամ ավելի ճիշտ այն
կա միայն այն պահին, երբ դրսևորվում է» (տե՛ս V. Lossky, Essai sur la
théologie mystique de l'Église d'Orient, Paris, 1944, p. 123):

Ս. Հովհանն Ոսկեբերանը ևս, անդրադառնալով այս խնդրին, Գաղա-
տացվոց թղթի մեկնության մեջ գրում է. «Եւ արդ, ո՞ր իցեն, որ լանդգնե-
ցան անձամբ յանձանց հատանել զճնդական գետնունսն և գալսպիսի ա-
նէծս ընդունել, և Աստուծոյ արարչութիւն խոտեցին և մանիքեցոց գործա-
կից լինին, զի նոքա զմարմինն վնասակար և անգիշս ասեն և՛ ի հիղէէ
իմն չարէ, աշխիքն՝ ի միւրոյ: ...Եւ աղպէս իցէ, ապա պարտ է զակն և
զականջ և զլեզու և զունշս հատանել, որ է կատարեալ ամբարշտութիւն, զի
ոչ թէ տքա են պատճառք չարի, այլ կամք չար և յօժարութիւն մտաց»
(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 6453, թ. 56ա): Չարիքի կամ
մեղքի ինքնակա անգոյության մասին է խոսում նաև Ս. Աթանաս Ալեքսան-

նր: Հակառակ երբեմն Հոր մեջ «անհանալում», այն իր հիմքում Որդու աստվածապաշտությունն է: Այն ձգտում է հոգին դարձնել աստվածային զենք, աստվածային ուժի՝ Քրիստոսի մարմնավորման և գործողության վայր»: Այսպիսով քրիստոնեական աստվածապաշտությունն առհասարակ և եկեղեցականը մասնավորաբար Լոգոս, Քրիստոսի, Աստծո Որդու աստվածապաշտությունն է:

Քրիստոնեական և ոչ քրիստոնեական աստվածապաշտության մեջ արձանագրված այս տարբերությունները հնարավորություն են ապիս առավել համակողմանիորեն բացահայտել համաշխարհային մտքի պատմության մեջ քրիստոնեական աստվածապաշտության տեղն ու յուրահատկությունները: Այն կարելիություն է ընձեռում վերհանել եկեղեցական դավանաբանությունից շեղված գնոստիկների, մոնոանականների, մեսալյանների, պավլիկյանների, բոգոմիլների, ինչպես նաև՝ մասնավորաբար հայ միջավայրում Թ—ԺԱ դդ. երևան եկած թոնդրակեցիների և «ներքինացյալների» աղանդավորական գաղափարախոսության մեջ քրիստոնեական աստվածապաշտության շեղ մեկնաբանումները: Հաճախ քրիստոնեական վարդապետությունը զոհաբերվում է այդ հոսանքներին և դրանց վրա հիմնված մտակառուցումներին: Սակայն ներկեղեցական աստվածապաշտության ներկայացուցիչների մոտ ևս մենք տեսնում ենք աստվածապաշտական փորձի մեկնաբանման նշմարելի տարբերություններ: Չանց առնելով դրանք՝ կանգ առնենք Արևելաքրիստոնեական աստվածապաշտության մեջ առկա երկու հոսանքների. **վերացարկված-մտահալեցողական** և **բարոյագործնական աստվածապաշտության** վրա: Առաջին հոսանքի առավել համբավավոր ներկայացուցիչը Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին է: Երկրորդ հոսանքն իր վառ դրսևորումը գտավ Ս. Մակարիոս Եգիպտացու, Սիմեոն Նոր Աստվածաբանի, և հայ իրականության մեջ, Անանիա ու Գրիգոր Նարեկացիների երկերում: Երկու հոսանքներն էլ «աստվածացման» նպատակն են հետապնդում: Բայց այդ փնակին հասնելու ճանապարհները նրանք տարբեր կերպ են հասկանում:

Վերացարկված-մտահալեցողական ուղղությունը մարդու աստվածապաշտական կատարելագործումը (**տեկեոսիս**) ենթադրում է **հապլոսիս**-ի հասնելու փնակի մեջ, և աստվածացումը ըմբռնում է Աստվածության հետ անմիջական **էնոսիս**-ի իմաստով: Խորհրդապաշտական «վերադարձի» ողջ ճանապարհը երեք պահի է բաժանվում. 1) **կատարսիս**, 2) **ֆոտիսմոս** և 3) **տեկեոսիս**. «**Կատարսիս**-ը,—կարդում ենք Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու «Յաղագս երկնային քահանայապետության» մեջ,—Ոգու ձերբազատումն է աշղագան խառնուրդից»: Այն աչքի է ընկնում աշխարհոտության, աշխարհամերժման բավական հետևողական բնույթով: **Ֆոտիսմոս**-ը Ոգու պայծառացումն է աստվածային լույնով: **Տեկեոսիս**-ը «Մանաշողությունը կատարելագործող հայեցվող խորհուրդներին հաղորդակից» լինելն է: Աստվածապաշտական կեցության կիզակետը իմացությունն է: Աստվածացման ընթացքը իրականացվում է գլխավորապես մտքի վերացարկված-հայեցողական գործողության ճանապարհին:

Բարոյագործնական աստվածապաշտությունը աստվածացումը ենթադրում է տեսնում է ոչ այնքան հոգու գերագույն **պարզեցման (հապլոսիս)**, որքան և տեսնում է ոչ այնքան հոգու գերագույն **պարզեցման (հապլոսիս)**, որքան մարդկային բնության բնագանցական վերափոխման մեջ: Այն իրականացվում է Աստծո նկատմամբ անպարագիծ սիրո միջոցով: Սեր, որ աստվածապաշտը նմանեցնում է հարսի նկատմամբ փեսայի սիրուն: Խորհրդապաշտական ճանապարհն ալատել երկու հիմնական փուլերի է բաժանվում

1) **Պրաքսիս** և 2) **թեորիա**: Պրաքսիս-ը ընդգրկում է մի կողմից սխրագործական կամ ճգնակեցական պահը, մյուս կողմից բարեգործությունը կամ բարոյական պահը: Բարոյական պահն այստեղ առավել ճշանակալի դեր ունի, իսկ ճգնակեցությունը և **թեորիա**-ն թեպետ բնութագրում են **կատարսիս**-ի գծերով՝ ունեն նվազ բարոյաբանական (ոիգորիկ) նկարագիր: Բայց այս ուղղության առավել ակներև ինքնահատկությունը կայանում է նրանում, որ առաջին պլան է մղվում Բանի (Լոգոս) միջնորդությունը, ընդ որում **Փոտիսմոս**-ը՝ աստվածային լույսով պայծառացումը, դիտվում է որպես մարդկային հոգու մեջ Քրիստոս-Բանի ներկայության հոգե-զգայական ճշանակ: Աստվածացման գործընթացն ինքը կատարվում է ոչ այնքան **մտքի** վերացարկված հաղորդությամբ, որքան **սրտի** խորունկ ապրումի, հույզի հախումն նվերնթացությամբ: Այսպիսով եթե առաջին դեպքում աստվածպաշտը մտածում էր Աստծուն հասնել և միանալ նրան ավելի շատ աստվածպաշտական տեսիլքով, ապա այս պարագային նպատակը իրականացվում է Աստծո նկատմամբ աստվածպաշտական սիրո ուղիով: Եթե առաջին հոսանքը ներկայացնում է աստվածպաշտական **գնոսիս**-ը, ապա երկրորդը շեշտում է **էրոս-ազապե**-ի կարևորությունը Բարձրյալի հետ հաղորդակցման պահին: Աստվածպաշտական սիրանքի դափնեպսակը երկու դեպքում էլ **էքստասիս**-ն է: Բայց եթե առաջին դեպքում **էքստասիս**-ը (հոգևոր պայծառացում), **մտքի** հիացումը կամ «գերգրգռվածությունն է», ապա երկրորդ դեպքում **զգացումի** հիացումն է: Արդ, այս երկու հոսանքների մեջ առկա տարբերությունը հետևանք է աստվածպաշտական փորձի տարբերության:

Աստվածպաշտական ուղղությունների մեջ առկա տարբերությունների այսօրինակ զատորոշումը միանգամայն պայմանական բնույթ է կրում: Գործնականում աստվածպաշտական յուրաքանչյուր իրողություն առավել դժվարին բարդույթ է: Սրանից զատ խորհրդապաշտ ճգնակյացներից շատերը ձգտել են համակցել այդ երկու սկզբունքները՝ իմացությունը և սերը: Նրանք հարել են, այսպես կոչված հաշտողական ուղղությանը: Սրանց մեջ մտնում են օրինակ՝ կապալարովկյան հայերը, մասնավորապես Ս. Գրիգոր Նյուսացին, մասամբ Իսահակ Ասորին, իսկ ավելի ուշ հատկապես Մաքսիմոս Խոստովանողը: Տիպարի մտայնական (ինտելեկտուալ) ըմբռման նկատմամբ առաջին ուղղության հարաճուն հետաքրքրությունն ու հակվածությունը աղերսվում է նորավատնչյան խորհրդապաշտությանը, ընդ որում իր մի շարք գծերով այն սահմանակցում է Պրոկլի ուսմունքին: Ընդհանրություններ ունենալով նորավատնչյան խորհրդապաշտության հետ՝ այն իր արմատներով սակայն որոշակիորեն կապվում է Կղեմես Ալեքսանդրացու (Բ դ.) իմացաբանությանը կամ Գնոսիսին (Կղեմես Ալեքսանդրացու իմաստասիրության մասին տե՛ս Գ. Գ. Майоров, Формирование Средневековой философии, Латинская патристика. М. 1979, с. 80—91, В. В. Соколов, Средневековая философия, М. 1979, с. 41—43): Այս մեծանուն ալեքսանդրացու գնոսիսը ճշմարիտ քրիստոնյային բնութագրում է այնպիսի գծերով, որոնք մեզ հնարավորություն են տալիս նրա «Գնոսիսում» ոչ միայն ընդհանրապես ավելի ուշ շրջանի աստվածպաշտի, այլև մասնավորապես վերացարկված-մտահակեցողական ուղղության աստվածպաշտի նախատիպը տեսնել: Նա հանդես է գալիս Բ—Գ դդ., երբ հունական իմաստասիրությունը անկում էր ապրում: Այդ շրջափոխում ավելի ու ավելի է խորանում իր ուժերի նկատմամբ մարդու անվստահությունից ծնված ընդհանուր ճգնաժամը: Անտիկ փիլիսոփայության մեջ իմաստասիրական բոլոր ուղղություն-

ները կարծեք իրենց սպառել էին: Կեցութեան նվիրական խորքերը ներթափանցելու իր անկարողությունը խոստովանած քննաբան միտքը (ոացիոնալիզմ) իր տեղը զիջեց առավել բարձր կարգի մի իրականության՝ պայծառացմանը (ինստիցիա): Եվ իրապես, ճգնաժամային այս իրադրության մեջ մարդկային միտքը ծարավի էր Աստծո օգնությանն ու աստվածային հաշտությանը: Հուսալքումով և տեղագրին փնտրտուքով բնորոշվող այս շրջափուլը ծնունդ տվեց մոզական նշանակություն իրեն վերագրող գնոստիկյան ուսմունքի: Վերջինս արդյունք էր Արևելքի զանազան հավատալիքների և խորհրդապաշտական փորձի խթանածածուկ մեկտեղման: Գնոստիկյան միտքը հավակնում էր իրեն գերագույն իմաստության դոշակակիր համարել: Այն արհամարհում էր քրիստոնեությունն ու քրիստոնեական հավատն իբրև պարզամիտ զանգվածի կրոն: Ուստի անհրաժեշտ էր աղանդավորական այդ գնոստիցիզմին հակադրել ճշմարիտ գնոսիսը, և ապացուցել, որ քրիստոնեությունը ոչ միայն ժողովրդական զանգվածների հավատ է, այլև ճշմարիտ փիլիսոփային վայել ու անհրաժեշտ գիտություն, որն իր խստորեն որոշարկված համակարգն ունի: Ահա այս գիտական, իմաստասիրական համակարգի կառուցման գաղափարով խանդավառ Կղեմես Ալեքսանդրացին ձեռնարկում է քրիստոնեական վարդապետության, այսպես կոչված, գիտականացման, համակարգայնացման աշխատանքը: Առաջ տանելով քրիստոնեության «փիլիսոփայացումը» «հունական իմաստասերի թիկնոցով» այդ քրիստոնչա աստվածաբանը առատորեն օգտվում է պլատոնյան և ստոիկյան փիլիսոփայության փաստարկներից ու դատողական մտավառուցումներից՝ ոչ հազվադեպ անմասն չմնալով հին հունական փիլիսոփայության ազդեցությունից: Քրիստոնեական գնոսիսը հակադրելով աղանդավորական սնոսիսին՝ Կղեմես Ալեքսանդրացին ձգտում է ցույց տալ, թե ճշմարիտ քրիստոնչան ճա չէ, որ բավարարվում է միայն հավատով, այլ՝ նա, ով այդ հավատը բաժրացնում, հասցնում է աստվածաբաշտական իմացության: Տիպար քրիստոնչան նրան ներկայացնում է ստոիկյան ճգնակյաց իմաստունի կերպարանքով: Նրա գլխավոր առաքիճությունը հեղինակը տեսնում է ոչ թե քրիստոնեական սիրո, այլ գերագույն իմացությամբ օժտված լինելու մեջ: Սակայն իրենից ի՞նչ է ներկայացնում Կղեմես Ալեքսանդրացու գնոսիսը: Ըստ նրա ուսմունքի **գնոսիս**-ը (իմացություն) ալելիին է բան **պիստիս**-ը (հավատը): **Պիստիս**-ը չմտածող ամբոխի հավատն է, իսկ **գնոսիս**-ը՝ իմաստասիրության լույսով պայծառացած փոքրամասնության հավատը: **Գնոսիս**-ը ալելիին է բան նույնիսկ «գիտական» հավատը: Իր աքս հիմունքով գնոսիսը ճշմարիտ հայեցողություն է, պայծառակերպական ներթափանցումն ճանաչվող էության մեջ, մարդկային ոգու գերագույն ֆունկցիա և Աստվածությանը մերձենալու, հաղորդ լինելու միակ միջոց: Հոգեբանական հայեցակետից դիտվող այս սինակը ոչ այլ բան է, բան **մտքի** վերացարկվող գործողություն, որն աստիճանական վերացման կամ վերհատումի ճանապարհով մարդուն հասցնում է «թվաբանական կենսի», առավելագույն պարզեցման (**հապլոսիս**): Կղեմես Ալեքսանդրացու դիատոմով հենց այս իրավիճակն է մարդու կատարելագործման վերջնատեմանը, մով հենց այս իրավիճակն է մարդու կատարելագործման վերջնատեմանը, նրա աստվածացման սկիզբը: «Վերլուծման ճանապարհով մենք բարձրանում ենք մինչև նախապատճառի հայեցողություն,—ասում է հեղինակը,— վերլուծման միջոցով մենք աստիճանաբար բարձրանում ենք նախասկզբնական Պատճառի իմացությանը՝ սկսելով արարածներից, որոնք ենթակա են նախապատճառին և վերջացնելով մարմնին հատուկ բնական հատկություն-

ներից ձերբազատումով: Օրինակ. գվագեցնենք երեք չափումները. խորությունը, լայնությունը և երկարությունը: Դրանից հետո կմնա լոկ կրճատված միավոր, այսպես կոչված՝ կետ, որ չի ենթարկվում ծավալի կամ տարածքի չափմանը: Ի չիք դարձրեք. ոչնչացրեք այդ կետը, և դուք կընկնեք միավորի վերացարկման կամ վերացության մեջ: Եթե մարմինն ազատենք իրեն հատուկ բնույթից և նրանցից, ովքեր անմարմինների անունն են կրում, խորատուգվենք Քրիստոսի վեհության հայումի մեջ և սրբության միջոցով համբարձվենք, շոգիանանք անսահմանության մեջ, այսա մենք ինչ որ ձևով կբարձրանանք մինչ Ամենագործ, թեպետ այդ դեպքում մենք տակավին չենք կարող հասն լինել այն բանին, թե ինչ կա նրա մեջ—այլ՝ միայն այն՝ ինչ չկա նրա մեջ»: «Մենք կարող ենք,—շարունակում է նա,—բացահայտել և տեսնել Աստծո՝ նրան հայելով իր Մտքի մեջ, եթե, ազատագրելով մեր հոգին զգացումների կամայականությունից, ձգտենք **միակ բանականության ջանքերով** ներթափանցել յուրաքանչյուր իրի էության մեջ՝ ետ չմնալով և երբեք չբաժանվելով իրից, քանի դեռ չենք վերացել իրերին կարգադրող ոլորտը, քանի դեռ մեր բանականությամբ չենք հասել ճանաչողության գերագույն և վերջին նպատակը կազմող ճշմարիտ Բարիքին...»: Մի այլ տեղ կարդում ենք. «Երբ գնոստիկի հոգին, վերանալով բովանդակ նյութականից, դիմում է ինքն իրեն և, սահմանափակվելով լոկ իր անձնական կեցությանը, հարաբերություն է հաստատում **միայն գաղափարների աշխարհի հետ**՝ նա (հոգին—Հ. Ք.) հասնում է երանելի վիճակի (Մատթ. ԻԲ 30), իր կյանքով սուզվում է Քրիստոսի մեջ և, ուղղված լինելով Աստծո հայեցողությանը՝ երկրպագում է միայն նրա կամքը»: Իր էության մեջ լինելով միտքը վերացարկող ուժ՝ գնոսիսը, սակայն հրաշագործ, մոգական հատկություններով է օժտված, ով տիրապետում է այդ հատկությունները՝ վերանում է մարդկային թուլություններից և արատներից: Գնոսիսը սիրտը մաքրող, սրբացնող ուժ է: Այն մարդուն ձերբազատում է զգայականությունից, որի ժխտումն իրականացվում է հայեցողականին վերադառնալու շնորհիվ: Գնոսիսը մարդուն դարձնում է հրեշտակներին հավասար, Աստվածության հետ միասնական, աստվածանման, աստվածային և նույնիսկ՝ Աստված: Գնոստիկը ինչ էլ խնդրի Աստծուց, «Տեղը միայն նրան է շնորհում...»: Սակայն Կղեմես Ալեքսանդրացու գնոսիսը լոկ մտային (ինտելեկտուալ) բնույթ չունի. այն աչքի է ընկնում նաև իր բարոյաբանական նկարագրով: Սրանով նա, ի դեպ, տարբերվում է աղանդավորական գնոստիցիզմից: Ծիշտ է աստվածաբանական կյանքը ամենից առաջ և ամենից վերջ իմացության տեսությունն է, սակայն իր ամբողջության մեջ, այն աստվածաբանական հոգեկրթաբան է: Կղեմեսը ոչ հազվադեպ գնոսիսը ներկայացնում է որպես առաքինություն: Վերջինիս կողքին նա դնում է սերը, իբրև մարդկային կյանքի տեսանելի, իրավահավասար սկիզբ: Հեղինակը նույնքան բարձր է գնահատում բարոյական կատարելությունը, որքան մտայինը: Հաճախ նա երկընտրանքի մեջ է. որի՞ն տալ նախապատվությունը, իմացությանը, թե սիրուն: Այսուամենայնիվ նրա հայացքների ողջ համակարգը վկայում է այն մասին, որ այդ տատանումների մեջ նա փաստորեն հակվում էր գնոսիսի՝ իմացության կողմը: Սերը (ազապե), ըստ նրա, ոչ այնքան քրիստոնեական կյանքի առանցքը կամ ինքնուրույն սկիզբն է, որքան իմացության պայմաններից մեկը: Նրա համար հենց գիտությունն ու անգիտությունն են բարիքի և չարիքի ծայրաբևեռները: Փրկությունը նախ և առաջ ճշմարիտ գիտելիքի կամ իմացության ձեռքբերումը այնուհետ մտքի

հայեցողական գործունեության շնորհիվ դեպի նախակարգական միասնության վերադարձով ներքին սիմետրիայի վերականգնումն է: Եթե գնոստիկին առաջարկվեր ընտրել իմացությունը կամ հավիտենական փրկությունը՝ նա առանց տատանման կընտրեր իմացությունը: Կղեմեսն աներկբայորեն վստահ է, որ Բրիստոս Ինքը ամենից առաջ և ամենից ավելի **Ուսուցիչ և Մանկավարժ** է, և նրա իրագործած փրկությունը Տիրոջ՝ մեզ հաղորդած ճշմարիտ իմացության ու գիտության մեջ է:

Այսպիսով, Կղեմես Ալեքսանդրացու մոտ մենք հայտանշում ենք ոչ միայն քրիստոնեական աստվածաշնորհության սկիզբը, այլև՝ վերացարկված-մտահայեցողական ուղղության գլխավոր գծերը: Միով բանիվ, «Ալեքսանդրյան գնոսիսը,—ինչպես նշում է Stoffers-ը,— արդեն ակնհայտորեն քրիստոնեական աստվածաշնորհական աստվածաբանություն է: Գնոստիկը, Կղեմեսի պատկերացմամբ, փաստորեն աստվածաշնորհ է»: Դեռ ավելին, նրա ուսմունքի մեջ մենք տեսնում ենք Արևելաքրիստոնեական աստվածաշնորհության ուղղություններից մեկի՝ իսիսազմի (խաղաղարարության) ակունքները: Այն դրսևորվում է նրա՝ աղոթքի, որպես Աստծո հետ ներքին անբարբառ ու անընդմեջ զրույցի՝ «մտային աղոթքի» մասին ուսմունքի, ինչպես նաև՝ աղոթքի, որպես զոհաբերության և Աստծո հետ ուղղակի միավորման վերաբերյալ նրա գաղափարներում. «Զգուշով Աստծո հետ ապրել, միասնաբար,—ասում է Կղեմեսը,— ճշմարիտ իմաստունն իր բովանդակ կյանքը անցկացնում է աղոթքի մեջ»: «Նրա առոնին զոհաբերությունը աղոթքի էությունն է», այդ աղոթքի մոգական, ամենագոր ներգործությունը դրսևորվում է գնոստիկյան տիպարի շեշտված անհատականությամբ: Վերջապես, իմացության պարզևած երանությունը, **ոգու լիակատար հանգիստը**, իբրև քրիստոնեական կյանքի վերջնական հանգրվան իրականացվում է կյանքի մյուս կողմում, անդենականի մեջ, երկնային եկեղեցում, որտեղ իմաստասերներն Աստծո առջև կկանգնեն: Այնտեղ մենք կճանաչենք Աստծո, ինչպես Որդին է ճանաչում (սակայն դիմակալելով աղանդավորներին և ստոիկներին՝ Կղեմեսը նկատում է, որ այդ ճանաչողությունը հավասարաթեք չէ Որդու ճանաչողությանը. քանզի ոչ մի աշակերտ իր ուսուցչից ավելին չէ): Այս բոլոր գծերը ընկալվելով իսիսաստական աստվածաշնորհության մեջ առավել համակողմանի և խոր մշակման ենթարկվեցին՝ բացահայտելով նրբագծերը, որոնք, ի դեպ, ավելի ուշ Արևմտաեվրոպական աստվածաշնորհության մեջ անդորրապաշտական ուղղության ակունքը դարձան: Կղեմեսյան աստվածաշնորհությունը իր որոշակի դրսևորումը գտավ հա եկեղեցու մեջ նմանապես: Հիշենք թեկուզ Ս. Գրիգոր Նարեկացու՝ Աղոթամատյանի «**որպես անաբյուն զոհաբերություն**» որակումը, Անանիա Նարեկացու՝ աղոթքի տեսությունը, որ շեշտվում է «**մտային աղոթքի**» կարևորությունը, Անանիա Սանահնեցու՝ Վաղարշապատի ներքողում «**անձայն ձայնիք**» տարփողելու մասին հաղորդած միտքը և այլն:

Լինելով խորհրդական աստվածաբանության հայրը՝ Կղեմեսն իրապես խորհրդապաշտ չէր: Նրա առաջարկած կատարսիսը չափավոր բնույթ էր կրում: Նա խոսում է ոչ այնքան արտաքին աշխարհության, որքան աշխարհի ներքին հաղթահարման մասին: Այստեղից էլ՝ նրա դրական վերաբերմունքը կյանքի գործնական խնդիրների նկատմամբ: Վերաբերմունք, որ շատ ավելի դրական էր քան վաղ քրիստոնեական աստվածաշնորհության որևէ ներկայացուցչի դիրքորոշումը: Եթե նա խոսում է Լոգոսի միստերիաների (գաղտնածիսության) վերաբերյալ՝ այն հակադրելով հեթանոսակա-

նին կամ էպոստիայի՝ մենաշնորհյալ հայեցողության տեսիլքի մասին, ապա դա ավելի շատ նրա դարոցի լեզուն է քան նրա անձնական կյանքի իրողությունը: Գնուստիկը ոչ վիզիոներ է՝ տեսանող, ոչ թեուրգիստ և ոչ էլ հակօրինական (անտիեմփատ): Նրան օտար են աղանդավորական աստվածաշնորհության էքսցենտրիկ՝ ծայրահեղորեն անկարգ հուզումներ և ոգու այն հիացում-սքանչացումները, որ Պլոտինն ունեցավ: Ըստ Կղեմես Ալեքսանդրացու գնուստիկին դեպի ոգու գերագույն իրավիճակ առաջնորդող ճանապարհը ոչ թե տրանսը՝ հիացում-ներկայծառացումն է, այլ կանոնակարգող բանականությունը: Եվ այսուամենայնիվ Կղեմեսի աստվածաբանության նշանակությունը քրիստոնեական աստվածաշնորհության մեջ խիստ մեծ է: Իր ուսմունքով նա կանխանշեց այն հունը, որով ընթանալու էր վաղ քրիստոնեական աստվածաշնորհության գլխավոր հոսանքներից մեկը: Նա առաջինը մշակեց հասկացությունների այն համակարգը, որոնք լայնորեն պիտանվեցին ուշ շրջանի աստվածաշնորհների կողմից:

Սակայն քրիստոնեական աստվածաշնորհության վերացարկված-մտազրնական ուղղության ամենաբնորոշ ներկայացուցիչը Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին է:

(Շարունակելի)

ՄԻՄԵՈՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՊԱՏՎԻՐԱԾ ՄԻ ՆԿԱՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հին հայկական գեղանկարչության հավաքածուի ընտրանքին ներկայացնող սրահում, մի շարք բարձրարվեստ սրբապատկերների միջից առանձնանում է Աստվածամորը պատկերող մեծադիր կտավը (Գ. 854/1275, 251×133 սմ), որի տակ կարդում ենք՝ «Ամհայտ հայ նկարիչ», «Աստվածամոր Փառաբանումը», «18-րդ դար»:

Արվեստաբանական գրականության մեջ Աստվածամոր պատկերը վերագրվում է երեք նկարչի՝ Ստեփանոս Լեհացուն¹, Հարություն Հովնաթանյանին², Հովնաթան Հովնաթանյանին³: Հեղինակի ինքնության և նկարի ստեղծման ժամանակի հարցի ճշտման քաղաքականը կապվում է նրանում, որ 17—18-րդ դարերից մեզ հասած գրեթե բոլոր գեղարվեստական ստեղծագործություններն անստորագիր են: Այս առումով անգնահատելի արժեք են ներկայացնում պատմական վավերագրերը, որոնցում տեղ են գտել այդ շրջանում ստեղծագործող նկարիչների, նրանց պատվիրատուների գործունեությանը վերաբերող ուղղակի և անուղղակի տեղեկություններ:

Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի (1763—1780) «Դավթարի» (Դավթար եւ հուշագիր անօթից եւ ապաստց սրբոյ եւ Միածնաիջի տանարիս...) համաձայն, խնդրո առարկա պատկերը փակցված է եղել Էջմիածնական տաճարի ս. Հակոբ Տեառնեղբոր խորանում: «Դավթարից» տեղեկանում ենք, որ նրկարի պատվիրատուն Սիմեոն կաթողիկոսն էր⁴: Ինքնաբերաբար Ստեփանոս Լեհացու հեղինակության հարցը դուրս է գալիս, քանի որ Լեհացին ապրել և ստեղծագործել է 17-րդ դարում:

Ռ. Դրամբյանի կարծիքով Աստվածամոր նկարը ստեղծվել է 1763 (Սիմեոնի հայրապետական գահ բարձրանալու տարին) և 1776 («Դավթար»-ի կազմման տարին) թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում⁵, Հարություն Հովնաթանյանի ձեռքով: Սակայն, Սիմեոն Երևանցին 1763 թվականից չէր կարող սրբապատկերներ պատվիրած լինել, քանզի իր իսկ գրած «Չամբո»-ում (Գիրք որ կոչի իշատակարան արձանացուցիչ հայելի եւ պարունակող բնաից որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս եւ իւրոյ շէրքեակայից վանօրէիցն, 1765 թ.) խոսք չկա Էջմիածնի տաճարը նկարազար-

դելու մասին⁶, իսկ «Դավթարը» գրվել է 1768—1776 թվականների ընթացքում: Փաստերը վկայում են, որ Նաղաշ Հովնաթանի կրտսեր որդին⁷ Հաբարյունը չէր կարող մեր գկարի հեղինակը լինել: Սիմեոն կաթողիկոսի գահակալման շրջանի վավերագրերում որևէ տեղեկություն չկա Հաբարյունի գործունեության վերաբերյալ: Սակայն, Մայր Աթոռի նորոգումների և ծախսումների մատյաններում պահպանված գրառումներում, սկսած 1769 թվականից մինչև 1778-ը, բազմիցս շեշտվում է Նաղաշի թոռան՝ Հովնաթան Հովնաթանյանի անունը⁸, որը համակարգական կապ է պահպանում Սիմեոն հայրապետի հետ⁹ և նրա հրավերով ժամանակ առ ժամանակ գալիս էր Մայր Աթոռ իր մասնակցությունը բերելով եկեղեցաշինական աշխատանքների: Նշվածը հիմք է տալիս Աստվածամոր նկարը կապել Հովնաթան Հովնաթանյանի անվան և ստեղծագործության հետ⁹:

Աստվածամոր նկարը բերվել է Էջմիածնի թանգարանից 1931 թվականին և պատկերասրահի մայր մատյանում գրանցվել է որպես «Աստվածածին վերևում Աստված և Հիսուս և այլ նկարներ շորս կողմը» հակիրճ նկարագրությամբ: Հետագայում այն ստացել է «Աստվածամոր Փառաբանումը» (ակաֆիստ) անվանումը¹⁰, որը չի համապատասխանում նկարի բովանդակությանը: Նկարիչը Աստվածամորը պատկերել է հասակով մեկ կանգնած մանդողայի մեջ: Գլխի շուրջ արեգակնանման ճաճանչափայլ լուսապսակ է, ոտքերի տակ՝ լուսնի մահիկ: Մանդողյան ընկղմված է գնդաձև ամպերի մեջ, նրա աջ և ձախ մասերում պատկերված են երկրական հրեշտակ: Աստվածամոր գլխավերևում ամպերով երիզված տարածության մեջ Սուրբ Երրորդությունն է:

Առաջին իսկ հայացքից պարզ է, որ պատկերվածը համբարձման տեսարան է: Բրիստոնեական պատկերագրության կանոնով մանդողայի (Աստծու Փառքի առարկալական արտահայտությունը) մեջ պատկերվում են՝ Հիսուս և Բրիստոսը և Մարիամ Աստվածածինը: Մանդողյան ամենից հաճախ օգտագործվում է Տիրոջ Համբարձման և Աստվածածնի վերափոխման խորհրդավոր իրողությունները ներկայացնող կանոնիկ պատկերներում, որոնցում կերպարվորվել են քրիստոնեության երկու առաջնակարգ տոները:

Հայ եկեղեցին ունի մի շարք կանոնացված շարականներ, որոնք կոչվում են «Կանոն վերափոխման սուրբ Աստուածածնին» և կատարվում են վերափոխման տոնի ժամանակ: Տոնի երկրորդ օրվա շարականում նկարագրված է Աստվածածնի դեպի երկինք (դեպի Աստվածություն) վերափոխվելը հար և նման մեր նկարի հորինվածքին¹¹:

Այս ամենը իրավունք է տալիս նկարը վերանվանել «Վերափոխումն Աստվածամոր», մանավանդ որ, ինչպես երևում է «Դավթարից» նկարը Էջմիածնում գտնվելու ժամանակ այդպես էլ կոչվել է¹²:

Բացի զուտ գեղարվեստական արժանիքներից Աստվածամոր պատկերը գուգահեռ կրում է մեծ խորհրդարանական իմաստ: Կտավի նկարադաշտի զգալի մասը (Աստվածամոր շուրջ բոլորը) զբաղեցնում են 28 պատկեր-խորհրդանիշ, յուրաքանչյուրը լրացված համապատասխան բացատրագրով: Նույնօրինակ գրության հետքեր են պահպանվել մանդողայի վերին կորագիծ եզրաշերտի վրա: Նկարի կառուցվածքային և պատկերագրական հորինվածքի յուրօրինակությունն այն է, որ Աստվածամոր կերպարը Գեղարվեստական արտահայտչամիջոցներից զուտ առավելաբար մեկնվում է խորհրդանիշ պատկեր-գրությունների միջոցով: Յավոք, նկարի այս յուրահատկությանը պատշաճ ուշադրություն չի դարձված: Պատկեր-խորհրդանշանները

ներկայացվել են որպես Մարիամին փառաբանող ստորոգելիներ¹³ կամ առաքինություններ¹⁴:

Վերադառնալով Սիմեոն կաթողիկոսի «Դավթար»-ի այն մասին, որտեղ նկարագրված է Աստվածամոր պատկերը. «Ա պատկեր Աստուածածնի՝ որ է մեծ, զարեգակն արկեալ գիրել՝ և զլուսինն ընդ ոտիք, և ի վերայ պատկեր Երրորդութեան, և շուրջ յիրել՝ գուշակութիւնք մարգարէից՝ որք վասն իր ասացեալ են, մանավանդ այնք՝ որք ի գիրս Երգ Երգոցին են...»¹⁵: «Դավթար»-ը կազմողների այս գրառումը օգնում է հստակեցնել պատկեր-խորհրդանշանների ծագման աղբյուրները, որոնք են՝ Սուրբ Գիրքը և եկեղեցածիսական գրականությունը: Պատահական չէ, որ մեր ուշադրությունը կենտրոնացվում է Երգ Երգոցի վրա: Ըստ եկեղեցու հայրերի Երգ Երգոցում, որտեղ արվում է Փեսայի և Հարսի սիրո պատմությունը, այլաբանորեն տրված է Քրիստոսի և Եկեղեցու (որպես մեկ մարմին), աստվածային կատարյալ սիրո խորհուրդը ի դեմս Քրիստոսի (Փեսա) և Եկեղեցու (Հարս): Իսկ հայրաբանական երկասիրություններում Աստվածամայրը խորհրդաբանորեն համարվում է եկեղեցու գաղափարը մարմնավորողը: Իրենց հերթին պատկեր-խորհրդանշանները ներկայանում են որպես միասնական կոտ համակարգ, իրենց մեջ ներառնելով Աստվածաշնչի համարյա բոլոր գրքերը: Այսինքն, խորհրդաբանորեն շեշտվում է Հիմ և Նոր Կտակարանների հոգևոր և գաղափարական միասնությունը: Աստվածամայրը իրականացնում է աղ. կապը, որպես «Մայր Աստուծոյ եւ Մայր Եկեղեցւոյ»:

Անցնենք պատկեր-խորհրդանշանների համառոտ քննությանը, որոնք, ինչպես վերը նշվեց թվով 28-ն են, պատկերված են կտավի աջ, ձախ և ստորին մասերում և ունեն համապատասխան մակագրություններ:

«ԸՆՏԻՐ ԻԲՐԵԻ ԶԱՐԵԳԱԿՆ» (Երգ. 2 9)

Ս. Գրիգոր Նարեկացին տալիս է իր մեկնությունը վկայակոչելով ս. Գրքի հետևյալ արտահայտությունը. «Յայն ժամ արդարք ծագեացեն իբրն զարեգակն յարքայութեան երկնից» և բացատրում իր միտքը՝ «Եւ արդարեւ հիացումն է ի հողեղէն բնութեան այնպիսի լինել իբրն զսուսուտ և իբրն զլուսին և իբրն զարեգակն կարգեալ ի հիացումն հրեշտակաց»¹⁶:

Աստվածամայրը հանդես է գալիս որպես կրող աստվածային արդարության:

«ԳԵՂԵՑԻԿ Ո(Ր)Պ(ԷՍ) ԼՈՒՍԻՆ» (Երգ. 2 9)

Աստվածամայրը համեմատվում է լուսնի հետ՝ ինչպես լուսինը լուսավորում է գիշերով, այնպես էլ հարսը (Աստվածամայրը, Եկեղեցին) լուսավորեց գիշերը կոապաշտության (հեթանոսության) և սովերը հրեից և դարձավ քրիստոնեության լույս առավոտի և լուսին՝ լուսավորող գիշերային մթթության (մեղքի) մեջ¹⁷:

«(ԱՍՏՂ) (ԾՈՎՈՒ)»¹⁸ (Թվոց. ԻԴ 17)

Մարիամը որպես պաճառ ասող ծագեց Հակոբի ազգի (Իսրայել) համար և որպես աղոյախին ծնեց Քրիստոսին¹⁹ (Իսրայելի՝ Աստծո ժողովուրդ, Փրկչին):

«(Ի)Բ(ՐԵԻ) ԶՍՐՄԱԻԵ(ՆԻ)» (Երգ. է 7):

Արմավենին, երբ նորաստնկ է, շատ բարձր չէ, բայց նրա արմատը խիստ խորն է և հաստատ, երբ նա աճում է, երկրի հողմերը նրան չեն տա-

ալում և ինքն էլ միշտ կանաչ է: Եկեղեցին՝ Քրիստոսի Հարսը, սկզբից նույնպես փոքր երևաց ինչպես առաջին ժողովարանն, ապա գնալով հզորացավ ինչպես արմավենին²⁰: Այստեղ հողմերը խորհրդանշում են մեղքը, իսկ արմավենին (եկեղեցին) միշտ ծաղկած է, որը մեկնվում է որպես հոգևոր վերածնունդ:

«ՆԱ(Ի) ԾԱՀԱԲԵՐ» (Առակ. ԼԱ 14)

Աստվածամայրը (եկեղեցին) որպես նալ Աստծո խոսքը բերեց մարդկանց և մարդկանց տարավ առ Աստված²¹: Նալը եկեղեցու խորհրդանշան է, որ իր անդամներին մեղքի փոթորկվող ծովի միջով տանում է դեպի խաղաղության նավահանգիստ (Աստծո Արքայություն):

«ՏԱԾԱՐ Ա.(ՍՏՈՒԾՈ)Յ»

Աստվածամայրը իր մեջ առավ Աստծո Բանին՝ Քրիստոսին և նմանվեց Աստծո տաճարի: «...Մայր լուսոյ և տաճար բարձրելոյ Բանին...»²²:

«ԻԲՐԵԻ ԶԱՐԴ» (Եսայ. ԽԹ 18)

Հաճախ շարականներում Աստվածամորն անվանում են «Ուրախական Զարդ խորանի»²³, որը խորհրդանշում է հոգևոր զվարթություն:

«ԳԵՂՄ(Ն) ԳԵԴԵ(ՕՆԻ)» (Դատ. Զ 37)

Աստվածամայրը որպես գեղմ ընկալեց ցողն երկնային՝ Աստծո Որդուն, որը ծնվելուց հետո մարդկանց համար դարձավ հավիտենական կյանքի անձրև և աստվածային իմաստության աղբյուր²⁴: Խորհրդանշում է նաև այն շնորհները, որոնք տրվում են հոգով կատարյալներին, ինչպիսին էր Աստվածամայրը²⁵:

«(ԻԲ)ՐԵԻ ԶՏՈՒՆԿ ՎԱՐԴՈՅ» (Սիրաք. ԻԴ 18)

Վարդը կուսության, ամոթխածության և առ Աստված ջերմ սիրո խորհրդանշան է²⁶:

«(ԱՂԲԻԻ) (ԿՆՔԵ(ԱԼ)» (Երգ. Դ 12)

Այստեղ կրկին շեշտվում է եկեղեցու գաղափարը: Աստվածամայրը (եկեղեցին) թեպետ աղբյուր է աստվածային խոսքի, սակայն կնքված է օտար վարդապետության համար և չի սփռում յուր մարգարիտները խոզերի առջև²⁷:

«ՊԱՐՏԷԶ ՓԱԿԵԱԼ» (Երգ. Դ 12)

Պարտեզ նշանակում է եկեղեցի, որն է հավատացյալ ժողովուրդը²⁸ փակ մեղքի թույնի առաջ:

«ՀԱՅԵԼԻ ԱՆԱՐԱՍ» (Իմաս. Է 26)

«...Եւ որպէս կին յորժամ զարդարի, ոչ հարցանէ ընդ ընկերսն թէ գեղեցիկ է այլ առնու հայելի, և ինքն որոնէ զգարդ գունոյ իրոյ, այսպէս և եկեղեցի ոչ ընդ այլ ոք հարցանէ, այլ ի հայելիս սուրբ բոցոց լստեալ զաչս մտացն՝ զպաճուճանս առաքինութեան իրոյ նովա ողղէ»²⁹:

Աստվածամայրը նման է խաղաղ աղբյուրի (հայելու), որովհետև Որ-

դից, որ Հոր պատկերն է, երևեցալ նրա մեջ³⁰: Խորհրդանշում է նաև հոգու խաղաղություն:

«ՄԱՔՈՒՐ ԱՂԱՎՆԻ» (Երգ. Ա 14, Ե 2 և այլն)

Ինչպես աղավնին գիտե սնուցանել այլոց ձագերին, այնպես էլ եկեղեցին դարձանում է նաև հեթանոսներին³¹:

«ԾԱՂԻԿ ԴԱԾՏԱՑ ԵՒ (ՇՈՒԾԱՆ ՀՈՎՏԱՑ)» (Երգ. Բ 1)

«...Արդարև շուշան հովտաց և ծաղիկ դաշտաց, որք ոչ մարդկային սովորական արհեստի մշակեալ պայծառաման, այլ ի ցօղոյ և յանձրոյ երկնից բարգաւաճեալ: Այսպես սուրբ Կոյնն արտաքոյ բանաւոր ծննդագործութեամբ մարդկան՝ երկնային զօրութեամբ երաց յամուլ արգանդ Աննայի»³²:

«ԱՄՊ ՀՈՎԱՆԱԻՌ» (Սաղմ. ԾԵ 39)

Ծեշտվում է Աստվածամոր Բարեխոս լինելը:

«ԼԵԱՌՆ ՎԻ(ՄԱ)ԾԻ(Ն)» (Դան. Բ 45)

Լեռը՝ Աստվածամայրն է, վեմը՝ Քրիստոսը: Խորհրդանշում է անարատ հղիությունը³³:

«ԳԱԻԱԶԱՆ ԾԱՂԿԵԱԼ» (Թիվք. ԺԷ 6—10)

Խոսքը գնում է Ահարոնի գավազանի մասին, որը մի գիշերում կանաչեց և ծաղկեց: Գավազանը խորհրդանշում է աստվածամորը, ծաղիկը՝ Քրիստոսին:

«ԱՂԲԻՒՐ ՅՈՐԴԱՌԱՍ» (Բ Օրենք. 15)

Խորհրդանշում է բխումն աստվածային իմաստության:

«ԴՈՒՌՆ ԵՐԿՆԻՑ» (Ծննդ. ԻԴ 17)

Աստվածամայրն անվանվում է դուռն երկնից, քանզի նրանով երկնքի Արքան (Քրիստոսը) իջալ երկիր և նրանով (եկեղեցի) մարդիկ կարող են մտնել երնային արքայություն³⁴:

«ՍԱՆԴՈՒ(ՂՔ) (Ե)ՐԿՆԻՑ» (Ծննդ. ԻԸ 12)

Իմաստով նույնանում է վերը նշվածի հետ:

«ԱԾՏԱՐԱԿ ԴԱԻԹԻ» (Երգ. Դ 4)

Աշտարակը եկեղեցին է (Հարսը), որի գլուխը Քրիստոսն է «Փեսան»³⁵:

«ՔԱՂԱՔ Ա(ՍՏՈՒԾՈ)Յ» (Սաղմ. ԽԷ 9)

Խոսքը Նոր (Վերին) Երուսաղեմի (Աստծո Արքայություն) մասին է³⁶:

«ԲԱՑՈՂ ԲԱՆԱԼԻ» (Դատ. Գ 25)

Աստվածամայրը համեմատվում է բանալու հետ, որը բացում է դեպի երկնային արքայություն տանող դուռը:

«ԻԲՐԵԻ ԶԻԹԵՆԻ ԳԵՂԵՅԿԱԳ(Ո)ՅՆ» (Երեմ. ԺԱ 16)

Ձիթենին հաղթանակի խորհրդանիշն է (հաղթանակ մեղքի գկատմամբ):

«ԶՐՀՈՐ ԶՐՈՅ» (ԾՃՆդ. ԻԱ 19)

Ջրհորը՝ Աստվածամայրն է, կենդանություն պարգևող ջուրը՝ Քրիստոսը:

«ՍԱՓՈՐ ՈՍԿԵՂԷՆ» (Եբրա. Թ 4)

Ոսկե սափոր, որի մեջ հին հրեաները պահում էին անապատում ստացած մանանան: Աստվածամայրը մաքուր գոյությանը ոսկու է նման և լի է մանանայով³⁷: Այստեղ ընդգծվում է հին և նոր ոխտերի կապը, նրանց լրումը: Աստվածածինն իր մեջ պահել է երկնային մանանան, Աստծո խոսքը՝ Քրիստոսին:

«(ԻԲՐԵԻ) ԶՄԱ(ՅՐ)» (Սաղմ. ԻԸ 5)

Աստվածամայրը (եկեղեցին) նման է մայրի ծառին, որը միշտ կանաչ է և չի փուրում³⁸:

Աստվածամոր գլխավերևի արեգակը և լուսնի մահիկը ոտքերի տակ, նույնպես ունեն իրենց խորհուրդը և առնչվում են Հովհաննու Հայտնության դրվագներից մեկին, որտեղ (Հայտն. ԺԲ 1—2) հոյ կնոջ տեսիլքը խորհրդանշում է եկեղեցին³⁹: Միաժամանակ լուսնի մահիկը ս. Կույսի անարատ հղիության նշանն է, քանզի կանանց հղիությունը կապված է լուսնային ափսեների հետ⁴⁰, իսկ Աստվածամոր հղիությունը գերբնական էր, վեր այդ օրինակափությունից, ուստի մահիկը պատկերված է նրա ոտքերի տակ խորհրդանշելով այդ բացառիկությունը:

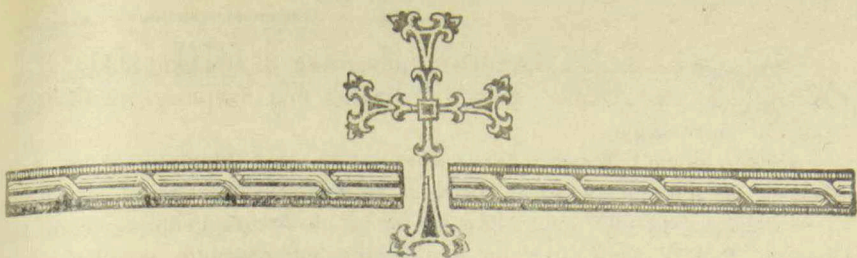
Համառոտ այսպիսին է «Վերափոխումն Աստվածամոր» գկարի խորհրդաբանական կողմը, որը դուրս է բերում պատկերը զուտ գեղարվեստական ընկալման սահմաններից, այն դարձնելով հոգևոր արվեստի օրինակելի նտեղծագործություն:

Այս մեծարժեք գկարի պատվիրատու Սիմեոն կաթողիկոսի կենսագիրները պատմում են, որ հոգևոր ճեմարանում ուսանելու տարիներին ապագա հայրապետը չէր փայլում գիտելիքներով և չէրմեռանդ աղոթում էր առ տուրք Աստվածածին՝ խնդրելով հոգևոր շնորհներ: Մի օր, վերափոխման տոնին, հրաշալի տեսիլքով ս.Կույսը երևում է նրան և մեկնելով ձեռքի ոսկի բաժակը ասում. «առ որդեակ զայդ բաժակ և արբ և մի յուսահատիր, գի յուսով անմահութեան լցար»: Այդ օրվանից Սիմեոնն առաջինն էր ուսման մեջ⁴¹:

1771 թվականին Սիմեոն կաթողիկոսը ավարտեց Մայր տաճարի երկու խորանների ս. Լուսավորիչ և ս. Հակոբ (որտեղ և փակցված է եղել Աստվածամոր գկարը) վերանորոգումը «ի ներքուստ եւ յարտաքուստ»⁴²: Ցավոք, մեզ հայտնի չէ, երբ է սկսվել վերանորոգման աշխատանքը, սակայն մոտավոր հաշվարկով այն պետք է տևեր մոտ երկու տարի: Հետևաբար «Վերափոխումն Աստվածամոր» պատկերը գկարվել է 1769—1771 թվականներին, որպես Սիմեոն կաթողիկոսի հոգու տուրք Աստվածամոր հիշատակին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ե. Մարտիկյան, Հայկական կերպարվեստի պատմություն, գիրք Ա, Եր. 1971, էջ 33—35:
2. Очерки по истории армянского изобразительного искусства, Ер. 1979, стр. 109.
3. Մ. Ղազարյան, Հայ կերպարվեստը 17—18-րդ դարերում, Եր. 1974, էջ 193:
4. Գ. Հովսեփյան, Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության, հատ. Բ, Եր. 1987, էջ 289:
5. Очерки... стр. 109.
6. Մ. Ղազարյան, նույն տեղում, էջ 177:
7. Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 112, 115, 118, 10: Դիվան հայոց պատմության, գիրք ԺԱ, Թիֆլիս, 1918, էջ 275, 383:
8. Դիվան հայոց պատմության, գիրք Ը, Թիֆլիս, 1908, էջ 106, 125:
9. Հովնաթանի ստեղծագործության քննությունը տե՛ս Մ. Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 176—211:
10. Очерки... стр. 109.
11. Ծարական հոգեւոր երգոց տարբեր ուղղափառ եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, Կ. Պոլիս, 1853, էջ 531:
12. «Դավթարում» նախ նկարագրվում է մեր կտավը (առանց անվանման) այնուհետև նշվում մեկ այլ կտավ՝ «մի պատկեր ևս վերափոխման Սուրբ Աստուածածնին...», Գ. Հովսեփյան, Նյութեր... էջ 289:
13. Ե. Մարտիկյան, Հայկական... էջ 33—35:
14. Очерки... стр. 109.
15. Գ. Հովսեփյան, Նյութեր... էջ 289:
16. Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկազ վանից վանականի մատենագրութիւնը, Վենետիկ 1840, էջ 338:
17. Հակոբ Կարնեցի, Մեկնութիւնք Երգ երգոց անուանեալ բանիցն Սաղմոսնի, Կալկաթա, 1820, էջ 306:
18. Մարիամ անվան թարգմանություններից մեկն է: Տես՝ Լրումն լիակատար վարուց եւ վկայաբանութեանց սրբոց, հատ. ԺԱ, Վենետիկ, 1814, էջ 43:
19. Գիրք բարոյութեան, որ կոչի Ամառան հատոր արարեալ սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն եօթնադոյն վարդապետի, Կ-Պոլիս 1741, էջ 515:
20. Հակոբ Կարնեցի, Մեկնութիւնք... էջ 334:
21. Նույնը էջ 43:
22. Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան... էջ 502:
23. Հին եւ Նոր Պարսկանոն կամ Անվտեր Ծարականներ, Վաղարշապատ 1911, էջ 16:
24. Բացատրութիւն Ծարականաց, Վենետիկ 1814, էջ 6:
25. Մեկնութիւն Սաղմոսաց, Վենետիկ 1819, հատ. Ե, էջ 550:
26. Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան... էջ 515:
27. Գրիգոր Նարեկացի, Մատենագրութիւնք... էջ 308:
28. Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան... էջ 523:
29. Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյն Տաքտնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ 1847, էջ 123:
30. Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան... էջ 526:
31. Հակոբ Կարնեցի, Մեկնութիւնք... էջ 214:
32. Բացատրություն Ծարականաց, էջ 12:
33. Ներսէս Լամբրոնացի, Մեկնութիւն սրբոց երկոտասան մարգարեից, Կ-Պոլիս 1826, էջ 249—250:
34. Բացատրութիւն Ծարականաց, էջ 101:
35. Հակոբ Կարնեցի, Մեկնութիւնք... էջ 214:
36. Մեկնութիւն Սաղմոսաց, Վենետիկ 1818, հատ. Դ, էջ 508:
37. Բացատրութիւն Ծարականաց, էջ 21:
38. Հակոբ Կարնեցի, Մեկնութիւնք... էջ 287:
39. Պ. արք. Աղամալեան, Մեկնութիւն Յայտնութեան ս. Յովհաննոս առաքելոց համառօտեալ ի զանազան մեկնչաց, Կալկաթա, 1846, էջ 183:
40. Գիրք Հարցմանց երիցս երանեալ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն, Կ-Պոլիս, 1679, էջ 186:
41. Դիվան հայոց պատմության, հատ. Գ, Թիֆլիս 1894, էջ 4Գ—4Ե:
42. Նույն տեղում, էջ ԴԱ:

ՀԱՆԳԻՍ

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՎ Տ. ՕԾԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ՔԱՀԱՆԱ ԳԼԸՃՅԱՆԻ
(1917—1992)

1992 թվականի հուլիսի 5-ին Էլ Քինտի (Իրաք) հիվանդանոցում իր մահկանացուն կնքեց Իրաքի հայոց թեմի երկարամյա հոգևոր հովիվ արժանապատիվ Տ. Օշական ավագ քահանա Գլըճյանը:

Հանգուցյալ արժանապատիվ տեր հայրը ծնվել է 1917 թվականին Քերքում (Անդր Հորդանան), ավագանի անունով՝ Գրիգոր, վաղամեռիկ հոր անունով:

Նախնական կրթությունը ստացել է Բեյրութի Սահակյան ազգային վարժարանում: Երկու տարի հետևել է Ֆրանսիական ֆրերների քոլեջի դասընթացներին: Ընտանիքի ծանր պայմաններից ելնելով թողել է ուսումը և անցել աշխատանքի՝ միաժամանակ զբաղվելով ինքնազարգացմամբ: Այնուհետև ուսուցչական պաշտոն է վարել Պուրճ Համուտի Սահակյան վարժարանում, ապա Աշանակվել նույն վարժարանի տնօրեն:

Երեք տարի եղել է Դամասկոսի հայոց Ս. Սարգիս եկեղեցու դպրապետ: Դամասկոսում և այլ վայրերում պաշտոնավարելու ընթացքում արժանապատիվ տեր հայրը միաժամանակ մասնակցել է մշակութային, գեղարվեստական և մարզական գործի զարգացման աշխատանքներին:

Անսալով իր կոչումի ձայնին և ընդառաջելով Քերքուկի (Իրաք) թաղական խորհրդի հրավերին, 1966 թվականի նոյեմբերի 19-ին, ձեռամբ երջանկահիշատակ Տ. Սաողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարյանի, ձեռնադրվել է քահանա՝ վերանվանվելով Տ. Օշական քահանա:

Վեց տարի Քերքուկում իբրև հոգևոր հովիվ պաշտոնավարելուց հետո, 1973 թվականին տեղափոխվել է Բաղդադ:

1986 թվականին, քահանայական ձեռնադրության 20-ամյակի առթիվ, Իրաքի հայոց թեմի թեմակալ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Ավագ եպիսկոպոս Ասատուրյանի միջնորդությամբ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Սաթողիկոսի կողմից արժանացել է ավագության պատվի և իրավունք ստացել կրելու ծաղկյա փիղոն:

Իր հոգևոր ծառայության իբրև գնահատանք Ս. Օշական ավագ քահանա Գլխանը արժանիորեն վայելել է Իրաքի հայ հավատավոր ժողովրդի սերն ու հարգանքը:

1992 թվականի հուլիսի 7-ին, երեքշաբթի օրը, կեսօրից հետո, ժամը 14-30-ին, Բաղդադի հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում կատարվեց Ս. Օշական ավագ քահանայի վերջին օծումը և հուղարկավորությունը, իսկ ազգային նոր գերեզմանատանը կատարվեց հանգուցյալի թաղման արարողությունը, որտեղ և ամփոփվեց նրա աճյունը:

Երկնային խաղաղություն տեղ հոր հոգուն:

„ЭЧМИАДЗИН“

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(СЕНТЯБРЬ—ОКТАБРЬ—НОЯБРЬ 1992 г.)

1. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I о провозглашении самостоятельной епархии Армянской Церкви в Германии, 31 января 1992 г. (стр. 3—4).
2. Редакционное слово против циркуляра «Возвращение в Армению», написанное Патриархом Армянских Католиков Иоанном-Петрам. Помещена также телеграмма Католикоса всех армян Вазгена I кардиналу Сильвестру (Рим) по этому случаю (стр. 5—6).
3. Отец Завен Арзуманян—Армянская Апостольская Первопрестольная Церковь (слово, обращенное к армянской молодежи)—(стр. 7—10).
4. Григор Зограб—Нет—католицизму (против окатоличивания армян), 16 августа 1898 г. (стр. 11—12).
5. Опровержение из первопрестольного Эчмиадзина (Объявление Канцелярии Эчмиадзинского Католикосата против статьи «Новое слово» Ерванда Азатяна, напечатанная в газете «Азг» от 4 ноября), 16 ноября 1992 г. (стр. 13).
6. Католикос Киликийского Дома Гарегин II в первопрестольном Эчмиадзине, 29 октября—4 ноября 1992 г. (стр. 14).
7. Проповедь Католикоса Киликийского Дома Гарегина II в Кафедральном соборе св. Эчмиадзина, 1 ноября 1992 г. (стр. 15—19).
8. Сообщение Канцелярии Эчмиадзинского Католикосата о хиротонии во епископа, 5 октября 1992 г. (стр. 20).
9. Хиротония во епископа в первопрестольном Эчмиадзине, 26—27 сентября 1992 г. (стр. 21—31).
10. Биографии епископа Иусика Багдасяна, епископа Тарона Джереджяна, епископа Гарегина Бекджяна и епископа Вигена Айказяна (стр. 32—39).
11. Торжественное открытие учебного года в Духовной Академии св. Эчмиадзина, 10 сентября 1992 г. Помещены также слова Католикоса всех армян Вазгена I, архиепископа Нерсеса Позапаляна и епископа Анания Арабаджяна (стр. 40—44).
12. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за сентябрь—октябрь—ноябрь месяцы (стр. 45—48).
13. Проповедь епископа Месропа Мутафяна в Кафедральном соборе св. Эчмиадзина, 11 октября 1992 г. (стр. 49—51).
14. Проповедь верховного архимандрита Вачэ Игнатюсяна в Кафедральном соборе св. Эчмиадзина, 18 октября 1992 г. (стр. 52—54).
15. Священническое рукоположение в престольном соборе св. Вардана г. Нью-Йорка, 25—26 июля 1992 г. Также помещена биография новопостриженного иеромонаха Нарека Перперяна (стр. 55—56).
16. Съезд Европейских церквей в Праге, 1—11 сентября 1992 г. (стр. 57—58).
17. Священник Гарегин Гаспарян—Апостольство наших дней (Посещение группы армянских священнослужителей Мать—Родины из Канады под руководством председателя армянской епархии Канады епископа Овнана Тертеряна)—(стр. 59—62).
18. Степан Варданян—Эчмиадзин (стихотворение)—(стр. 63—64).
19. Профессор Вараздат Арутюнян—Преданная служба первопрестольному Эч-

миадзину (по случаю 80-летия со дня рождения гравного архитектора Эчмиадзинского Католикосата Арцруна Галикяна). Также помещена по этому случаю энциклика Католикоса всех армян Вазгена I, 10 сентября 1992 г. (стр. 65—73).

20. **Епископ Геворг Серайдарян**—Хронологическая таблица предстоятелей армянской епархии Грузии (исследование)—(стр. 74—93).

21. **Сурен Даниэлян**—Стезя духовного стихотворения (О поэте-священнослужителе архиепископе Нерсесе Позапаляне. Рецензия)—(стр. 94—101).

22. **Арташес Матевосян**—Таргманчац евангелие (исследование)—(стр. 102—114).

23. **Карен Матевосян**—Армянское Патриаршество и стольный град Ани (исследование)—(стр. 115—125).

24. **Г. Х. Степанян**—Монастыри Ерзнкийской местности (исследование)—(стр. 126—137).

25. **А. А. Кесеян**—Основные черты древней церковной богочестивой богословии (исследование)—(стр. 138—148).

26. **Авет Аветисян**—Об одной заказанной картине Католикосом Семионом Ереванцы (исследование)—(стр. 149—156).

27. **Кончина старшего священника Ошакана Глджяна** (стр. 157—158).

„ETCHMIADZIN“
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(SEPTEMBER—OCTOBER—NOVEMBER 1992)

1. Encyclic of His Holiness Vasken I Catholicos of All Armenians on the 31st of January 1992, concerning the creation of a new Armenian Church Diocese in Germany—(pp. 3—4).
2. The editorship's word against the Armenian Catholic Patriarch Hovhannes-Petros' «Return to Armenia» circular. There has been set also the telegram of Vehapar Patriarch of All Armenians to Cardinal Silvestrini (Rome) on this occasion—(pp. 5—6).
3. **Father Zaven Arzumanyan**—«The Armenian Apostolic Mother Church» (Word addressed to the Armenian youth)—(pp. 7—10).
4. **Grigor Zohrap**—«No, to catholic» (against of the Armenian catholic) 16 August 1898—(pp. 11—12).
5. Refute from Holy Etchmiadzin (The manifest of the Holy See chancery against «New Word» article of Yervand Azatian, published in the «Azg» newspaper of its 4 November 1992 issue. (16 November 1992)—(p. 13).
6. The Catholicos Karekin II of Cilicia in Holy See, 29 October—4 November 1992 (p. 14).
7. The sermon of Karekin II Catholicos of Cilicie in the Mother Cathedral on the 1st of November 1992—(pp. 15—19).
8. The communiqué of Holy See's chancery on the occasion of Episcopal Ordination on the 5th of October 1992—(p. 20).
9. Episcopal Ordination at the Holy See of St. Etchmiadzin on 26—27 September 1992—(pp. 21—31).
10. The biographies of the Most Reverends Bishop Housik Baghdasian, Bishop Taron Djerdjian, Bishop Karekin Bekdjian and Bishop Viken Aykazian—(pp. 32—39).
11. The reopening ceremony of the Spiritual Seminary, 10 September 1992. There have been set also the words of Vehapar Patriarch of All Armenians, the Most Reverends Archbishop Nerses Bozabalian and Bishop Anania Arabadjian—(pp. 40—44).
13. Ecclesiastic stage—News, descriptions of the Holy Masses, sermons and ceremonies taken place in the Mother Cathedral and Holy See during September—October—November months—(pp. 45—48).
14. The sermon of the Most Reverend Bishop Mesrop Moutafian in the Mother Cathedral of St. Etchmiadzin, 11 October 1992—(pp. 49—51).
15. The sermon of the Very Reverend Supreme Vartabed Vatche Ignatioussian in the Mother Cathedral of St. Etchmiadzin, 18 October 1992—(pp. 52—54).
16. Sacerdotal Ordination in the St. Vardan Mother Cathedral of New York, 25—26 July 1992. There has been set also the biography of recently ordained monk Reverend Narek Berberian—(pp. 55—56).
17. The Conference of European Churches in Prague, 1—11 September 1992—(pp. 57—58).

18. **Priest Karekin Kasparian**—«A modern mission» (The visit of a group of Canadian Armenian clergymen to fatherland with Diocesan Primate of Canadian Armenians, the Most Reverend Bishop Hovnan Derderian)—(pp. 59—62).

19. **Stepan Vardanian**—«Etchmiadzin» (poem)—(pp. 63—64).

20. **Professor Varazdat Haroutiunian**—«Devoted service to Mother See» (on the occasion of the 80th birthday of the Chief Architect of the Holy See Ardzroun Galikian). There has been set also Vehapar Patriarch's of All Armenians pastoral-letter on this occasion, 10 September 1992—(pp. 65—78).

21. The Most Reverend Bishop Gevorg Seraidarian—«Gavazanagirk» (History of successive Diocesan Armenian Bishops of Georgia) (study)—(pp. 74—93).

22. **Souren Danielian**—«The Road of Spiritual Poesy» (about poet-clergyman, the Most Reverend Archbishop Nerses Bozabalian), (Bibliography)—(pp. 94—101).

23. **Artashes Mathevossian**—«The Bible of Translators» (study)—(pp. 102—114).

24. **Karen Mathevossian**—«The Catholicos of All Armenians and the capital Ani» (study)—(pp. 115—125).

25. **G. Kh. Stepanian**—«The monasteries (convents) of Yerznka» (study)—(pp. 126—137).

26. **H. H. Keoseian**—«The basic traits of the old ecclesiastical pious theology» (study)—(pp. 138—148).

27. **Avet Avetissian**—«About a painting ordered by Simeon Catholicos of Yerevan», (study)—(pp. 149—156).

28. Rest to Reverend Father Oshakan Glendjian—(pp. 157—158).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT SIEGE D'ETCHMIADZINE
(SEPTEMBRE—OCTOBRE—NOVEMBRE 1992)

1. Encyclique du 31 janvier 1992 de Sa Sainteté Vasken Ier concernant la création d'un nouveau diocèse de l'Eglise arménienne en Allemagne (pp. 3—4).

2. Réponse de la Rédaction de la revue «Etchmiadzine» à la lettre-encyclique du patriarche arménien catholique Jean-Pierre XVIII intitulé «Retour vers l'Arménie» (télégramme de Sa Sainteté adressé à cette occasion au cardinal Silvestrini à Rome)—(pp. 5—6).

3. **Pere Zaven Arzoumanian**—«L'Eglise Apostolique Arménienne» (message adressé à la jeunesse arménienne)—(pp. 7—10).

4. L'article de l'écrivain Grigor Zohrap rédigé le 16 août 1898 contre le catholicisme arménien (pp. 11—12).

5. «Démenti du Saint Siège d'Etchmiadzine» (déclaration de la Chancellerie de Saint-Etchmiadzine concernant l'article de M. Yervande Azatian paru le 4 novembre 1992 dans le quotidien «Azg» (p. 13).

6. Visite de Sa Sainteté Garéguine II, Catholikos de la Grande Maison de Cilicie, au Saint-Siège d'Etchmiadzine (du 29 octobre au 4 novembre 1992)—(p. 14).

7. Sermon de Sa Sainteté Garéguine II prononcé le 1er novembre 1992 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine—(pp. 15—19).

8. Communiqué de la Chancellerie du Saint-Siège d'Etchmiadzine à l'occasion du sacre d'évêques (5 novembre 1992)—(p. 20).

9. Sacre d'évêques dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (26—27 septembre 1992)—(pp. 21—31).

10. Biographies des évêques Houssik Baghdassian, Taron Djérédjian, Garéguine Bekdjian et Vigen Aikazian (pp. 32—39).

11. Solennités au séminaire théologique du Saint-Siège d'Etchmiadzine à l'occasion de la rentrée des classes (10 septembre 1992). Allocutions de Sa Sainteté Vasken Ier, de l'archevêque Nersès Bozabalian et de l'évêque Anania Arabadjian prononcées à cette occasion (pp. 40—44).

12. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois septembre—octobre—novembre 1992 (pp. 45—48).

13. Sermon de l'évêque Mesrop Moutafian prononcé le 11 octobre 1992 dans la cathédrale de saint-Etchmiadzine (pp. 49—51).

14. Sermon du Père Vatché Ignatioussian prononcé le 18 octobre 1992 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (pp. 52—54).

15. Ordination sacerdotale dans l'Eglise arménienne St. Vartan à New York (25—26 juillet 1992). Biographie du Père Narek Berbérian récemment ordonné (pp. 55—56).

16. L'Assemblée de la Conférence des Eglises Européennes tenu à Prague du 1er au 11 septembre 1992 (pp. 57—58).

17. Père Garéguine Gasparian—«Une nouvelle mission» (la visite d'un groupe d'ecclésiastiques arméniens du Canada à la mère patrie dirigé par l'évêque Hovnan Tertérian, prélat du diocèse des Arméniens du Canada (pp. 59—62).

18. Stepan Vartanian—«Etchmiadzine» (poème dédié à Saint-Etchmiadzine (pp. 63—64).

19. Varazdat Haroutiounian—«Travail inestimable au service de Saint-Etchmiadzine» (à l'occasion du 80e anniversaire d'Ardzroun Galikian, architecte en chef du Saint-Siège d'Etchmiadzine. (Texte de l'encyclique du 10 septembre 1992 de sa Sainteté publiée à cette occasion)—(pp. 65—73).

20. Eveque Guevorg Seraidarian—«Les prélats du diocèse arménien de Géorgie et leurs activités par ordre chronologique»—(pp. 74—93).

21. Souren Danielian—«Le chemin de la poésie spirituelle» (compte rendu des recueils de poèmes de l'archevêque Nersès Bozabalian)—(pp. 94—101).

22. Artaches Matevossian—«L'évangile des Traducteurs» (étude)—(pp. 102—114).

23. Karen Matevossian—«Le catholicossat de tous les Arméniens et la capitale Ani» (étude)—(pp. 115—125).

24. G. Kh. Stepanian—«Les monastères d'Erzincan» (étude)—(pp. 126—137).

25. H. H. Keusseyan—«Les lignes principales de la théologie de l'Eglise primitive relatives à la piété» (étude)—(pp. 138—148).

26. Avet Avetissian—A propos d'un tableau commandé par le catholicos Siméon Yérévantsi (étude)—(pp. 149—156).

27. Nécrologie de l'archiprêtre Ochakan Gueledjian (pp. 157—158).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Գերմանիայում հայ եկեղեցու ինքնուրույն թեմ հռչակելու մասին	3
Խորագրության խոսքը	5
ՀԱՅՐ ԶԱՒԷՆ ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ—Հայաստանեայց Առաքելական Մայր Եկեղեցին Գրիգոր ԶՈՀՐԱՊ—Ոչ-կաթողիկէ	7
Հերքում Սուրբ Էջմիածնից	11
Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը Մայր Աթոռում	13
Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Տ. Գարեգին Բ Կաթողիկոսի քարոզը Մայր տաճարում	14
Հաղորդագրություն	15
Եպիսկոպոսական ձեռնադրություն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում	20
Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Բաղդադում	21
Տ. Տարոն եպիսկոպոս Մերեճյան	32
Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Բերճյան	34
Տ. Վիգեն եպիսկոպոս Ալքազյան	36
Հոգևոր աննարանի վերաբացման հանդիսությունը	38
Հոգևոր աննարանի վերաբացման հանդիսությունը	40
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ—Եկեղեցական թեմ. լուրեր	45
Տ. Մեսրոպ եպս. Մուրաֆյանի քարոզը Մայր տաճարում	49
Տ. Վաչե ծ. վրդ. Իգնատիոսյանի քարոզը Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում	52
Քառանդայական ձեռնադրություն Նյու Յորքի Ա. Վարդան Մայր տաճարում	55
Տ. Նարեկ աբեղա Պերպերյան	56
Եկրոպայի եկեղեցիների համաժողովը	57
ԳԱՐԵԳԻՆ ՔԶՆՑ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ—Նորոտայ առաքելություն մը	59
ՍՏԵՓԱՆ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ—Էջմիածին	63
ՊՐՈՖԵՍՈՐ ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ—Նվիրյալ ծառայություն Մայր Աթոռին	65
Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՅԳԱՐՅԱՆ—Գալազանգիորք Վրաստանի հայոց թեմի	74
ՍՈՒՐԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ—Հոգևոր բանաստեղծության ճանապարհը	94
ԱՐՏԱՇԵՍ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ—Թարգմանչաց ալետարանը	102
ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և քաղաքամայր Անի	115
Գ. Խ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ—Երգակալի վանքերը	126
Հ. Հ. ՔՅՈՍՅԱՆ—Հին եկեղեցական աստվածաշատական աստվածաբանության հիմնական գծերը	138
ԱՎԵՏ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ—Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի պատվիրած մի նկարի մասին	149
Հանգիստ արժանապատիվ Տ. Օշական ախագ քահանա Գլըճյանի	157
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	159
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	161
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint Siege d'Etchmiadzine	163

Խմբագիր՝ ԵՐՎԱՆԴԻ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷՋՄԻԱՇԻՆ
«ԷՋՄԻԱՇԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie.

Հանձնված է արտադրության 12.10.1992 թ.: Ստորագրված է տպագրության 22.01.1993 թ.:
Տպագրական 10,5 մամուլ, 1 ներդիր, թուղթ 70×108¹/₁₆, պատվեր 120:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան

